

ADC Heritage BV
Omgaan met archeologisch erfgoed

Nijverheidsweg-Noord 116
3812 PN Amersfoort
T 033 299 83 00
F 033 299 81 89
info@adcheritage.nl
www.adcheritage.nl

De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart voor de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen

Rapportage behorende bij de archeologische
verwachtings- en beleidsadvieskaart

Opgesteld door ADC Heritage

in samenwerking met
ADC ArcheoProjecten

Amersfoort, februari 2010

Colofon

Project:	Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen
Opdrachtgever:	Gemeenten Maarsen, Loenen, Abcoude en Breukelen
Contactpersonen:	Dhr. R. van Mill (Maarssen), dhr. P. Bos (Loenen), dhr. A. Hulshuis (Abcoude) en dhr. P. den Hartog (Breukelen)
Adres:	Gemeente Maarssen, afdeling Ruimte Postbus 11, 3600 AA, Maarssen
Status:	Definitief
Datum:	15 januari 2010
Auteurs:	Drs. A. de Boer, drs. A. Botman, drs. N. de Jonge, drs. J. Dijkstra, drs. S. van der A
Projectleider:	Drs. S. van der A
Projectcode:	H 307 / 4108120
Titel:	Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen
Rapportnummer:	H 032
ISBN nummer:	978-94-6064-009-4
Opdrachtnemer	
ADC Heritage	
Partner	
ADC ArcheoProjecten	

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Introductie	11
1.1 AMK en IKAW	12
1.2 De gemeentelijke verwachtings- en beleidsadvieskaart	13
1.3 Werkwijze	15
1.4 Verantwoording	16
1.5 Leeswijzer	18
2 Het onderzoeksgebied	19
3 Landschappelijke ontwikkeling Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude	21
3.1 Pleistoceen	21
3.2 Holoceen	21
3.3 Het ontstaan van stroomgordels	22
3.4 Het ontstaan van het Vecht-Angstel systeem	23
3.5 AHN bewerking	25
4 Inventarisatie van archeologische gegevens van Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen	26
4.1 Inleiding	26
4.2 Prehistorie	26
4.2.1 Mesolithicum en Vroeg Neolithicum	26
4.2.2 Neolithicum en Bronstijd	26
4.2.3 IJzertijd	27
4.3 Romeinse tijd	30
4.4 Middeleeuwen	33
4.4.1 Friezen en Franken	33
4.4.2 De 9 ^e en 10 ^e eeuw	35
4.4.3 De periode van ontginningen	36
4.4.4 De vaarroutes in het Vechtgebied	41
4.5 Nieuwe tijd	42
4.5.1 Buitenplaatsen	42
4.5.2 Vestingwerken en linies	43
4.5.3 Opkomende industrie	44
5 Bewoningskernen	45
5.1 Abcoude en Baambrugge	46
5.2 Breukelen	50
5.3 Nieuwer ter Aa	54
5.4 Kockengen	56
5.5 Loenen aan de Vecht	57
5.6 Loenersloot	60
5.7 Nieuwersluis	61
5.8 Nigtevecht	63

5.9 Vreeland	64
5.10 Maarssen	66
5.11 Oud Zuilen	70
5.12 Tienhoven/Oud Maarsseveen	74
6 Verwachtingsmodellen	76
6.1 Inleiding	76
6.2 Pleistocene opduikingen	76
6.3 Meandergordels	76
6.4 Crevasses	77
6.5 Komgebieden	77
6.6 Ontginningassen	77
6.7 Historische kernen	77
6.8 Water	77
6.9 AMK-terreinen	78
6.10 Verstoringen	78
6.11 Eerder uitgevoerd onderzoek	78
7 Rijks-, provinciaal en gemeentelijk beleid	79
7.1 Inleiding	79
7.2 Rijk	79
7.2.1 Rijkstaken en -bevoegdheden	79
7.2.2 Wet op de archeologische monumentenzorg	80
7.2.3 Wet ruimtelijke ordening (Wro)	81
7.3 Provincie	81
7.3.1 Wettelijke taken en bevoegdheden	81
7.3.2 De Wet ruimtelijke ordening (Wro)	82
7.3.3 Eigenstandig provinciaal beleid	82
7.4 Gemeenten	87
7.4.1 Algemeen	87
7.4.2 Gemeente Abcoude	87
7.4.3 Gemeente Breukelen	87
7.4.4 Gemeente Loenen	88
7.4.5 Gemeente Maarssen	89
8 Selectiebeleid en beleidsadvieskaart	90
8.1 Vrijstellingsgrenzen	90
8.1.1 Zones met een hoge verwachting	90
8.1.2 Zones met een middelhoge verwachting	90
8.1.3 Zones met een lage verwachting	91
8.1.4 Zones met een onbekende archeologische verwachting	91
8.1.5 Bekende waarden: AMK-terreinen en vondstmeldingen	91
8.1.6 Wettelijk beschermde archeologische rijksmonumenten	92
8.1.7 Verstoringen	92
8.1.8 Specifieke bodemingrepen	92
8.1.9 Verantwoording vrijstellingsgrenzen	92
8.2 Aanzet tot een onderzoeksagenda voor de Vechtgemeenten	93

9 Gemeentelijk archeologisch beleid op hoofdlijnen	97
9.1 De basistaken van de gemeente op het gebied van de AMZ	97
9.2 Financiën	98
9.3 Beleidsinstrumenten	98
Literatuur	105
Lijst van afbeeldingen	113
Bijlage 1 Verklarende woordenlijst	115
Bijlage 2 Gebruikte afkortingen	117

Tabel 1 Archeologische perioden

Periode	Tijd in jaren				
Nieuwe tijd	1500	na Chr.		heden	
Late Middeleeuwen	1050	na Chr.		1500	na Chr.
Vroege Middeleeuwen	450	na Chr.		1050	na Chr.
Romeinse tijd	12	voor Chr.		450	na Chr.
IJzertijd	800	voor Chr.		12	voor Chr.
Bronstijd	2000	voor Chr.		800	voor Chr.
Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	5300	voor Chr.		2000	voor Chr.
Mesolithicum (Midden Steentijd)	8800	voor Chr.		4900	voor Chr.
Paleolithicum (Oude Steentijd)	300000	voor Chr.		8800	voor Chr.

Samenvatting

In opdracht van de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen heeft ADC Heritage samen met ADC ArcheoProjecten een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemaakt voor de vier gemeenten. Het vervaardigen van een archeologische verwachtingskaart op gemeenteniveau levert een product op dat in belangrijke mate de tekortkomingen van de landelijke IKAW ondervangt.

Landschap

Tijdens de voorlaatste ijstijd bereikte het Scandinavisch landijs Midden-Nederland. Hierbij werd door opstuwing van de ondergrond onder andere de Utrechtse Heuvelrug gevormd. Tijdens de laatste ijstijd bereikte het landijs Nederland niet, maar Nederland had wel een uitgesproken continentaal karakter. In deze periode werden de dekzanden afgezet die in op enkele plaatsen aan het oppervlak en overal in de ondergrond van het gebied nog aanwezig zijn.

Aan het begin van het Holoceen begonnen de ijskappen te smelten en de zeespiegel sterk te stijgen. Op de pleistocene dekzanden ontstond een veengebied door het stijgende grondwater. Ongeveer 3000 jaar geleden werd in het gebied een rivier actief: het zogeheten Vecht-Angstel riviersysteem dat zich kenmerkte door meanderende geulen en enkele grote crevassecomplexen.

Bewoningsgeschiedenis

In het Mesolithicum, vóór de veengroei, woonden al mensen in het onderzoeksgebied. Archeologische resten van deze bewoning kunnen worden aangetroffen in de top van het dekzandpakket dat op variabele diepte in de ondergrond aanwezig is. Daar waar het dekzand door veen bedekt is, wordt verwacht dat deze resten goed geconserveerd zijn. In het Neolithicum en de Bronstijd was het gebied te nat om er te kunnen wonen.

Rond 800 v. Chr. ontstond de Vecht doordat de Rijn gedeeltelijk haar loop verlegde bij Utrecht. Uit de IJzertijd zijn de eerste concrete sporen van bewoning bekend in het onderzoeksgebied op de oeverwallen en crevassecomplexen.

In de Romeinse tijd kreeg de Vecht haar huidige loop. De Vecht was in deze periode een belangrijke vaarroute naar het noorden. Er zijn wel wat Romeinse vondsten gedaan, maar nederzettingen uit deze periode zijn niet bekend.

Rond 300 n. Chr. was de grondwaterspiegel zo ver gestegen dat de waterhuishouding in het gebied verslechterde en de bewoningsmogelijkheden verder afnamen. In de 4^e en 5^e eeuw was de bevolking sterk afgenomen. Vanaf 500 is weer enig herstel waar te nemen in de bevolkingsomvang. De Vecht was vrijwel de enige manier om over grotere afstanden te reizen, zowel over het water als langs de oevers. Vanwege het gevaar voor overstroming wierpen bewoners lage woonheuvels - woerden - op. Dicht bij elkaar gelegen woerden vormden kleine permanente leefgemeenschappen. Van hieruit ontstonden de eerste dorpen.

In de 11^e eeuw kwam de ontginning van het veengebied vanaf de Vecht op gang. De venen aan de westkant van de Vecht werden het eerst aangepakt. Vooral in de 12^e eeuw werd het gebied ten oosten van de Vecht ontgonnen.

Door de oorlogen tussen het Sticht Utrecht en het graafschap Holland hadden landheren in de Middeleeuwen behoefte aan een versterkt huis. Halverwege de 12^e eeuw verrijzen de eerste kastelen in het Sticht. Tot in de 16^e eeuw zijn vele tientallen, door grachten omgeven kastelen gebouwd. De kastelen werden regelmatig belegerd. Na de Middeleeuwen verloren de kastelen door de invoering van nieuwe wapens hun defensieve functie.

De Vechtstreek leverde turf, dat werd gebruikt als brandstof in huiselijke kring en vanaf de 16^e eeuw in de opkomende industrie. Tot het eind van de Middeleeuwen werd alleen turf gedolven of gestoken. Na 1530 vond het slagturven plaats; de exploitatie van het veen onder de waterspiegel. In 1767 verboden de Staten van Utrecht verdere vervening in delen van Maarsseveen. In dezelfde periode als de bloei van de turfgraverij nam de vraag naar baksteen toe. Langs de Vecht kwamen steenfabrieken die de grond langs de rivier afhielden.

In de 80-jarige oorlog werd besloten om een gemeenschappelijke defensie te voeren tegen de Spanjaarden. Er werd een plan ontwikkeld voor een waterlinie tussen Muiden, Utrecht en Vreeswijk, de Utrechtse Linie. De Staten van Holland legden een eigen linie aan langs de lijn Schoonhoven-Oude Water en Nieuwersluis, aansluitend aan de Utrechtse Linie langs de Vecht naar Muiden. In 1672 trad deze linie in werking. Begin 19^e eeuw werden plannen gemaakt voor een nieuwe waterlinie. In 1805 werd een kringstelling rond Amsterdam ontworpen. Een van de drie nog resterende posten uit 1810 ligt aan weerszijden van de Gein ten oosten van Abcoude. In 1874 werd besloten om een nieuwe kringstelling rond Amsterdam aan te leggen, de “Stelling van Amsterdam”. Fort Abcoude was het eerste werk van de nieuwe stelling dat in de periode 1883-1885 werd gebouwd.

In de eerste helft van de 17^e eeuw werden de eerste buitenplaatsen aan de Vecht gebouwd als zomerwoning van Amsterdamse kooplieden. In het rampjaar 1672 werden veel buitens door de Fransen vernietigd. Vervolgens konden tal van verwoeste boerderijen, buitens en kastelen in de Vechtstreek goedkoop worden overgenomen en omgebouwd. Zo ontstond tussen 1675 en 1750 een tweede bouw golf van buitenhuizen. Eind 18^e/begin 19^e eeuw verdween er een aantal door politieke en economische ontwikkelingen.

Het verwachtingsmodel voor de Vechtgemeenten

Pleistocene opduikingen

In de ondergrond van het onderzoeksgebied bevindt zich dekzand. In het oosten en noordoosten van de gemeente Maarssen bevindt dit niveau zich op minder dan 2 meter beneden maaiveld, evenals in een zone in het noorden van de gemeente Loenen. Deze zones zijn op de verwachtingskaart aangegeven met een hoge archeologische verwachting voor resten uit de periode Mesolithicum-Vroeg Neolithicum.

Stroomgordels

De Vecht – Angstel is pas rond 800 v. Chr. ontstaan. De oudste vindplaatsen zullen dus uit de Vroege IJzertijd dateren. Na de 3^e of 4^e eeuw komt een eind aan de grootste rivieractiviteit. De stroomgordel biedt vanaf dat moment goede permanente vestigingsmogelijkheden. De stroomgordel van de oorspronkelijke loop heeft een hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf de Vroege IJzertijd; hetzelfde geldt voor de Spengense stroomgordel. De Spengense stroomgordel is echter maar kort (ca. 400 jaar) actief geweest. Het deel van de stroomgordel tussen Breukelen en Nieuwersluis kent een hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf de Midden IJzertijd; de stroomgordel die is ontstaan na de avulsie bij Loenen heeft een hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf de Romeinse tijd.

Crevasses

Vindplaatsen uit de IJzertijd en Romeinse tijd kunnen, behalve op de stroomgordels zelf, ook aanwezig zijn op de crevasseruggen in het westelijk komgebied. De crevasses zijn vanaf hun ontstaan interessante vestigingslocaties geweest omdat ze goed toegankelijk zijn via de oevers van de rivier en direct grenzen aan de veengebieden; ze boden dus een bewoningsmogelijkheid vlakbij jacht- en visgronden. De crevasses hebben een hoge verwachting voor vindplaatsen die dateren vanaf de vorming van het betreffende complex.

Komgebieden

In de komgebieden bevindt zich veen. Langs de oevers van de stroomgordels is deze overdekt met kleiafzettingen. De gebieden boden – voor de ontginningen vanaf de Middeleeuwen – over het algemeen weinig mogelijkheden voor bewoning. Het komgebied heeft daarom, met uitzondering van de ontginningsassen, een lage verwachting.

Ontginningsassen

Op de kaart zijn de verschillende ontginningsassen aangegeven. De ontginningsgrenzen, inclusief een bufferzone van 50 meter, hebben een hoge archeologische verwachting gekregen voor vindplaatsen vanaf de Middeleeuwen.

Historische kernen

Veel van de bestaande dorpen hebben een vroegmiddeleeuwse oorsprong. De archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de Middeleeuwen is hier hoog.

Water

Voor het water is een gevarieerde verwachting opgesteld. Deze verwachting heeft betrekking op de ligging van vondstcomplexen (dumpplaatsen in de nabijheid van bewoning en/of ambacht), bruggen of deposities (bij oversteekplaatsen langs historisch bekende routes) en steigerwerken (zoals aanlegsteigers bij historische dorpskernen, kastelen of buitenhuizen). Dit betekent dus dat omgrachtingen van kastelen, versterkingen, buitenplaatsen en dorpskernen eveneens een hoge verwachtingswaarde hebben. Hetzelfde geldt voor de loop van stromen (zoals de Vecht) in de nabijheid van historische dorpskernen. Ook plekken waar historische wegen dergelijke stromen oversteken hebben een hoge verwachtingswaarde.

AMK-terreinen

Voor de AMK-terreinen is feitelijk geen archeologische verwachting van toepassing. De aanwezigheid van archeologische resten op deze terreinen is immers reeds vastgesteld.

Verstoringen

In de verstoorde gebieden is geen archeologie meer te verwachten.

Eerder uitgevoerd onderzoek

Op locaties waar eerder onderzoek is uitgevoerd, is de archeologische verwachting voor het betreffende gebied vastgesteld aan de hand van de gegevens die in ARCHIS staan of de gegevens uit het rapport. De locaties waar een opgraving heeft plaatsgevonden of waar een verstoring is geconstateerd, zijn als verstoring op de verwachtingskaart aangegeven. Hier geldt geen archeologische verwachting.

De beleidsadvieskaarten

Hoge archeologische verwachting:

- Historische kernen en ontginningsassen: voor plangebieden waarvan de bodemverstoring een oppervlak van minder dan 50 m² beslaat hoeft geen onderzoek te worden uitgevoerd.
- Pleistocene opduikingen: voor plangebieden waarvan de bodemverstoring een oppervlak van minder dan 100 m² beslaat hoeft geen onderzoek te worden uitgevoerd.
- Meandergordels en crevassecomplexen en blokverkeveling: voor plangebieden waarvan de bodemverstoring een oppervlak van minder dan 500 m² beslaat hoeft geen onderzoek te worden uitgevoerd.

Middelhoge archeologische verwachting:

Voor plangebieden waar de beoogde bodemverstoring een kleiner oppervlak beslaat dan 1000 m² hoeft geen archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

Lage archeologische verwachting:

Wij bevelen aan om voorafgaand aan planontwikkeling in gebieden met een planomvang van meer dan 10 hectare een inventariserend verkennend booronderzoek uit te voeren om de mogelijke aanwezigheid van pleistocene opduikingen, meandergordels en/of crevassecomplexen vast te stellen.

Onbekende archeologische verwachting:

De Bethunepolder heeft een onbekende archeologische verwachting gekregen voor het Mesolithicum en Neolithicum. Het advies in deze zone is gelijk aan het advies in zones met een lage archeologische verwachting.

Bekende waarden: AMK-terreinen en vondstmeldingen:

Voor plangebieden waarvan de bodemverstoring een kleiner oppervlak beslaat dan 50 m² hoeft geen archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Conform het provinciaal vrijstellingsbeleid geldt voor een zone van 250 m rond de AMK-terreinen een vrijstellingsgrens van 100 m².

Wanneer in het plangebied of in een zone van 100 m daaromheen een vondstmelding bekend is, geldt een vrijstellingsgrens van 100 m².

Wettelijk beschermde archeologische monumenten:

Bodemingrepen moeten worden voorkomen. Indien toch bodemingrepen gaan plaatsvinden zijn deze vergunningplichtig ex artikel 11 Monumentenwet 1988. Vergunningaanvragen kunnen worden ingediend bij de RCE.

Verstoringen:

Op de beleidsadvieskaart komt een aantal zones voor waarvan de bodem in het verleden ernstig is verstoord, of waar al eerder een archeologische opgraving heeft plaatsgevonden en er derhalve geen archeologische relevante sporen meer worden verwacht. Het betreft locaties die staan vermeld op de geologische kaart, zoals zand- en grindwinningslocaties, en plaatsen waarvan op basis van de analyse van het AHN in het kader van dit onderzoek duidelijk is geworden dat de bodem daar verstoord is. In deze zones is logischerwijs geen archeologisch onderzoek benodigd.

Specifieke bodemingrepen:

Conform het provinciaal vrijstellingsbeleid geldt voor plannen en de bodemingrepen die een lineair element betreffen, zoals bijvoorbeeld sleuven voor riolering of kabels&leidingen en te graven sloten/waterwegen, geen vrijstelling op basis van oppervlakte. In deze gevallen dient conform het provinciaal beleid contact opgenomen te worden met de provinciaal archeoloog.

Diepte

Bodemingrepen dieper dan 0,30 m onder maaiveld in de gebieden zoals hierboven omschreven moeten worden voorkomen. Indien de voorgeschreven beperkingen voor bodemingrepen niet kunnen worden gehandhaafd moet in deze gebieden nader archeologisch onderzoek worden gedaan.

1 Introductie

In opdracht van de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen heeft ADC Heritage samen met ADC ArcheoProjecten een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemaakt voor de vier gemeenten. Daarnaast zijn voor Abcoude, Baambrugge, Loenen aan de Vecht, Loenersloot, Vreeland, Nigtevecht, Nieuwersluis, Breukelen, Nieuwe Ter Aa, Kockengen, Maarssen, Oud Zuilen en Tienhoven/ Oud Maarsseveen verwachtingskaarten gemaakt op schaal 1:2500 (zie afb. 1.1).

De opdracht betrof het inventariseren, onderzoeken, beschrijven en verwerken van bekende en te verwachten archeologische resten met het doel de ruimtelijke implicaties van de archeologie in beeld te krijgen. Op basis van het onderzoek werden voor de vier gemeenten op basis van het gezamenlijk vastgestelde selectiebeleid beleidsadviezen gegeven die de procesgang van de ruimtelijke ordening ten goede komen. Het uitgangspunt was archeologie, overige cultuurhistorische elementen zijn niet bij het onderzoek betrokken.

Afb. 1.1 Overzicht het onderzoeksgebied

1.1 AMK en IKAW

Bij het beoordelen van bestemmingsplannen en wijzigingen daarop (waaronder ook de projectprocedures vallen), aanlegvergunningen, bouwvergunningen, graafmeldingen en kabelleggingen wordt vaak gebruik gemaakt van de IKAW (Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden) en de AMK (Archeologische MonumentenKaart).¹ Op de AMK staan terreinen van archeologische monumentale waarde aangeduid, waarbij een onderscheid is gemaakt op basis van de hoogte van de monumentale waarde.² De RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) verleent een monumentale waarde op basis van verricht onderzoek. Mocht hiertoe aanleiding zijn, bijvoorbeeld op basis van resultaten van aanvullend onderzoek, dan kan de RCE de waardering en/of de begrenzing van de terreinen op de AMK aanpassen.

De IKAW bestaat uit zones die in verschillende kleuren de verwachtingswaarde voor het aantreffen van archeologische resten weergeven; variërend van hoog, middelhoog, laag, zeer laag tot niet gekarteerd. Water is apart aangegeven. Op gemeentelijk niveau is de IKAW alleen te gebruiken voor een eerste beoordeling van gemeentelijke plannen. Verder is de kaart richtinggevend voor bureauonderzoek en attenderend voor veldwerk. Veelal is de IKAW een argument in de aanbeveling voor een gedetailleerde verwachtingskaart. De IKAW voor de onderzoeksgebieden is weergegeven in afb. 1.2.

Naast de AMK die de bekende archeologische terreinen weergeeft, wordt de IKAW gebruikt als hulpmiddel door gemeenten (zonder eigen archeologische dienst) om zelf beslissingen over het te voeren beleid te nemen. Ook wordt de kaart gebruikt als toetsingskader door de provincie.

Echter, de IKAW heeft verschillende nadelen, namelijk:

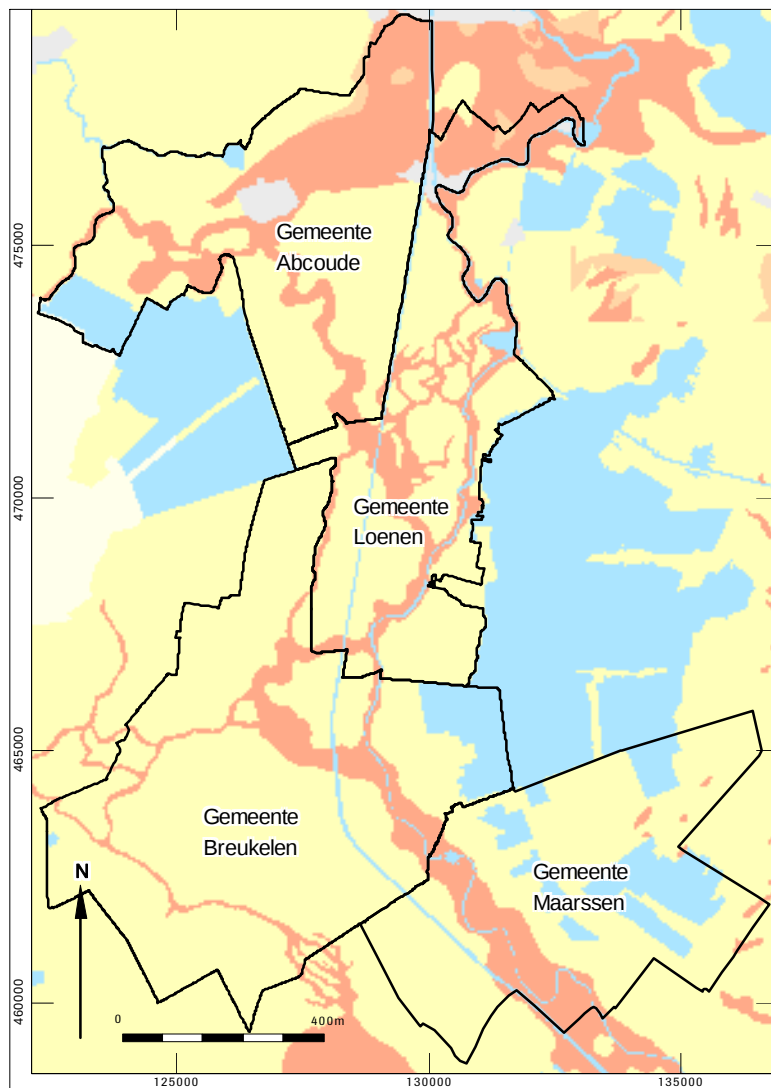
- Aangezien de IKAW op kaarten met een schaal van 1:50 000 is gebaseerd, kan de kaart niet op een grotere schaal (bijvoorbeeld schaal 1:10 000) worden gebruikt.
- De kaart houdt geen rekening met bekende bodemverstoringen.
- De kaart doet geen uitspraak over de kwaliteit van de aanwezige waarden. Zo is het mogelijk dat in gebieden met een (hoge) trefkans de kwaliteit van de aanwezige waarden (zeer) laag is, bijvoorbeeld vanwege een (sterke) aantasting van het bodemarchief. Omgekeerd kan in gebieden met een lage trefkans de kwaliteit juist hoog zijn.
- Een lage trefkans (verwachtingswaarde) betekent niet dat het gebied archeologisch leeg is. Bepaalde vormen van archeologische vindplaatsen, zoals tempels, kastelen, depotvondsten of infrastructuure zaken kunnen – en zullen mogelijk zelfs juist – in de gebieden met een lage trefkans liggen. Wanneer er plannen worden ontwikkeld waarbij het bodemarchief wordt verstoord, heeft het vanuit archeologisch oogpunt de voorkeur om deze verstoringen vooral in een gebied met lage waarde te laten plaatsvinden. Daardoor wordt het bodemarchief naar verwachting het minst beschadigd. Wel is een op maat gesneden advies over deze gebieden noodzakelijk.
- De IKAW doet geen uitspraken over gebieden binnen de bebouwde kom.
- Voor de Late Middeleeuwen is het voorspellende karakter van de kaart veel minder sterk. Dit is vooral het geval in gebieden die pas in die periode zijn ontgonnen en waar in het Holoceen of in lage delen van Nederland dijken zijn aangelegd.

1 Een verklarende woordenlijst is als bijlage 1 opgenomen en een afkortingenlijst als bijlage 2.

2 De kaart geeft de terreinen en archeologische waarden weer zoals die op het moment van verschijnen bekend waren. Door nieuw onderzoek en herwaardering komen er jaarlijks nieuwe terreinen bij of worden terreinen afgevoerd. Soms worden begrenzingen van de terreinen aangepast. De AMK-terreinen zijn een beredeneerde selectie uit een veel groter archeologisch potentieel. De IKAW probeert een eerste beeld te schetsen van de omvang van het potentieel (Sloos 2003-2009).

Het vervaardigen van een archeologische verwachtingskaart op gemeenteniveau levert een product op dat in belangrijke mate deze tekortkomingen kan ondervangen. Een gemeentelijke archeologische verwachtingskaart maakt de IKAW overbodig.

Afb. 1.2 Het onderzoeksgebied op de IKAW 3^e generatie

1.2 De gemeentelijke verwachtings- en beleidsadvieskaart

Een archeologische verwachtingskaart is “een voorspellingskaart waarop verwachtingen met betrekking tot de situering van (nog) onbekende archeologische vindplaatsen zijn vertaald in termen van vlakken en zones”.³ Op de kaart worden zones aangegeven met verschillende verwachtingen: hoge, middelhoge of lage verwachting en indien van toepassing een zeer lage verwachting.

De zonering wordt aangebracht op grond van archeologische informatie uit het gebied zelf en op grond van archeologische informatie uit landschappelijk vergelijkbare gebieden. Over het algemeen wordt voornamelijk uitgegaan van vestigingsfactoren en economische locatiekeuzen. Met andere woorden, er

³ Eerden & Rensink 1996, 5.

wordt gekeken naar de mogelijkheden van het landschap in het verleden: welke locaties waren geschikt voor bewoning (in het rivierengebied bijvoorbeeld oeverwallen, crevasses of rivierduinen) en welke in de nabijheid gelegen locaties waren geschikt voor landbouw en veeteelt. Het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) wordt gebruikt voor het aanscherpen van de geomorfologie. Om een verwachtingskaart te completeren wordt gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal.

Naast het in kaart brengen van zones waar archeologie te verwachten is, is het minstens zo belangrijk om locaties te inventariseren waar de kans groot is dat er geen archeologie meer te vinden is. Het gaat om locaties waar het bodemarchief is verstoord door bijvoorbeeld saneringen of ontgrondingen. Hiervoor is onder andere de website www.bodemloket.nl geraadpleegd. Hierop is een groot aantal saneringslocaties aangegeven. Deze zijn overgenomen op de verwachtingskaarten.

Ook bij de gemeenten zelf is gevraagd of verstoringsgegevens (ontgrondings- en saneringslocaties) beschikbaar zijn. Van deze gegevens bestaan echter geen overzichten die direct bruikbaar zijn voor de verwachtingskaarten. De verschillende vergunningen zijn ondergebracht in afzonderlijke dossiers en het zou een voor deze opdracht te tijdrovend karwei zijn geweest om al deze gegevens toegankelijk te maken. Er is dus slechts een gedeelte van de bekende verstoringen verwerkt in de kaarten. Het is sterk aan te raden om deze gegevens van nu af aan bij te houden op een overzicht ten behoeve van de verwachtingskaart.

Het AHN is, behalve voor het aanscherpen van de geomorfologie, tevens geraadpleegd voor het in kaart brengen van grootschalige verstoringen. Het AHN is een bestand van zeer nauwkeurige hoogtemetingen van geheel Nederland.⁴ De maaiveldhoogtes zijn gemeten met een laseraltimetrie-techniek.

Op grond van de geïnventariseerde gegevens, in combinatie met algemene kennis over de bodemopbouw, de bewoningsgeschiedenis en locatiekeuzes, is een archeologisch verwachtingsmodel opgesteld. In dit model wordt beschreven in welke zones archeologische resten aangetroffen kunnen worden en waarom. Het model is gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke inzichten en feitelijke waarnemingen binnen de gemeente en doet een voorspelling over het voorkomen van archeologische resten. De archeologische verwachtingskaarten behorend bij dit rapport zijn visualisaties van dit model.

De archeologische verwachtingskaart vormt de basis voor het opstellen van een beleidsadvieskaart, die vervolgens kan worden gebruikt voor de toetsing van ruimtelijke plannen, bouw aanvragen, kabelleggingen, graafmeldingen en aanlegvergunningen op de mogelijke aanwezigheid van archeologische waarden. Op deze manier kan vroegtijdig bij planvorming rekening worden gehouden met de archeologie.

De verantwoordelijkheid voor het behoud en beheer van het bodemarchief ligt sinds de inwerkingtreding van de Wet op de archeologische monumentenzorg bij gemeenten. Het bestemmingsplan vormt daarbij het belangrijkste instrument. Voor gemeenten zijn de archeologische verwachtings- en

⁴ Van 1997 tot en met 2003 is op initiatief van Rijkswaterstaat, Unie van Waterschappen en het Interprovinciaal Overleg het Actueel Hoogtebestand Nederland ontwikkeld. Het AHN is gerealiseerd onder leiding van de stuurgroep AHN (vertegenwoordigers van de provincies, de waterschappen en Rijkswaterstaat) in nauwe samenwerking met de toenmalige Meetkundige Dienst van RWS, de huidige Data-ICT-Dienst (DID).

beleidsadvieskaarten richtinggevend voor zowel de planologische bescherming van archeologische waarden in het bestemmingsplan, als voor het vaststellen van het benodigde archeologisch onderzoek dat bij uitvoering van ruimtelijke plannen moet plaatsvinden.

De beleidsadvieskaarten in dit rapport geven zones aan waar wel of geen voorwaarden zijn verbonden aan bodemingrepen. De auteurs merken op dat de grenzen van deze zones in dit onderzoek zijn bepaald met de grootst mogelijke nauwkeurigheid en zijn gebaseerd op zoveel mogelijk en zo nauwkeurig mogelijke gegevens. Er kan een onderscheid worden gemaakt in grenzen die 'hard' zijn en grenzen die 'zacht' zijn. Van harde grenzen is sprake als er met grote nauwkeurigheid (binnen meters) onderscheid kan worden gemaakt tussen verschillende zones. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het omgrenzen van afgegraven percelen en het bepalen van de locatie van ingemeten opgravingsputten. Deze grenzen vallen vaak samen met kadastrale of topografische grenzen. Van zachte grenzen is sprake als er tussen zones graduele overgangen bestaan; dit is hoofdzakelijk het geval bij landschappelijke grenzen. Zachte grenzen vallen vrijwel nooit samen met kadastrale of topografische grenzen. In hoofdstuk 6 wordt aangegeven wanneer van 'harde' en wanneer van 'zachte' grenzen sprake is.

1.3 Werkwijze

De verwachtings- en beleidsadvieskaart van de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen is mede tot stand gekomen door een subsidie van de provincie Utrecht. Tijdens het vervaardigen is gewerkt conform de provinciale eisen. Om aan deze eisen te voldoen is de volgende werkwijze gehanteerd:

1. De kaart is opgebouwd uit meerdere kaartlagen, te weten:
 - kaartlagen met overzicht van vindplaatsen en terreinen met bekende archeologische waarden;
 - een kaartlaag met zones met een archeologische verwachting: *de verwachtingskaart* (kaartbijlage 1);
 - een kaartlaag waarop per terrein en verwachtingszone inzichtelijk is gemaakt welke bodemingrepen zijn toegestaan en welke maatregelen voorafgaand aan bodemingrepen moeten worden genomen: *de beleidsadvieskaart* (kaartbijlage 2).
2. Bij het opstellen van de kaart met vindplaatsen en terreinen met bekende archeologische waarden zijn de volgende bestanden geraadpleegd: Archis, het Centraal Archeologisch Archief en het Centraal Monumenten Archief van de RCE.
3. Er is gebruik gemaakt van het Actueel Hoogtebestand Nederland ten behoeve van de verwachtingskaart. Als uitgangspunt voor de zones in de verwachtingskaart is de geomorfogenetische kaart van Feiken gebruikt.⁵ Enkele zones zijn op basis van het AHN aangepast. Daarnaast is het AHN gebruikt om grootschalige verstoringen op te lokaliseren.
4. Tijdens het opstellen van de verwachtingskaart is contact gezocht met aangrenzende gemeenten teneinde hun kaartbeelden te laten aansluiten op dit product. Van de gemeente De Ronde Venen is een conceptkaart beschikbaar en deze is gebruikt in de aansluitende zones. Van de gemeente Utrecht is de verwachtingskaart uit het Monumentenbeleidsplan 2004 geraadpleegd. Met Woerden is overleg geweest over de koppeling van beide kaartbeelden. Tot op heden is geen contact geweest met De Bilt. De overige aangrenzende gemeenten Ouder-Amstel en Wijdmeren beschikken niet over een verwachtingskaart.
5. Er is geconstateerd dat waardestellingen voor zones van aangrenzende verwachtingskaarten aansloten op de voor deze kaart geformuleerde waardestellingen.

⁵ Feiken 2005.

6. De verwachtingskaart doet ook uitspraken over de verwachting voor vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en later.
7. De verwachtingskaart doet (zoveel mogelijk) uitspraken over de diepte waarop vindplaatsen worden verwacht. Hierbij is tevens aandacht besteed aan de ligging van een pleistoceen niveau onder het holocene landschap van het onderzoeksgebied. Van enkele locaties is bekend dat dit niveau zich ondieper dan 2 meter beneden maaiveld bevindt, maar voor het grootste deel is het overdekte pleistocene landschap onbekend.
8. Tijdens het opstellen is een inventarisatie gemaakt van verstoorde zones. Het betreft:
 - voor het buitengebied gegevens over ontgrondingen, ophogingen, landinrichtingen en ruilverkavelingen;
 - voor stedelijk gebied gegevens over saneringen, bouwrijp maken en ophogingen;
 - voor historische stads- en dorpskernen is onderzoek gedaan naar de mate van verstoring door saneringen, nieuwbouw en onderkeldering.Hiervoor zijn gegevens onttrokken van de website bodemloket.nl en van de gemeenten zelf. Dat laatste bleek echter niet eenvoudig; veel gegevens zijn niet (meer) te achterhalen.
9. Er is gekeken naar het voorkomen van zones die op de bestaande IKAW blanco zijn aangegeven binnen het onderzoeksgebied. Het betreft voor dit gebied alleen de bebouwde zones.
10. Analoge kaarten worden geleverd op een schaal van 1:10.000 voor het buitengebied en 1:2500 voor historische stads- en dorpskernen.
11. De verwachtingskaart is voorzien van een rapportage. De rapportage bevat:
 - toelichting van vigerend archeologiebeleid op diverse overheidsniveaus;
 - overzicht en toelichting geraadpleegde bronnen;
 - beschrijving en motivering van gehanteerde methode;
 - beknopt overzicht van bewoningsgeschiedenis van het betreffende gebied;
 - beschrijving en motivering van de gedefinieerde verwachtingszones;
 - beschrijving en toelichting van de voorgestelde maatregelen;
 - catalogus van nog niet geregistreerde vindplaatsen en terreinen.
12. Er heeft een visuele inspectie plaatsgevonden van twee dagen. Deze heeft zich geconcentreerd op de ligging van enkele meandergordels, de ligging van woonheuvels en een inspectie van enkele verdwenen buitenplaatsen en/of kasteelterreinen.
13. In dit stadium wordt het niet noodzakelijk geacht aanvullend veldonderzoek te verrichten middels een veldtoets (controleboringen).

1.4 Verantwoording

Bij het opstellen van de kaarten is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

publicaties:

- de geomorfologische kaart van Nederland (1:50.000), blad 31O, de bodemkaart van Nederland blad 31O, de bodemkaart van de veengebieden provincie Utrecht en de geologische kaart van het gebied blad 31O;
- Feiken, H., 2005: De ontstaansgeschiedenis van het Vechtgebied met nadruk op het Vecht-Angstel systeem, doctoraaveldwerk Vechtgebied, Universiteit Utrecht en daarin de geomorfogenetische kaart Vechtgebied 1:25.000;
- de topografische kaart (GBKN) van de gemeenten;

- archeologische gegevens: CAA, CMA en IKAW (via ARCHIS), de AMK van Utrecht en informatie van het AMR en rapportages van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek op het grondgebied.⁶

oude kaarten:

- historische atlas provincie Utrecht (1:50.000);
- gemeente atlas van Kuyper (1868);
- chromotopografische kaarten uit de Bonneserie (verschillende uitgaven variërend in ouderdom van ca. tweede helft 19^e eeuw tot eerste helft 20^e eeuw);
- veldminuten (begin 19^e eeuw);
- de cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht;
- diverse historische kaarten waarvan een aparte lijst achterin het rapport is opgenomen.

overig:

- de Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht;
- luchtfoto's. Van de gemeente Maarssen waren luchtfoto's beschikbaar uit de jaren 40, 50 en 60 van de vorige eeuw. Deze zijn geraadpleegd. Van de overige gemeenten is gebruik gemaakt van luchtfoto's uit 2003. Deze foto's hebben ten opzichte van het AHN, behalve de stedelijke ontwikkeling van de kernen, geen extra informatie opgeleverd;
- dhr. T. van Rooijen, werkzaam bij Stichting Landschap Erfgoed Utrecht, contactpersoon voor amateurarcheologen in de provincie Utrecht;
- lokale archeologen en contactpersonen historische verenigingen. Met de volgende personen is contact opgenomen voor aanvullende archeologische informatie in de gemeenten: dhr. H. van Bommel (historische vereniging Maarssen), dhr. H. Boele, dhr. R. Yntema (Historische vereniging Breukelen), dhr. K. Beelaerts van Blokland (Loenen), dhr. A. Cruysheer (Naerdincklant), dhr. van der Most en dhr. Baalbergen (historische vereniging Abcoude), dhr. S. de Clercq (Vechtplassencommissie);
- uit de beschikbare literatuur (ook via de historische verenigingen) was voldoende kaartmateriaal beschikbaar; er is geen aanvullend onderzoek gedaan in archieven;
- het Actueel Hoogtebestand Nederland. Op basis van gegevens uit het AHN is een gedetailleerde hoogtekaart van het grondgebied vervaardigd. Met behulp van deze kaart worden archeologische zones (lees: verwachtingvolle zones) geïdentificeerd en nauwkeurig begrensd;
- www.bodemloket.nl;
- www.milieudienstnwnl.nl.

Het onderzoek voor het opstellen van de verwachtings- en beleidsadvieskaart van de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen is verricht door verschillende personen. Dhr. N. de Jonge heeft de landschappelijke gegevens verzameld en verwerkt. Ook heeft hij de catalogus gemaakt van het eerder uitgevoerde onderzoek. Dhr. A. de Boer heeft aanvullende gegevens verzameld en verwerkt. Mevr. A. Botman heeft een deel van de archeologische en historische gegevens verzameld, alle verzamelde gegevens geanalyseerd en het verwachtingsmodel opgesteld. De beleidsadviezen zijn geformuleerd door mevr. S. van der A en mevr. J. Dijkstra.

ADC Heritage heeft dit rapport en de verwachtings- en beleidsadvieskaart niet alleen kunnen opstellen; daarvoor gaat dank uit naar dhr. K. Beelaerts van Blokland, dhr. H. Boele, dhr. H. van Bommel, dhr. A. Cruysheer, dhr. T. van Rooijen.

⁶ Een lijst met afkortingen is opgenomen als bijlage 2.

1.5 Leeswijzer

Het rapport is ingedeeld in verschillende hoofdstukken. Na deze inleiding wordt het onderzoeksgebied globaal beschreven in hoofdstuk 2. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 het ontstaan van het landschap beschreven. In hoofdstuk 4 volgt een rapportage van de archeologische inventarisatie in de gemeenten. In hoofdstuk 5 wordt aandacht besteed aan de detailkaarten van de woonkernen. In hoofdstuk 6 worden archeologische modellen beschreven die ten grondslag liggen aan de archeologische verwachtingskaart. Vervolgens wordt in hoofdstuk 7 het rijks- en provinciaal beleid samengevat waarbinnen het archeologisch beleidsadvies wordt geformuleerd. In hoofdstuk 8 wordt tot slot de archeologische waardering van de verschillende zones vertaald in de gewenste onderzoeksstrategie voor het moment dat bestemmingsplanwijzigingen leiden tot een verandering in grondgebruik. Door deze vertaalslag ontstaat de zogenaamde beleidsadvieskaart.

Bij het rapport bevinden zich 24 losse kaartbijlagen, 5 tekstbijlagen en een bijlage op CD-rom. De kaartbijlagen geven een grafische weergave van de bereikte resultaten. Kaartbijlage 1 is de archeologische verwachtingskaart van het hele onderzoeksgebied, kaartbijlage 2 t/m 5 zijn de gemeentelijke archeologische verwachtingskaarten. Van 13 bewoningskernen zijn detailkaarten gemaakt; deze vormen de kaartbijlagen 6 t/m 18 met kaartbijlage 19 als legenda. Tot slot vormen de vier gemeentelijke beleidsadvieskaarten kaartbijlagen 20 t/m 23.

Tekstbijlage 1 betreft een verklarende woordenlijst, tekstbijlage 2 een afkortingenlijst. In de overige tekstbijlagen worden de archeologische monumenten (tekstbijlage 3), een catalogus van vindplaatsen (tekstbijlage 4) en onderzoeksmeldingen (tekstbijlage 5) beschreven.

De tekstbijlagen 3 t/m 5 zijn als pdf opgenomen op de CD-rom, evenals de kaartbijlagen.

In het rapport wordt regelmatig verwezen naar archeologische perioden. De opeenvolging van de verschillende perioden is weergegeven in tabel 1 op pagina 5.

2 Het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied omvat vier gemeenten: Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude (afb. 2.1). De gezamenlijke oppervlakte van deze gemeenten bedraagt ongeveer 139 km². In het onderzoeksgebied bevindt zich een groot aantal kernen, te weten:

- in de gemeente Maarssen: Maarssenbroek, Maarssen-dorp, Maarsseveen, Molenpolder, Oud-Zuilen, Tienhoven/Oud Maarsseveen;
- in de gemeente Breukelen: Breukelen, Gieltjesdorp, Kockengen, Kortrijk, Laagnieuwkoop, Nieuwer Ter Aa, Oud Aa, Oukoop, Portengen, Portengense Brug, Scheendijk, Spengen;
- in de gemeente Loenen: Loenen aan de Vecht, Loenersloot, Nieuwersluis, Nigtevecht, Vreeland;
- in de gemeente Abcoude: Abcoude en Baambrugge.

Voor een aantal van deze kernen is een verwachtingskaart gemaakt op schaal 1:2500.

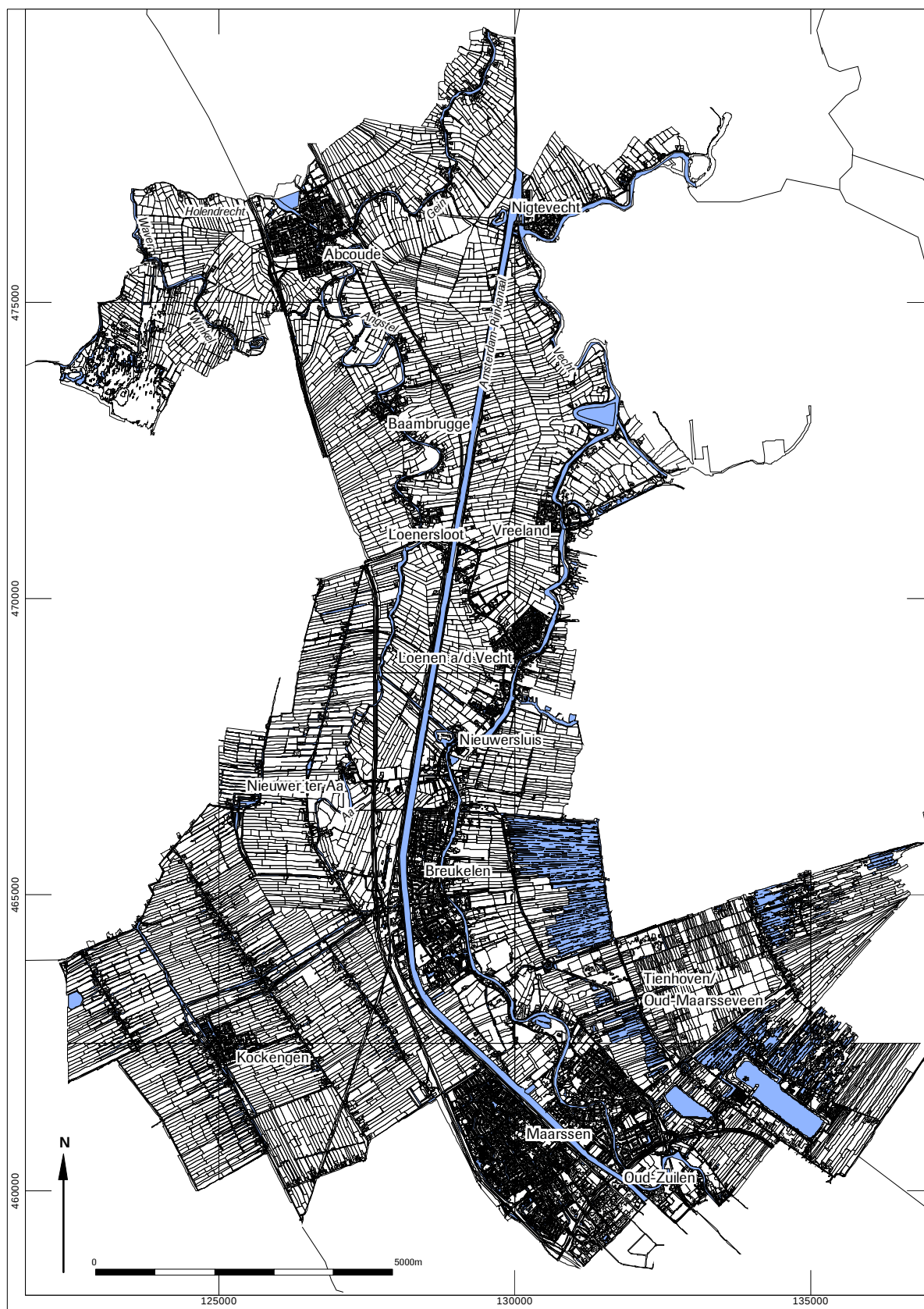
Het grootste gedeelte van het onderzoeksgebied heeft op de IKAW van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) een lage of hoge indicatieve archeologische waarde (zie afbeelding 1.2). Volgens de database van de RCE (ARCHIS, stand 11 december 2008) bevinden zich in de vier gemeenten de volgende aantallen archeologische monumenten (AMK terreinen):

- in Abcoude 9 AMK terreinen, waarvan 1 wettelijk beschermd (kasteel Abcoude);
- in Breukelen 11 AMK-terreinen, waarvan 1 wettelijk beschermd (kasteel Groot Ruwiel);
- in Loenen 9 AMK-terreinen, waarvan 1 wettelijk beschermd (kasteel Cronenburg) en
- in Maarssen 8 AMK-terreinen. In de gemeente Maarssen bevinden zich op dit moment geen wettelijk beschermde archeologische rijksmonumenten.

Het onderzoeksgebied wordt aan de noordkant begrensd door de rivier Holendrecht en de gemeenten Ouder-Amstel en Amsterdam. Aan de oostkant vormen de veenplassen en de gemeenten Weesp en Wijde Meren, samen met het in de gemeente De Bilt gelegen Westbroek, de grens van het onderzoeksgebied. Aan de zuidkant liggen de gemeenten Utrecht en ten westen hiervan Woerden. Ten westen van de gemeente Breukelen ligt de gemeente De Ronde Venen.

De gemeenten maken deel uit van de Corridor Amsterdam – Utrecht met het Amsterdam Rijnkanaal, de snelweg A2 en de spoorlijn Amsterdam – Utrecht, maar kennen ook groenblauwe zones, gelet op de Angstel en de Vecht, de Groene Ruggengraat, de Oostelijke Vechtplassen en het Noorderpark.⁷

⁷ Kern van de gezamenlijke reactie van vier gemeenten op de 5^e nota ruimtelijke ordening.

Afb. 2.1 Topografie van het onderzoeksgebied

3 Landschappelijke ontwikkeling Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude

Het grondgebied van de gemeenten Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude bevindt zich op de overgang van het rivierengebied naar het westelijke veengebied. Het ontstaan van dit veen- en rivierengebied hangt nauw samen met de relatieve stijging van de zeespiegel na de laatste ijstijd.

3.1 Pleistoceen

Nederland heeft tijdens het Kwartair vele ijstijden gekend. De voorlaatste ijstijd, het Saalien, liep van ongeveer 200.000 jaar geleden tot 130.000 jaar geleden. Tijdens deze ijstijd bereikte het Scandinavisch landijs Midden-Nederland. Hierbij werden door opstuwing van de ondergrond de grote stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug, Veluwe, Nijmegen en het Montferland gevormd.⁸

Tijdens het Weichselien, de laatste ijstijd tussen ca. 120.000 en 10.000 jaar geleden, heersten er in Nederland periglaciale condities. Het laagste punt dat de zeespiegel in deze periode bereikte was 110 meter lager dan tegenwoordig. Nederland had in deze periode een uitgesproken continentaal karakter. Dit werd gekenmerkt door toendra-vegetaties waarbij op grote schaal zandverstuivingen konden plaatsvinden. Deze afzettingen, ook wel dekzanden genoemd, werden gevormd door de overheersende westelijke wind die vrij spel kreeg door de kale en droge omstandigheden van het periglaciale klimaat. De diepte waarop het dekzand in de rest van het onderzoeksgebied wordt aangetroffen varieert van 2 m beneden NAP in het oosten, tot 9 m beneden NAP in het noordwesten.

3.2 Holoceen

Ongeveer 10.000 jaar geleden ging de laatste ijstijd over in de relatief warme periode waarin we ons nu bevinden, het Holoceen. Deze belangrijke temperatuurstijging had tot gevolg dat de ijskappen uit het Weichselien begonnen te smelten en de zeespiegel sterk begon te stijgen. Ook de vegetatie veranderde van een open, koudeminnende vegetatie in een gesloten berkenbos.⁹

Door de lage zeespiegel bevond de monding van de grote rivieren zich aan het eind van de laatste ijstijd ten westen van de huidige kustlijn. Tijdens het Holoceen begon de zeespiegel sterk te stijgen waardoor deze monding zich richting de huidige kustlijn begon te verplaatsen.

De huidige kustlijn kreeg gestalte door de vorming van strandwallen onder invloed van golfwerking en zeestromingen. Achter deze natuurlijke kustbarrière kon zich een betrekkelijk rustig lagunair milieu vormen. De beschermende werking van de strandwallen zorgde ervoor dat de grondwaterspiegel steeg, de lagune kon verzoeten en veenvorming op kon treden zoals in het grondgebied van de Vechtgemeenten is gebeurd.

De veengroei startte in het westelijk deel van het Vechtgebied vanaf 8000-6000 BP¹⁰ (Mesolithicum, 7000-5000 jaar v. Chr.); in het westelijk deel rond 4900 BP (Midden Neolithicum, rond 3600 jaar v. Chr.). Het veen dat op de pleistocene dekzanden ontstond, wordt gerekend tot de Formatie van Nieuwkoop. Veen is een opeenhoping van min of meer gehumificeerde plantenresten en onderscheidt zich van andere sedimenten doordat het van niet-minerale (niet-klastische) samenstelling is.

⁸ Berendsen 2004, 160.

⁹ Berendsen 2004, 217.

¹⁰ BP staat voor 'Before Present'. Deze aanduiding wordt gebruikt bij radiometrische datering. Met 'Present' wordt het jaar 1950 bedoeld.

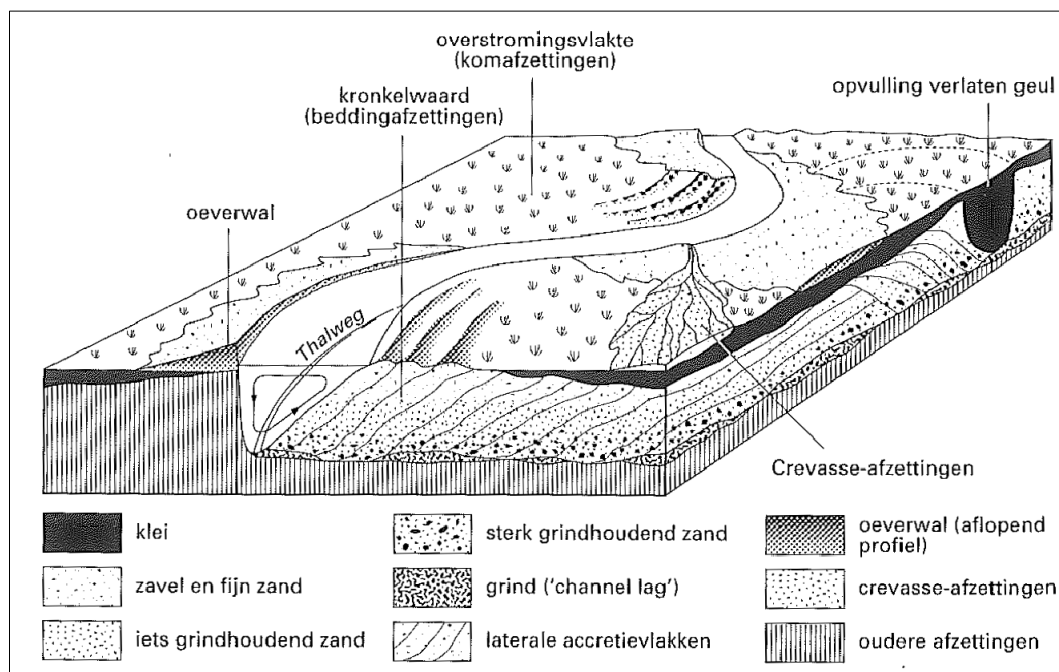

Het eerste veen dat is ontstaan in het westen van het gebied, wordt gerekend tot de Basisveenlaag. Dit pakket bestaat uit een compacte laag met verschillende veensoorten. Onderin bestaat dit vaak uit broek- of rietveen waarna dit geleidelijk overgaat in veenmosveen. Deze successie komt niet alleen in verticale maar ook in laterale zin voor.

3.3 Het ontstaan van stroomgordels

In het plangebied bevinden zich afzettingen van meanderende rivieren. Een meanderende rivier wordt gekenmerkt door slechts één, vaak sterk kronkelende, rivierbedding.

Een belangrijk kenmerk van een meanderende rivier (zoals het Vecht-Amstel systeem gedeeltelijk kan worden gekenmerkt) is het optreden van differentiatie tussen de zogeheten stroomgordel- en komafzettingen, die behoren tot de Formatie van Echteld. De stroomgordelafzettingen bestaan uit bedding- en oeverafzettingen. De beddingafzettingen zijn de afzettingen die in een watervoerende bedding worden gevormd en bestaan hoofdzakelijk uit zand en grind. Hierbij wordt de sedimentatie hoofdzakelijk bepaald door de wijze van stromen in de meanderbochten, zoals aangegeven in afb. 3.1. Nabij de buitenbocht is de stroomsnelheid het grootst en overheerst de erosie, terwijl gelijktijdig aan de binnenbocht sedimentatie plaatsvindt. In de binnenbocht van de watervoerende geul worden de zogeheten kronkelwaarden gevormd. Deze kronkelwaarden kunnen zo hoog worden dat ze bij een gemiddeld waterpeil droogvallen. Naar boven toe gaan de kronkelwaarden geleidelijk over in de oeverafzettingen. Tot de oeverafzettingen worden de afzettingen gerekend die buiten de hoogwaterbedding van de rivier worden gevormd. Wanneer bij hoogwater de riviervlakte overstroomt, neemt de stroomsnelheid buiten de bedding snel af. Het vervoerde grove zand en grind blijven in de bedding achter terwijl het fijnere materiaal de overstroomde vlakte wordt ingevoerd.

Afb. 3.1. Overzicht van de geomorfologie van een meanderende rivier (Berendsen 2004)

De komafzettingen ontstaan aan weerszijden van de rivier in het overstroomde gebied en ontstaan na het zakken van het waterpeil in de rivier en het weer droogvallen van de oeverwallen. Waarschijnlijk kwamen in de kommen van het permariene gebied vaak meren voor, die vrijwel het gehele jaar gevuld bleven met water.¹¹ Hierdoor konden de fijnste sedimenten bezinken en werd klei afgezet.

Typische afzettingen behorend bij een meanderende rivier zijn de crevasse-afzettingen. Crevasses ontstaan bij hoge rivierafvoeren waarbij erosiegeulen ontstaan in de oevers van de rivier. Bij de vorming van crevassen of crevasse-complexen ontstaat vaak een groot aantal geulen tegelijk. Deze zogenaamde crevasse-geulen stromen als een soort miniatuur-rivieren de komgebieden in.

De lithologische samenstelling is over een korte afstand sterk variabel en loopt van zwak siltige klei tot matig grof zand: de afzettingen zijn aangevoerd uit het achterland (Rijn–Maas) of omgewerkte afzettingen in de ondergrond (dekzand en sandr afzettingen).¹² De relatief kleine erosiegeulen die ontstaan bij de vorming van crevasse-complexen kunnen in de loop van de jaren groter worden. Soms worden deze geulen zo groot dat ze zelfs gedeeltelijk of helemaal de functie van de hoofdrivier overnemen. In dit geval spreken we van avulsies.

3.4 Het ontstaan van het Vecht-Angstel systeem

Het ontstaan van het zogeheten Vecht-Angstel riviersysteem hangt nauw samen met de zogeheten avulsies. De stroomgordel van de Vecht-Angstel, Kromme Rijn en Oude Rijn worden gerekend tot het Utrechtse stroomstelsel.¹³ Dit stroomstelsel is ontstaan uit een gedeeltelijke avulsie doordat het oude dal van de Rijn zover was opgevuld dat deze een deel van haar afvoer noordwaarts verlegde. Het Utrechtse stroomstelsel wordt gedateerd rond 5600 BP (ca. 4500 v. Chr.). De Oude Rijn vormde hierbij rond 4300 BP (ca. 2900 v. Chr.) de belangrijkste Rijntak en werd bij Katwijk in de Noordzee afgewaterd.¹⁴

Rond 2650 BP (Vroege IJertijd, 800 v. Chr.) vond bij Utrecht een avulsie van de Oude Rijn plaats, waarbij een gedeelte van het Rijnwater naar het noorden ging stromen.¹⁵ De oorspronkelijke loop van deze rivier, de Angstel, stroomde door het westelijke veengebied tussen Utrecht en Abcoude naar het noorden waar hij bij Muiden uitmondde in het merengebied waar zich nu het IJsselmeer bevindt. Bij Abcoude vertakte de Angstel zich in de kleine zijriviertjes de Holendrecht en de Waver, die afstroomden naar het westen.

Het ontstaan van de tegenwoordige Vecht wordt toegeschreven aan het voorkomen van avulsies bij Breukelen en Loenen (afb. 3.2). De avulsie bij Breukelen, gedateerd rond 2350 BP (ca. 400 v. Chr.), vervolgde bij Nieuwersluis weer de oude bedding van de Angstel. Vervolgens trad een tweede avulsie op bij Loenen waarbij de Vecht/Angstel zijn huidige bedding weer verliet en richting Vreeland stroomde. Bij Nigtevecht vervolgde de Vecht weer de oude bedding van de Angstel. Het ontstaan van deze avulsie wordt geschat op 2000 BP (ongeveer het begin van de jaartelling).¹⁶ Over de datering van beide avulsies bestaat echter nog veel discussie.

11 Van der Woude 1981.

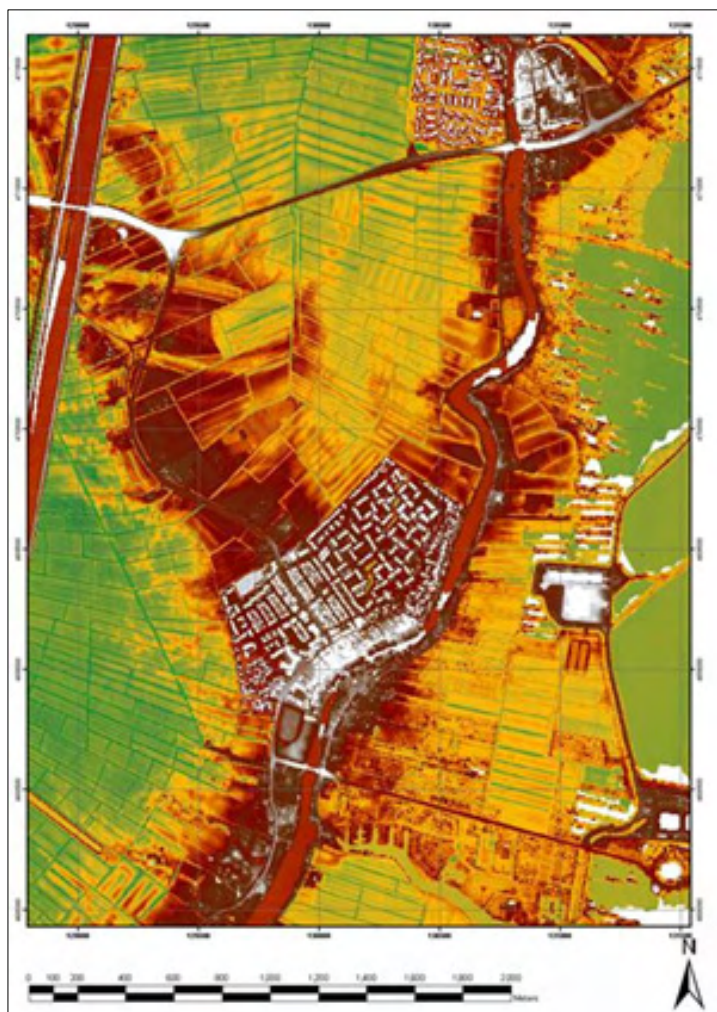
12 Bos 2009.

13 Berendsen 1982.

14 Berendsen & Stouthamer 2001.

15 Törnqvist 1993; Weerts e.a. 2002.

16 Berendsen & Stouthamer 2001; Feiken 2005.

Afb. 3.2. Avulsie bij Loenen op het AHN (Feiken 2005)

Ten zuidwesten van Breukelen bevindt zich nog een kleine stroomgordel genaamd de Spengense of ook wel Kockengense stroomgordel. Deze is ca. 400 jaar actief geweest. Het ontstaan van deze stroomgordel wordt toegeschreven aan een mislukte avulsie door de Oude Rijn bij Haarzuilens ten tijde van het ontstaan van het Angstel systeem rond 2650 BP.¹⁷

Het onderzoeksgebied telt vier grote crevasse-complexen: bij Breukelen, bij Vreeland/Horstermeer, ten zuiden van Abcoude in de polder Holendrecht/Winkel en ten noorden van Nigtevecht in de Aetsveldsche polder. Het ontstaan van de de crevasse-complexen wordt mede verklaard door de aanwezigheid van veenmeren die als sedimentbekken konden fungeren.¹⁸

17 Berendsen & Stouthamer 2001. 2650 BP Komt ongeveer overeen met 800 jaar voor Christus

18 Van de Meene e.a. 1988; Feiken 2005.

De eindfase van de Vecht wordt gedateerd op ± 1700 BP (ca. 400 n. Chr.).¹⁹ In 1122 n. Chr. werd bij Wijk bij Duurstede de Kromme Rijn afgedamd. Hierdoor eindigde de sedimentatie van het Vecht/Angstel systeem definitief. Het Vecht/Angstel systeem blijft tot op heden een belangrijke functie houden als afwatering van de sterke kwel uit de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug in het oosten.

3.5 AHN bewerking

Over het algemeen is er een goede relatie tussen de hoogteverschillen in het landschap en de lokale geomorfologie. Hoogtegegevens zijn al geruime tijd een belangrijke manier om het landschap te reconstrueren. Sinds 2003 is er een digitaal hoogtemodel van Nederland beschikbaar; het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

De originele dataset van het AHN in de Rijn-Maas delta heeft een resolutie van 1 meting per 4 m² met een verticale resolutie van 1 cm. De absolute fout in de hoogtemetingen zijn echter groter en liggen rond de 15 cm. Voor het karteren van geomorfologische eenheden in het landschap is een absolute hoogte echter minder van belang dan relatieve hoogteverschillen. De minieme hoogteverschillen (op een schaal van centimeters) die voorkomen in de geomorfologie van een delta kunnen met dit model dus zichtbaar worden en zeer waardevolle informatie opleveren.²⁰ Op deze kleine schaal worden hoogteverschillen zichtbaar die in het veld nauwelijks nog zijn waar te nemen. Landschapsvormen zoals oeverwallen, crevasses en restgeulen kunnen met dit model dus zeer goed gekarteerd worden.

In dit onderzoek is een digitaal hoogtemodel gebruikt waarbij de originele dataset is geïnterpoleerd in een grid met een resolutie van 5 x 5 m. Dit is gedaan met behulp van het programma “Global Mapper” en met de interpolatie methode; *inverse squared distance weighting*. Op basis van deze analyse zijn enkele begrenzingen van geomorfologische eenheden aangescherpt.

¹⁹ Weerts e.a. 2002.

²⁰ Berendsen & Volleberg 2007.

4 Inventarisatie van archeologische gegevens van Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen

4.1 Inleiding

In het kader van het opstellen van de archeologische verwachtingskaart voor de vier gemeenten zijn de archeologische gegevens geïnventariseerd. Deze gegevens bestaan uit waarnemingen uit ARCHIS, vondstmeldingen van lokale archeologen, eerder gemaakte inventarisaties uit 1985, AMK-terreinen, de archeologische kronieken van Utrecht en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek.²¹

Het bleek niet altijd mogelijk om vondstmeldingen uit de literatuur op de juiste coördinaten op de kaart te plotten omdat de exacte locatiegegevens simpelweg ontbreken. Deze vondsten zijn onbruikbaar voor de inventarisatie; ze zijn wel opgenomen in de catalogus maar niet weergegeven op de verspreidingskaarten. Ook ARCHIS blijkt niet volledig. Dikwijls ontstaat verwarring over de juiste locatie van waarnemingen omdat toponiemen niet overeen lijken te komen met de gegeven coördinaten.

In de volgende paragrafen wordt de archeologische inventarisatie behandeld. Het is niet de bedoeling om een volledige bewoningsgeschiedenis van de gemeenten te geven, maar een overzicht van de belangrijkste historische gebeurtenissen, gekoppeld aan waarnemingen, AMK-terreinen en uitgevoerd onderzoek per periode. Voor het uitgevoerde onderzoek worden verwijzingen gegeven naar de belangrijkste literatuur over deze onderzoeken.

In de volgende paragrafen wordt een algemeen beeld geschetst van het onderzoeksgebied. In hoofdstuk 5 worden de bewoningskernen behandeld waarvoor gedetailleerde archeologische verwachtingskaarten zijn gemaakt.

4.2 Prehistorie

4.2.1 Mesolithicum en Vroeg Neolithicum

In het Mesolithicum, vóór de veengroei, woonden er al mensen in dit gebied. Het waren jager-verzamelaars die voor hun kampementen waarschijnlijk vooral dekzandruggen opzochten. In vrijwel het hele onderzochte gebied komt in de ondergrond dekzand voor; het oorspronkelijke reliëf van dit dekzandgebied is echter alleen op hoofdlijnen bekend. Op locaties waar dekzandruggen relatief hoog in het oorspronkelijke landschap lagen en ze nu dicht aan het maaiveld liggen, kunnen bij ruimtelijke ontwikkelingen archeologische resten uit het Mesolithicum en eventueel Vroeg Neolithicum worden aangetroffen. Buiten de grens van het onderzoeksgebied zijn van dergelijke plekken vondsten bekend uit de polder ten zuiden van Westbroek.²² Ook wordt verwacht dat deze resten door de beschermende werking van het veenpakket over het algemeen goed geconserveerd zijn.

In het oosten en noordoosten van de gemeente Maarssen is een aantal dekzandruggen minder dan 2 meter beneden maaiveld gelegen. Ook liggen er een paar in het noorden van de gemeente Loenen. De zone met deze dekzandruggen zijn op de verwachtingskaart aangegeven met een hoge archeologische verwachting voor resten uit de periode Mesolithicum-Vroeg Neolithicum.

4.2.2 Neolithicum en Bronstijd

Uit deze periode zijn in het onderzoeksgebied geen nederzittingsresten te verwachten. Het gebied was te nat om er te kunnen wonen. Wel kunnen toevalsvondsten (puntwaarnemingen, bijvoorbeeld rituele deposities of kano's) worden aangetroffen.

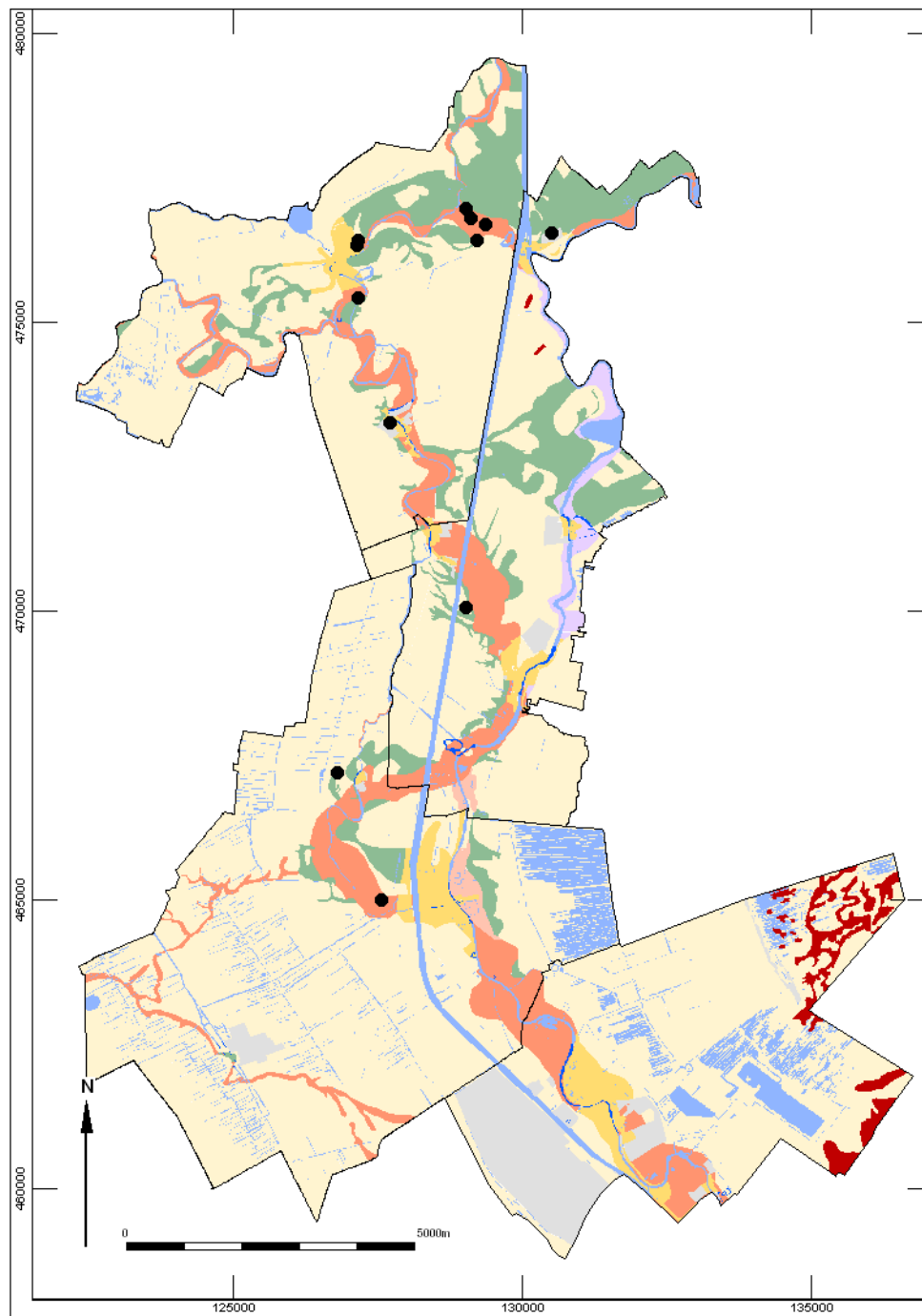
21 Eerdere inventarisatie: Van Zweden e.a. 1985; onderzoeksverslagen zijn opgenomen in de literatuurlijst.

22 ARCHIS-waarneming 123195 t/m 123198.

4.2.3 IJzertijd

In de IJzertijd zijn mensen de wetland-zones gaan bewonen, zoals dat bestond in het onderzochte gebied. De eerste sporen van bewoning in het onderzoeksgebied dateren uit de Vroege IJzertijd (afb. 4.1). Bekende vindplaatsen zijn bijvoorbeeld Abcoude, Baambrugge en de Breukelerwaard.

Afb. 4.1 Overzicht vindplaatsen uit de IJzertijd

Bij Abcoude werden in 1972 bij de uitbreiding van een begraafplaats aan de Kerkstraat enkele scherven inheems aardewerk gevonden. Er werden geen grondsporen of een bewoningslaag aangetroffen.

Waarschijnlijk was de nederzetting gelegen op de oeverwallen langs het Gein.²³ Een tweede vindplaats bij Abcoude werd aangetroffen in de Aetsveldsche Polder ten oosten van Abcoude. Hier werden op een geëgaliseerd terrein grote hoeveelheden scherven geborgen uit de Late IJzertijd. Ook werd door middel van grondboringen een dikke bewoningslaag aangetroffen van 40-70 cm.²⁴

Een tweede vindplaats ligt bij Baambrugge. Hier werden in 1969-1970, naar aanleiding van een waarneming op een terrein aan de westzijde van de Kleiweg dat bouwrijp werd, dertien proefsleuven gegraven. Hier werden duizenden scherven geborgen uit de Late IJzertijd en andere vondsten als spinsteentjes, slijp- en maalstenen en een aantal bekapte palen. Er werd een rij palen gevonden die werden geïnterpreteerd als oeverbeschoeiing.²⁵

De derde vindplaats betreft Breukelerwaard. Hier werd naar aanleiding van resultaten uit een booronderzoek in 2002 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Hier werden resten gevonden uit de Vroege en Midden IJzertijd. Het onderzoek heeft uitgewezen dat de bewoners regelmatig wateroverlast hadden waardoor het geen stabiele woonplaats is geweest. De eventuele bewoningssporen zijn hierdoor verspoeld geraakt. Ook het botanisch onderzoek wees uit dat de akkers zich op tamelijk vochtige grond bevonden. De hoeveelheden aardewerk en zoologisch materiaal wijst op de aanwezigheid van een nederzetting in de directe omgeving van de onderzochte locatie. Het aardewerk vertoont overeenkomsten met vindplaatsen uit West-Nederland (afb. 4.2).²⁶

Een interessante vindplaats uit de IJzertijd betreft die bij Loenen, De Werf. Hier werd bij booronderzoek in 2001 een laag met houtskool en verbrande klei aangetroffen, wat wijst op een soort brandplaats.²⁷ Op basis van deze vondst moet rekening gehouden worden met zogenaamde kleinschalige en/of kortstondige activiteiten, bijvoorbeeld aardewerkproductie of kleiwinning, die buiten het (nabijgelegen) erf en nederzetting plaatsvonden in de nabijheid van het veen (zgn. *special activities*).

In de IJzertijd lag een aantal nederzettingen op de smalle, merendeels kleiige oeverwallen van de verschillende Vechtarmen. Door de activiteit van deze bochtige rivieren kunnen vindplaatsen zijn verstoord of verdwenen. Pas in de Laat Romeinse tijd neemt deze rivieractiviteit af en vanaf dan vormen de stroomgordels goede vestigingsmogelijkheden.²⁸

Behalve (aanwijzingen voor) nederzettingen zijn ook andere vondsten gedaan. Bij Nigtevecht werd in een mogelijke restgeul van de Vecht een boot gevonden van ca. 8,6 meter lang en maximaal bijna een meter breed (afb. 4.3). De boot was gemaakt van een uitgeholde boomstam. De boot kon aan de hand van C14-monsters en het in de boot aangetroffen aardewerk worden gedateerd op ca 600 v. Chr.²⁹

Mogelijk is in de jaren 60 van de vorige eeuw al een boomstamkano gevonden. In de "Gooi en Eemlander" van 8 februari 1969 schrijft ene H. Poolman over een niet gemelde vondst welke bij grondwerkzaamheden in het dorp tevoorschijn kwam. Naar de beschrijvingen te oordelen betrof het hier naar alle waarschijnlijkheid overblijfselen van een primitief vaartuig. Nadere gegevens over vindplaats en

23 Van Tent 1973, 57-58; Van Tent 1992, catnr. 2 en 49; AMK-terrein met nummer 1909.

24 Catnr. 65 en AMK-terrein met nummer 1913.

25 De Zwarte 1982, catnr. 6, AMK-terrein met nummer 11921.

26 Van der Velde et al. 2003; catnr. 46.

27 Kok 2008.

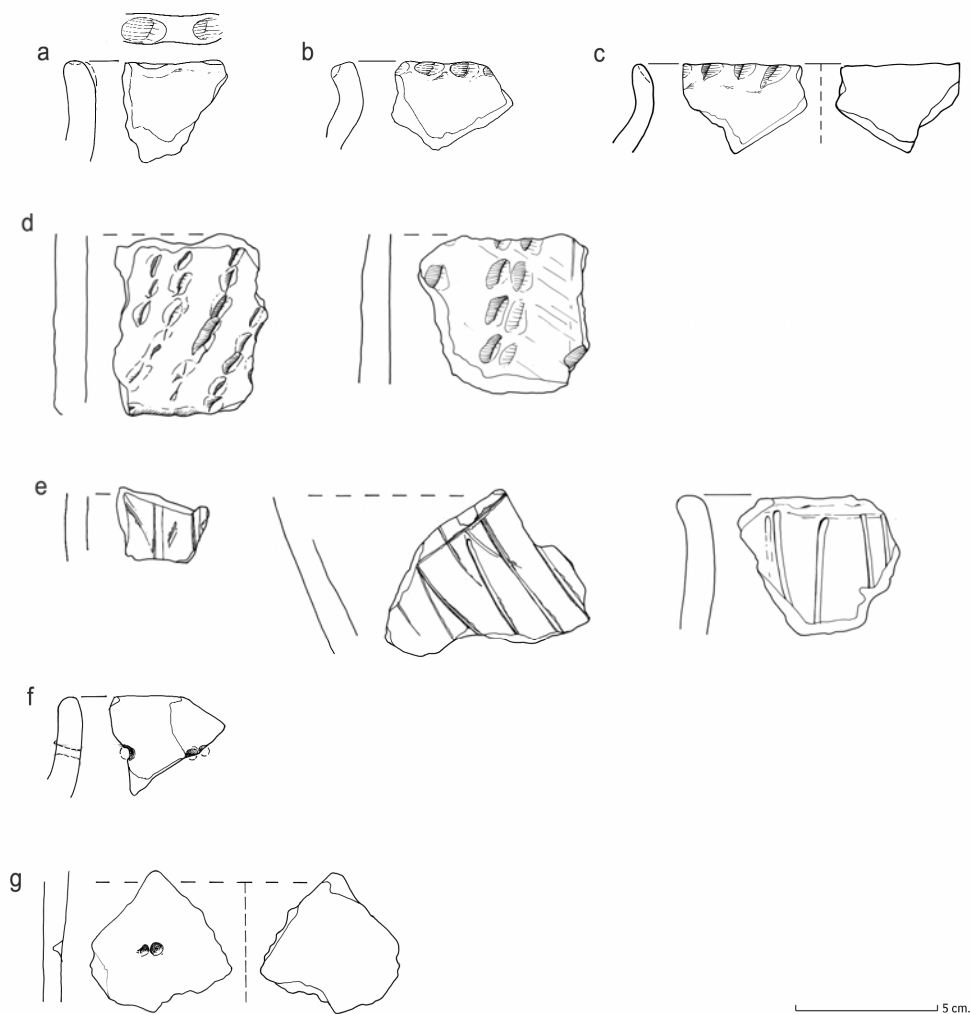
28 Van der Velde et al. 2003.

29 ARCHIS-waarneming 405026; Reinders & Van Heeringen 2002; Van Tent 1992.

vondstomstandigheden zijn niet bekend. Ook een oproep in 2008 voor aanvullende gegevens over deze vondst in de Nieuwsbrief van de Historische Kring Loenen en op de website van deze vereniging heeft geen reacties opgeleverd.³⁰

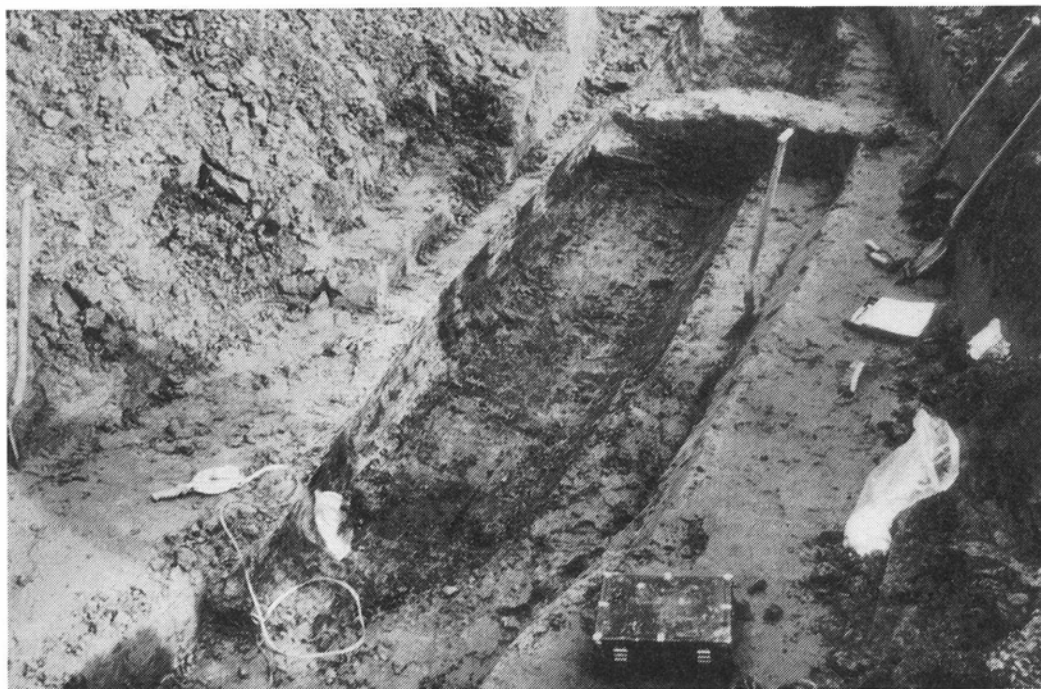
Bij de uitbreiding van het fort Nieuwersluis in 1880-1881 werd op 2 meter diepte een uitgeholde boomstam gevonden die mogelijk als kano heeft gediend.³¹ Deze vondsten tonen aan dat de geulen in de IJzertijd goed bevaarbaar waren.

Afb. 4.2 Versierd aardewerk van het archeologisch onderzoek in de Breukelerwaard (Van der Velde et al. 2003)

³⁰ Kok 2009.

³¹ Sloet 1885, 216; Kok 2007, 71; catnr. 96; AMK-terrein met nummer 11575.

Afb. 4.3 De boot van Nigtevecht (Reinders, H.R. & R.M. van Heeringen, 2002)

Uit het aardewerkonderzoek van de vindplaats in de Breukelerwaard was al gebleken dat de bewoners van de IJzertijdnederzettingen contacten hadden met de bewoners van nederzettingen zoals die in Assendelverpolders zijn aangetroffen. Ook werden zowel in de regio Assendelft als op de vindplaats Breukelerwaard fragmenten van basaltlava uit de omgeving van Mayen aangetroffen. Het Vecht-Angstel systeem vormt een verbindingszone tussen het Midden- en Zuid-Nederlandse rivierengebied en de omgeving van het Oer-IJ en de Noord-Hollandse strandwallen.

4.3 Romeinse tijd

In de Romeinse tijd, kort voor het begin van onze jaartelling, kreeg de Vecht haar huidige loop. Door de verlegging bij Breukelen, die rond 2300 BP (Midden IJzertijd, rond 400 v. Chr.) plaatsvond, werd een grote meanderbocht afgesneden. Er bestaat enige discussie of deze verlegging deels door de mens beïnvloed is.³² Gevolg was in ieder geval dat delen van de oude rivierloop, de Aa, verland raakten.

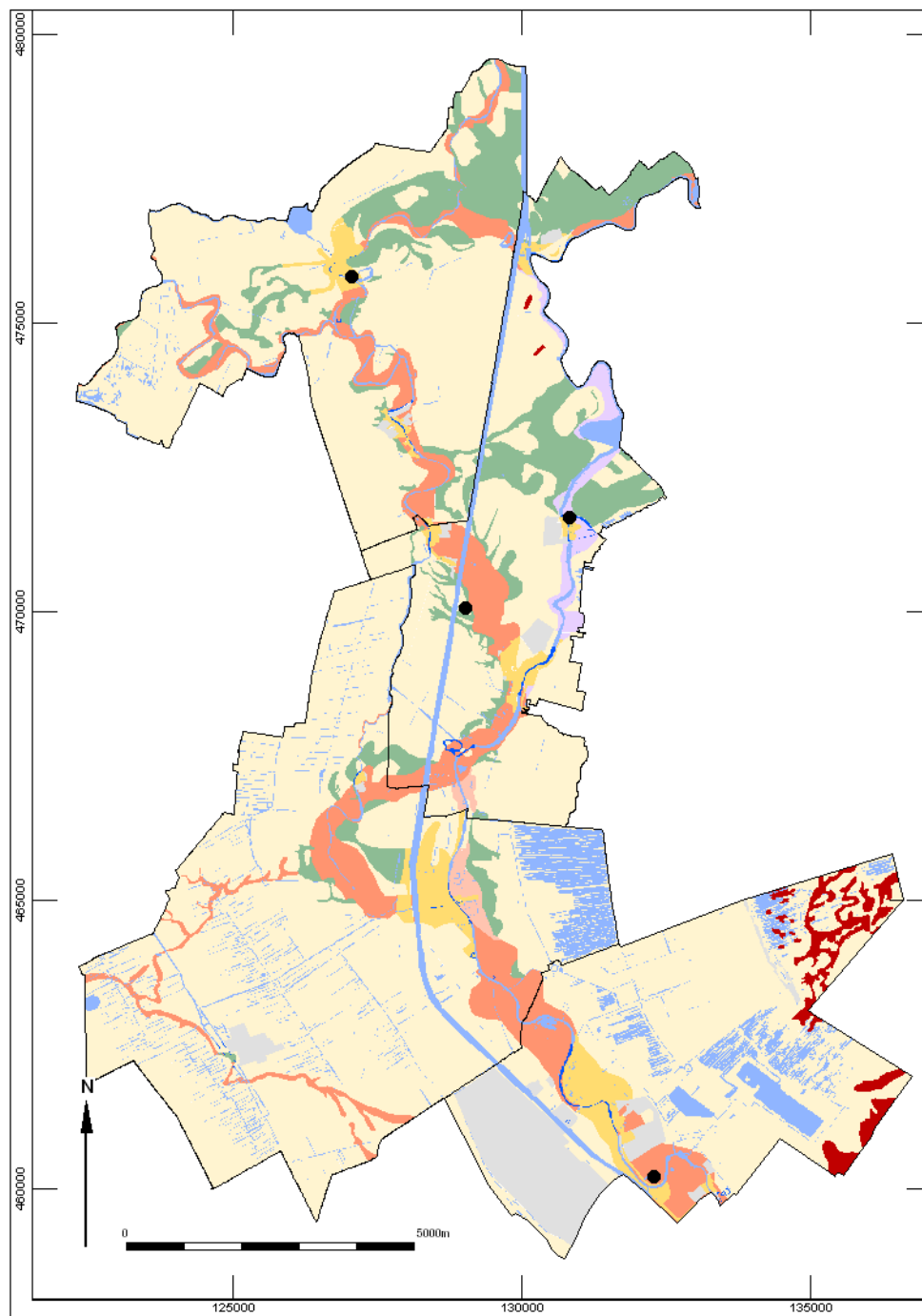
In de Romeinse tijd was de Vecht een belangrijke vaarroute naar het noorden. Het belang van de rivier blijkt uit het feit dat de Romeinen op ca. 4 km stroomopwaarts, op het punt waar de Vecht zich afsplitste van de Rijn, een castellum bouwden. Dit castellum Fectio is in 5 n. Chr. aangelegd bij het huidige Vechten (Bunnik). Aan het Oer-IJ lagen Romeinse versterkingen bij het huidige Velsen. Het havenfort aan het Oer-IJ is opgeheven toen de Romeinen rond 47 n. Chr. de Rijn als noordgrens van het Romeinse Rijk kozen. In de periode 5–47 n. Chr. zullen waarschijnlijk troepen en materieel over water tussen beide forten zijn verplaatst.³³

³² Kok 2007, 73.

³³ Kok 2007, 73.

Er is een gering aantal Romeinse vondsten bekend in de Vechtstreek (afb. 4.4). Het betreft voornamelijk losse vondsten, zonder duidelijke context. Opvallend hierbij is dat de vondsten zijn gedaan door particulieren of amateurarcheologen; van het oppervlak geraapt of gedaan bij graafwerkzaamheden.

Afb. 4.4 Overzicht vindplaatsen uit de Romeinse tijd

De enige uitzondering hierop is de aardwerkscherf die in 2005 werd aangetroffen bij de opgraving van een poldermolen in de polder Sticht bij Loenen door amateurarcheologen van de AWN afdeling Naerdincklant.³⁴ Er bestaan geen overtuigende aanwijzingen voor bewoning in de Vechtstreek in de Romeinse tijd.

Op verschillende locaties zijn Romeinse munten gevonden. Een aantal betreft 19^e-eeuwse vondstmeldingen. Het zijn waarnemingen van vondsten uit opgebrachte grond (bijvoorbeeld een solidus in de ringdijk van de Maarsseveensepolder) en een andere munt was “mogelijk meegekomen met vuilnis”. Ook in Nieuwersluis werd in 1914 bij het maken van een loopgraaf een denarius van Caesar Octavianus aangetroffen. In 1975 werd bij het bouwrijp maken van de grond aan de Maarsseveensevaart een munt van keizer Galba uit 68/69 n. Chr. aangetroffen, waarschijnlijk afkomstig uit opgebrachte grond.³⁵

In 2000 of 2001 werd bij graafwerkzaamheden ten behoeve van natuurontwikkeling op een weiland tegenover de dorpskern van Oud-Zuilen met de metaaldetector een Romeinse munt gevonden, een as van Antoninus Pius. Op hetzelfde terrein werd in de vulling van enkele sloten puin aangetroffen met Romeins vondstmateriaal ertussen. Op basis van de overige vondsten wordt vermoed dat de sloten in de jaren 30 van de vorige eeuw zijn dichtgegooid met materiaal uit de binnenstad van Utrecht.³⁶

Tot slot werd een munt gevonden in Abcoude, een zilveren denarius die in 55 v. Chr. in Rome is geslagen.³⁷ Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden bezit een uit de antiekhandel afkomstig bronzen hangertje uit de 2^e eeuw dat zou zijn gevonden in Breukelen.³⁸

En dan is er nog de vermelding van een grafsteen die in Loenersloot is ontdekt. Het betreft een grafsteen voor een jong meisje. De steen is in eerste instantie gedateerd in de periode 50-80 n. Chr. De bron van de gegevens is onduidelijk en de steen is spoorloos. Echter op de *Nieuwe Kaert van Loenen* van C.C. van Bloemswaerd, waarschijnlijk uit 1726, blijkt een afbeelding van de grafsteen te staan (afb. 4.5). Deze is enkele jaren geleden opnieuw bekeken; de tekst op de steen dateert niet eerder dan uit het tweede kwart van de 2^e eeuw n. Chr.³⁹

Afb. 4.5 Romeinse grafsteen op de *Nieuwe Kaert van Loenen*

³⁴ Visser e.a. 2006.

³⁵ Jong 1975, 56; Kok 2007, 75.

³⁶ Kok 2009.

³⁷ ARCHIS-melding 43137.

³⁸ Kok 2009.

³⁹ Byvanck 1943, 437; De Boone 1959; Kok 2007, 74.

Wat nog vermeld dient te worden bij de IJzertijd en Romeinse tijd is het verschijnsel dat in het weidegebied rond Abcoude en Baambrugge met enige regelmaat subfossiele eiken tevoorschijn komen. Lange tijd werd gedacht dat dit eiken waren die op de pleistocene zandgronden groeiden en door inklinking van het er bovenop gelegen veen naar boven kwamen. De bomen zouden dus ongeveer van 8000 v. Chr. zijn. Dendrochronologisch onderzoek wees echter uit dat de bomen dateren uit de periode ca. 300 v. Chr. – 60 n. Chr. In de Late IJzertijd en Vroeg Romeinse tijd stond het bos er dus nog.⁴⁰ Deze subfossiele eiken zijn ook bekend uit Kamerik⁴¹, ze zijn in het hele veenweidegebied te verwachten.

Rond 300 begon de zeespiegel te stijgen waardoor de waterhuishouding in het gebied verslechterde en de bewoningsmogelijkheden verder afnamen. Het gebied werd waarschijnlijk niet continu bewoond. In de periode waarin de waterstand hoog was, waren de veengebieden voor de mens nagenoeg ontoegankelijk en onbruikbaar. Pas rond 900 n. Chr. ging de waterstand weer dalen.⁴²

4.4 Middeleeuwen (afb. 4.6)

4.4.1 Friezen en Franken

Het voormalige West-Romeinse Rijk maakte plaats voor een verscheidenheid aan Germaanse rijkjes. In de 4^e en 5^e eeuw was de bevolking sterk afgenomen. Vanaf 500 is weer enigszins herstel waar te nemen in bevolkingsomvang. De Vecht was vrijwel de enige manier om over grotere afstanden te reizen, zowel over het water als langs de oevers. Vanwege het gevaar van een overstromende rivier wierpen bewoners lage woonheuvels, woerden, op. Dicht bij elkaar gelegen woerden vormden zich tot kleine permanente leefgemeenschappen. Van hieruit ontstonden de eerste dorpen. Zo wordt verondersteld dat zich in de 6^e eeuw dorpjes vormden op splitsingen van rivieren, zoals Breukelen op de splitsing van Vecht en Aa en het dorp Ter Aa op de plek waar de Kromme Angstel aftakte van de Aa.⁴³

Tussen 650 en 718 was de Vechtstreek in Friese handen. De Friese koning stelde een aantal nieuwe gouwen in zijn rijk vast met een eigen bestuurder. Een van deze gouwen omvatte het gebied Niftarlake. Het bestond uit een langgerekt, smal gebied, van het oude Vechten ten zuiden van Utrecht tot de monding van de Vecht bij Muiden. De westelijke en oostelijke grens werden gevormd door de veenwildernissen. De oudste vermelding van Niftarlake is te vinden in een oorkonde uit 723. Het is vrijwel zeker dat de naam Niftarlake al bestond voordat het gebied de status van gouw kreeg.⁴⁴ De gouwbestuurder droeg de titel gouwgraaf en was de lokale krijgsheer aan wie iedereen op militair gebied gehoorzaamheid verschuldigd was. In de 7^e eeuw probeerden de Franken meerdere malen het gebied te veroveren. Het zuidelijk deel van Niftarlake behoorde in deze periode enkele decennia tot het Frankische Rijk om daarna weer tot het Friese gebied te horen. Iedere vrije man had in tijd van oorlog militaire verplichtingen en moest zelf maatregelen nemen voor het achterblijvende gezin en bezittingen. Veel land van de kleine boeren kwam in handen van een grootgrondbezitter. Ze kregen die grond meestal wel in leen weer terug maar waren daarmee economisch afhankelijk van de heer. De heer moest een evenwicht vinden tussen zijn militaire verplichtingen ten opzichte van de koning en zijn graaf en een afdoende bescherming van het thuisfront.⁴⁵

40 Jansma 1982.

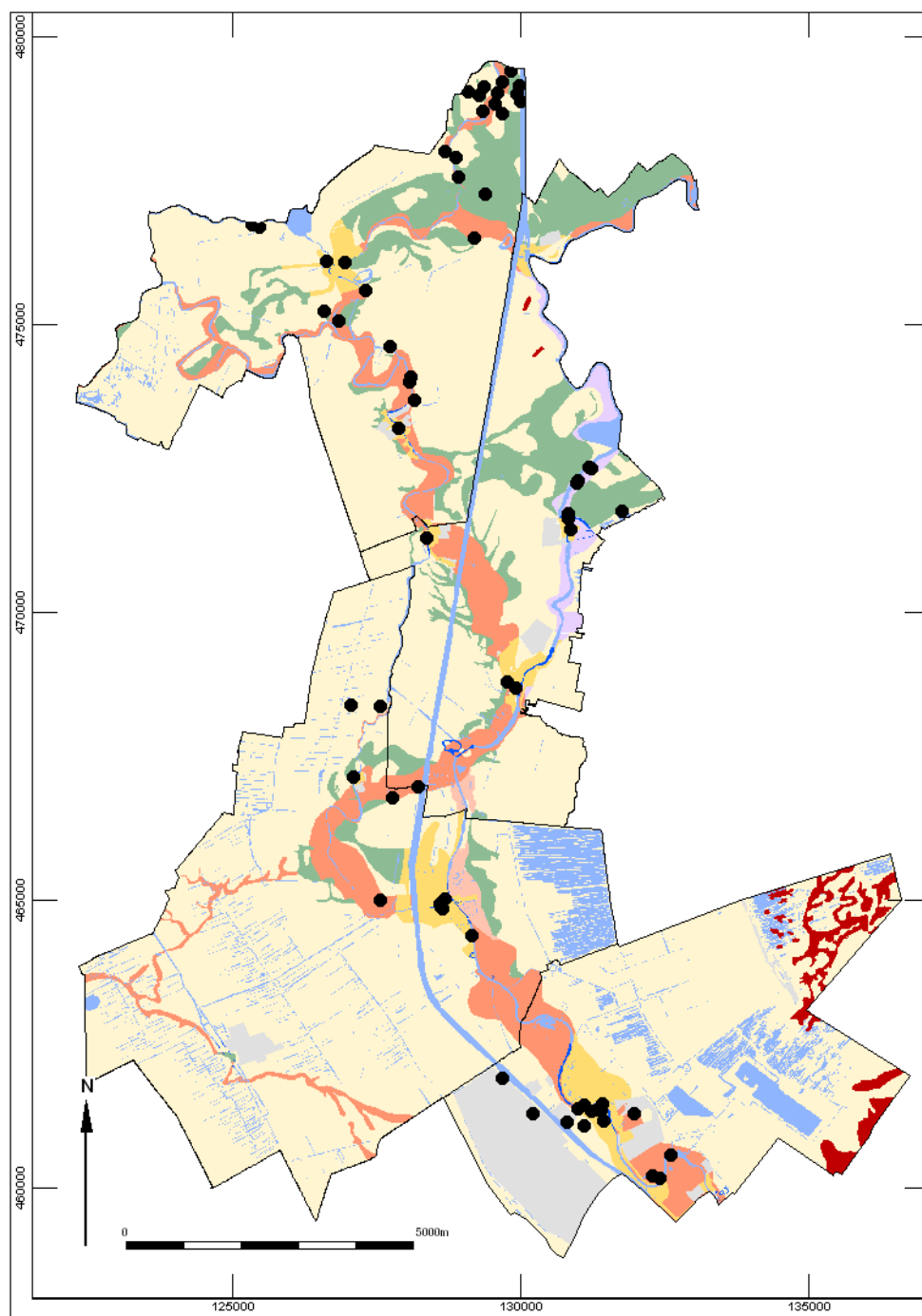
41 Schrijftelijke mededeling dhr. P. den Hartog, Breukelen.

42 Manten 2001, 22.

43 Manten 2001, 287.

44 Manten 2001, 41.

45 Manten 2001, 45-46.

Afb. 4.6 Overzicht vindplaatsen uit de Middeleeuwen

Het grootgrondbezit kon bestaan uit één of meer grote landgoederen. In het laatste geval liet de bezitter vaak een leenman wonen op het landgoed dat hij niet rechtstreeks zelf in gebruik had. Alle bewoners van een landgoed (villa) vormden een gemeenschap waarvan de heer het hoofd was. Hij had de rechtspraak in handen en had het recht om belastingen te innen. De heer en het dienstpersoneel woonden op de vroom-, herenhoeve of curtis. Het grootste deel van het landgoed werd verpacht. In geval van dreiging konden de boeren van de villa zich terugtrekken op de omheinde of omgreppelde curtis. Dikwijls was op

de curtis ook een houten kerkje of kapel aanwezig. In Breukelen lag een hofstede (De Poel) en ook in Loendersloot lag een villa. Deze laatste bestond in ieder geval voor 953.⁴⁶

In 718 werden de Friezen door Karel Martel definitief naar het noorden verdreven en behoorde het gebied tot het Frankische Rijk. Met de Franken deed ook het christendom zijn intrede. In de 8^e eeuw werd het gebied bezocht door de missionarissen Bonifatius en Liudger. Bonifatius verbleef enige tijd in Breukelen en stichtte daar een kerk.⁴⁷

Voor 800 bestonden aan de Vecht waarschijnlijk de volgende kernen: Zwesen (tegenover het huidige Zuilen), Attingahem (waarschijnlijk Breukelen) en Werinon (Nederhorst den Berg); in de 9^e eeuw: Maarssen, Loenersloot, waarschijnlijk Dorssen (bij Vreeland) en Muiden, in de 10^e eeuw Loenen en in de 11^e eeuw Abcoude.⁴⁸

4.4.2 De 9^e en 10^e eeuw

Vanaf het begin van de 9^e eeuw kregen de streken langs de kust en de rivieren te maken met invallen van de Noormannen. Een flink deel van het kust- en rivierengebied was tussen 850 en 885 feitelijk bezit van de Noormannen Rorik en Godfried. Na het vertrek van de Noormannen werd het land door onder meer gouvgraven en misschien meiers in bezit genomen. Hiertoe behoorde ook het land dat oorspronkelijk in bezit was van de Utrechtse kerk. De nieuwe bezitters erkenden daarmee niet de schenkingen die in het verleden door onder andere Frankische koningen aan de Utrechtse kerk waren gedaan en ondermijnden daarmee ook de autoriteit van de Utrechtse kerk. De vervreemding van het goederenbezit was voor de Utrechtse kerk aanleiding om in de eerste helft van de 10^e eeuw een lijst op te stellen van goederen die in het verleden tussen 690 en 858 waren geschenken.⁴⁹

In de loop der tijd zal de gouw Niftarlake zijn uitgebreid met de aangrenzende veen- en plaswildernissen en het dan inmiddels bewoonde gebied langs de Vecht, tussen Utrecht en Breukelen. Vanaf het midden van de 10^e eeuw is er nauwelijks meer sprake van een gouw en ook niet meer van gezag van lokale gouvgraven. De bisschoppen van Utrecht werden vertrouwensmannen van de Duitse koningen en kregen van deze vorsten door een reeks van schenkingen van allerlei koninklijke rechten en graafschappen de positie van wereldlijk heerser naast hun geestelijk leiderschap. De structuur van de villa werd in de 10^e en 11^e eeuw voortgezet.⁵⁰

In een brief van prediker Harmaharus uit het eind van de 9^e eeuw wordt een aardig beeld geschetst van het landgebruik langs de Vecht. Hij vaarde in een klein vaartuig de Vecht af tot aan waarschijnlijk Zwesen, een vroegmiddeleeuwse nederzetting tegenover Oud-Zuilen en verder naar Maarssen en naar Loenerlake. In de brief wordt vermeld dat het een levendige streek is, dat er over en weer koopvaart bedreven word. De oevers zijn laag en drassig, maar er zijn goede weiden. Het beeld komt overeen met het klassieke beeld van landgebruik in de Vroege Middeleeuwen op en langs de rivieren.⁵¹

46 Manten 2001, 46; Bous e.a. 2007, 18-20.

47 Manten 2001, 47; Blijdenstijn 2005, 172.

48 Blijdenstijn 2005, 172.

49 Bous e.a. 2007, 18.

50 Carasso & Carasso-Kok 1985, 27-29; Blijdenstein 2005, 178.

51 Van der Linde 1954.

4.4.3 De periode van ontginningen

In de 11^e eeuw kwam de ontginning vanaf de Vecht op gang, een integraal project waarbij de bisschop als wereldlijk heerser de leiding had. Door het in cultuur brengen van de venen werd een toeleveringsgebied van landbouwproducten voor de stad Utrecht gecreëerd. De ontginning vond plaats op een schaal die op kleine, individuele schaal nooit gerealiseerd had kunnen worden.

De venen aan de westkant van de Vecht werden om politieke redenen het eerst aangepakt. De ontginningsactiviteiten die door de graaf van Holland werden ondernomen in het gebied grenzend aan het Nedersticht, spoorden aan tot snelle bevestiging van macht en zeggenschap.

De ontginningen vingen aan vanuit de oeverwallen. Het noordoostelijke deel van Nigtevecht werd ontgonnen vanaf de Vecht naar het noorden. Het gebied tussen Vecht en Aa-Angstel werd van twee kanten uit ontgonnen, vanaf de Vecht naar het westen en vanuit de Aa-Angstel naar het oosten. Als achtergrens van de ontginningen werd de Indijk opgeworpen Ten noorden van het Gein werd de Ruwelswal-Hollandse Kade de achterkade van de ontginningen.⁵²

Uit een oorkonde uit de 11^e eeuw, waarin de bisschop het omvangrijke veengebied bij Abcoude aan het kapittel van Sint-Jan ter ontginning afstaat, valt af te leiden dat de bewoners van Abcoude reeds een begin hadden gemaakt met het ontginnen van het veen in westelijke richting.

Ten noordoosten van Vreeland ligt de polder Dorssewaard, duidelijk afgebakend door de Kleizuwe. Deze polder werd mogelijk vanaf de 10^e of 11^e eeuw ontgonnen. In het hooggelegen zuidwestelijke hoek van de polder wordt de vroegmiddeleeuwse nederzetting Dorssen vermoed.⁵³

In het centrale en zuidelijke deel van het onderzoeksgebied liggen de karakteristieke cope-ontginningen (afb. 4.7). Bij de uitgiften van de eenheden, de cope, trad de bisschop op als 'vercoper', de kolonisten als 'copers'. Soms was er sprake van tussenpersonen die de organisatie en realisatie van de ontginningen regelden. De kolonisten aan wie de eenheden veen waren uitgegeven werden eigenaar van de grond. De meest gangbare ontginning had een vaste perceelsdiepte van 1250 tot 1300 meter. Langs de ontginningsbasis werden vaste hoevebreedten van 30 roeden uitgezet. Men begon met het graven van een wetering, evenwijdig aan de Vecht, en twee zijweteringen loodrecht op de ontginningsbasis. Hierdoor kon een 'blok' veen worden ontwaterd. De vrijgekomen grond werd gebruikt voor het opwerpen van een achterdijk en twee dwarsdijken. De hoofdstructuur van het ontginningsblok lag nu vast; een nadere indeling werd gerealiseerd door het graven van sloten. De achterdijk vormde de basis voor de volgende ontginningslag. Het opgehoogde terrein langs de achterwetering (aan de kop van het kavel) diende als vestigingsplaats voor de boerderijen. Naderhand werden deze door een weg met elkaar verbonden, waardoor een lintbebouwing ontstond.⁵⁴

⁵² Blijdenstijn 2005, 179.

⁵³ Cruysheer 2007j, 39.

⁵⁴ Idem, 34-37.

Afb. 4.7 Cope-ontginningen rond Kockengen (Bonnekaart blad 425 uit 1874)

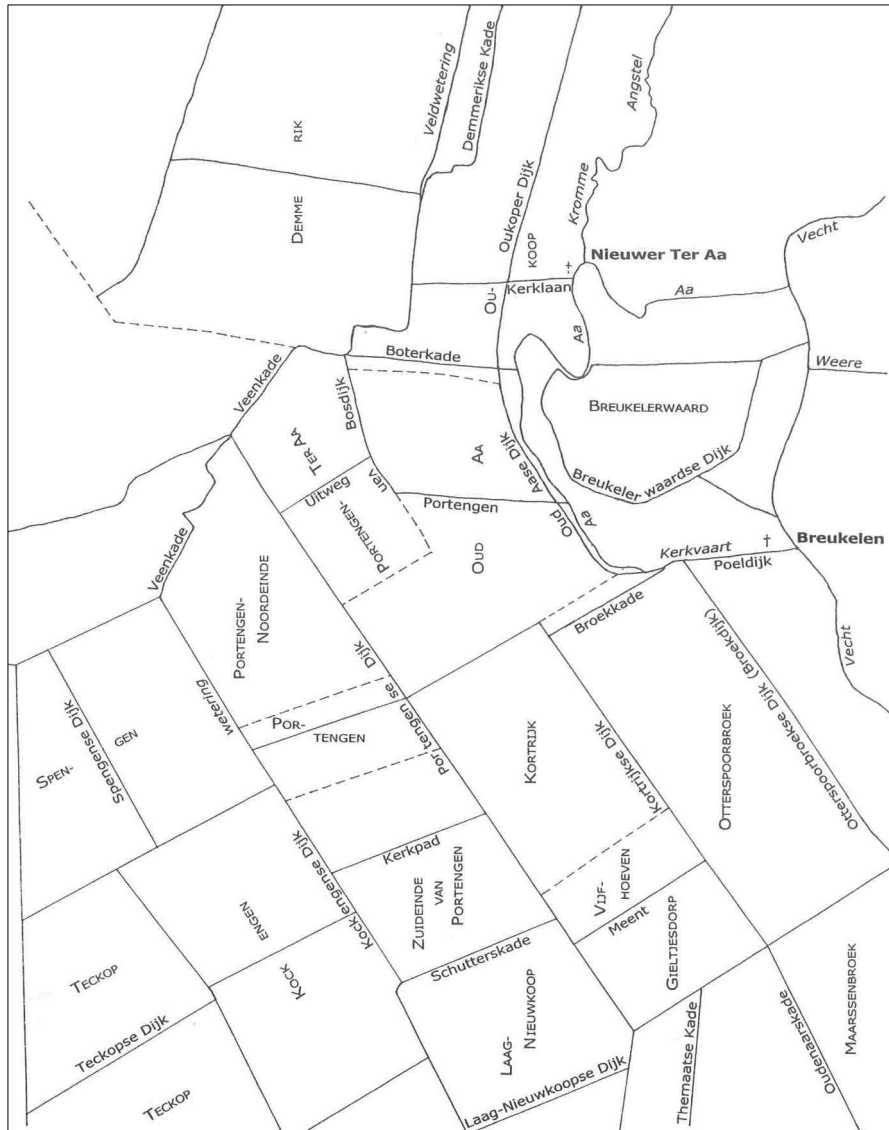
De veenontginning van Oukoop werd waarschijnlijk geïnitieerd vanuit Loenersloot en is de oudste cope. Het land werd in cultuur gebracht door middel van strokenverkaveling in westelijke richting vanaf de Kromme Angstel tot aan de Veldwetering. De gebruikers van deze gronden zullen aanvankelijk op de oeverwal langs de Kromme Angstel en Vecht zijn blijven wonen maar zijn na verloop van tijd naar het nieuw ontgonnen land getrokken. De Oud-Ase dijk werd naar het noorden doorgetrokken als de Oukoper Dijk (nu Oukoop). Ten oosten daarvan werd de Oukoper Wetering gegraven. De boerderijen werden in verband met het beperken van wateroverlast ten westen van Oukoper Dijk gebouwd. De Oukooperdijk sloot in het noorden aan op de Groenlandse kade, de grens van de ontginningen vanuit Abcoude.⁵⁵ In het zuiden vormde de Bosdijk de achtergrens van het blok (Klein) Oud-Aa. De oudste dijken en kaden in de ontgonnen veengebieden waren opgeworpen met de grond die uit de weteringen was gekomen en bestonden dus hoofdzakelijk uit veen.⁵⁶

⁵⁵ Blijdenstijn 2005, 231.

⁵⁶ Manten 2001, 174.

Ten westen van Breukelen dienden de oud Aase Dijk en de Broekdijk als eerste basis voor de ontginningen. Deze ontginningen zorgden voor een flinke uitbreiding van de lokale infrastructuur in de vorm van weteringen en begaanbare kaden westwaarts het veengebied in en noord-zuid georiënteerde weteringen en kaden waaraan de boerderijen kwamen te staan. Vanaf de Vecht, tussen de Aa bij Breukelen en de Zwesereng onder Zuilen werd vijf maal een ontginningsas met een vaste dieptemaat van 1250 meter ver in het veen herhaald. De ontginningsblokken kregen exotische namen als Kockengen, Portengen, Spengen en Kortrijk (afb. 4.8).

Afb. 4.8 Ontginningsblokken ten westen van de Vecht (Manten 2001)

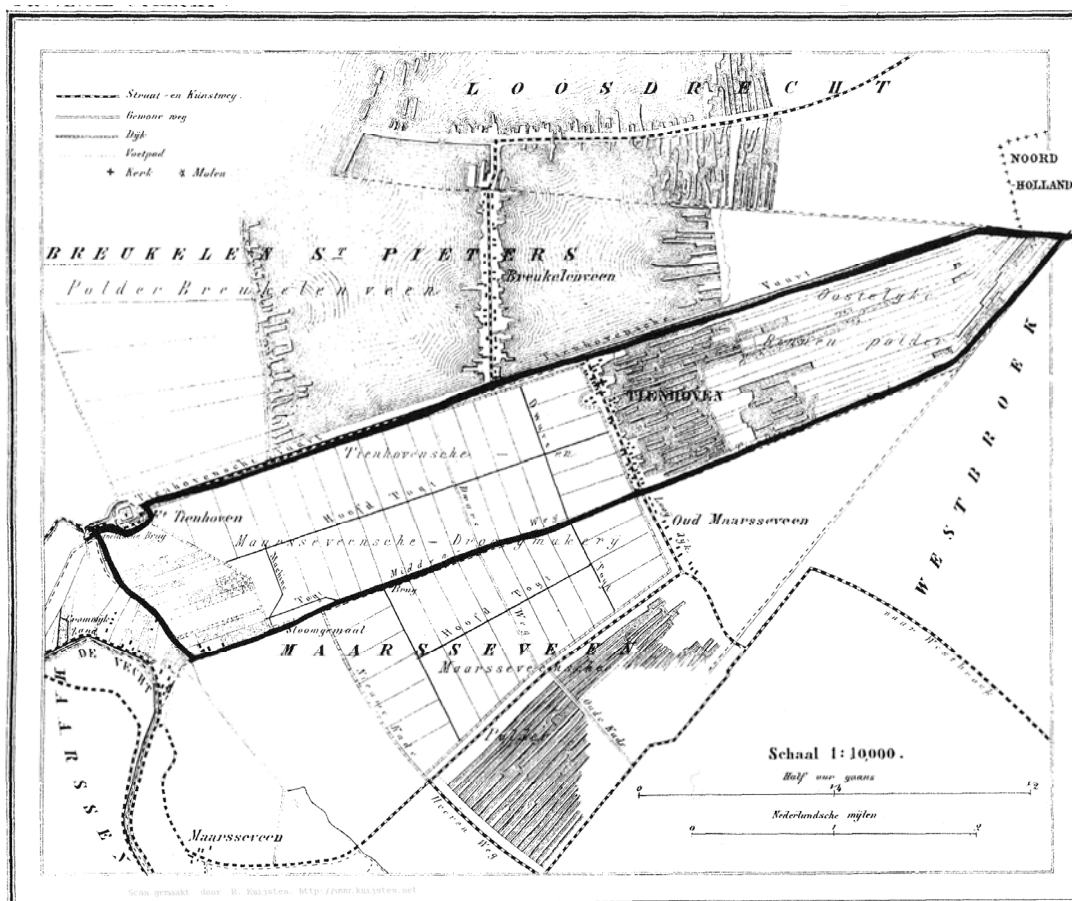
Ter hoogte van Maarssen werd, uitgaande van het oeverland langs de Vecht het Maarssenbroek in cultuur gebracht. De veengebieden daarachter behoren tot de ontginningen vanuit de Oude Rijn die tot in de Middeleeuwen de belangrijkste Rijnloop was.

Voor in de 12^e eeuw werd het oosten van de Vecht ontgonnen. Door de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 zakte het waterpeil in de Vecht en werd de afwatering van het veengebied op de Vecht gemakkelijker. Het klooster Oostbroek bij De Bilt vervulde een belangrijke ontginnersrol.

Vanuit dit klooster werd langs de oostelijke Vechtoever in een lange, doorlopende lijn de Hoofddijk met een wetering aangelegd.⁵⁷

De Hollandse ontginningen ten oosten van de Vecht vertonen een ander karakter dan de Utrechtse ontginningen. Vanaf de Vecht werd het moerasgebied in lange kavels ontgonnen die steeds verder werden doorgetrokken. De ontginningen hadden geen vaste dieptemaat maar een vrije opstrek zonder vooraf bepaalde achtergrens. De doorgaande kavels en het stelsel van dwarskaden laten de opeenvolgende ontginningsstadia zien. De met de ontginning opschuivende dorpen hebben zich in de loop der eeuwen aan de laatste dwarskaden gefixeerd, zoals het dorp Breukeleveen in de 15^e (buiten het onderzoeksgebied gelegen) en in de 16^e eeuw Tienhoven/Oud Maarsserveen en Westbroek (afb. 4.9).⁵⁸

Afb. 4.9 Hollandse ontginningen ten oosten van de Vecht (<http://www.atlas1868.nl>)

In de 12^e eeuw nam de macht van de bisschoppen van Utrecht af. Een belangrijke factor in dit proces was het Concordaat van Worms waarbij de paus in 1122 de Duitse koning dwong zich niet meer met de keuze van bisschoppen te bemoeien. Voor de Utrechtse bisschoppen had dit tot gevolg dat zij voortaan de steun van de Duitse vorsten misten. De adel ging zich meer bemoeien met de keuze van de bisschop en met de

57 Manten 2002, 14-15.

58 Manten 2002, 15; Blijdenstijn 2005, 246-247.

wereldlijke positie van de kerk. Vooral de graven van Holland gingen in het offensief. Vanuit het westen wisten ze tijdens vele kleine oorlogen gebiedsdelen van het Nedersticht in te lijven.⁵⁹

De bisschop ging ertoe over om bij het bestuur gebruik te maken van *ministeriales*. Dit waren oorspronkelijk onvrije dienstlieden, die afhankelijk waren van de kerk en de bisschop. In naam van de bisschop oefenden zij in een bepaald gebied het gezag uit, maar in de loop van de tijd ontwikkelden zij zich tot onafhankelijke en machtige heren. Een bekend ministeriaalgeslacht was dat van de heren van Amstel. Rond 1100 waren deze in Amstelland uit naam van de bisschop met het bestuur belast. Een volgende generatie wist het tot leenman te brengen en rond 1250 was de bekende Gijsbrecht van Amstel een tegenstander van zijn leenheer, de bisschop. Deze bouwde, om de vrede in het Sticht te handhaven, kasteel Vreeland.⁶⁰

Ook in Abcoude heeft een ministeriaal namens de bisschop het gezag uitgeoefend. In 1186 wordt Henricus de Abbenkewolde genoemd. De heren van Abcoude beschouwen zich heer van het deel van Abcoude ten zuiden van het Gein en ten oosten van de Angstel. Zij zagen het gebied als eigendom en niet als leengoed. Bij twisten tussen Zweder van Abcoude en Gijsbrecht van Amstel wordt in 1274 het slot van Abcoude verwoest. De bezittingen van de heren van Abcoude kwamen aan de grens te liggen van het Nedersticht en slot Abcoude kreeg een belangrijke strategische positie. De heren van Abcoude kregen steeds meer bezittingen en rechten onder andere door verstandig politiek te laven tussen de graven en gravinnen van Holland en de bisschoppen van Utrecht.⁶¹

Een ander belangrijk geslacht dat in de Middeleeuwen in belangrijke rol speelde in het Utrechtse gebied was dat van de Van Zuylen. Deze familie was afkomstig uit Kleef; in de 11^e-13^e eeuw wordt de naam al in archiefstukken in het bisdom Keulen en het Graafschap Kleef genoemd. Steven van Zuylen bouwde Slot Zuylen als een soort tweede woning. Verschillende Van Zuylen trokken naar het Utrechtse gebied als ontginners. Ze kregen veel invloed dat onder andere blijkt uit het feit dat het wapen van Van Zuylen in veel wapens van steden en dorpen is terug te vinden, zoals ook van Abcoude.⁶²

Door de oorlogen tussen het Sticht Utrecht en het graafschap Holland hadden landheren in de Middeleeuwen behoefte aan een versterkt huis. Halverwege de 12^e eeuw verrijzen de eerste kastelen in het Sticht. Tot in de 16^e eeuw zijn vele tientallen, door grachten omgeven kastelen gebouwd. Aanvankelijk zijn het slechts eenvoudige woontorens. Later worden ze uitgebreid met extra woonvertrekken, voorburchten en poortgebouwen. De kastelen werden regelmatig belegerd. Na de Middeleeuwen verloren de kastelen door de invoering van nieuwe wapens hun defensieve functie.⁶³

Over het algemeen lagen de ontginningsboerderijen direct aan aan/langs de ontginningsassen. Vaak ook op verhogingen in het landschap (woonheuvels). In een enkel geval worden dit soort woonheuvels ook wel op enige afstand van zo'n ontginningsas waargenomen (vergelijk de Oud Aase dijk bij Breukelen). De reden hiervan is niet met zekerheid te achterhalen. Oude woonheuvels zijn zichtbare elementen in het landschap. Dit maakt ze enerzijds kwetsbaar maar biedt anderzijds ook kansen voor cultuurhistorische ontsluiting.

59 Carasso & Carasso-Kok 1985, 30.

60 Carasso & Carasso-Kok 1985, 31.

61 Idem, 23-33.

62 Van Tuyll van Serooskerken 1987.

63 Blijdenstijn 2005, 20.

4.4.4 De vaarroutes in het Vechtgebied

Vanaf ca. 1100 werden dijken en kaden aangelegd. Niet alleen was dit nodig door de maaiveldddaling als gevolg van inklinking; ook het ontstaan van de Zuiderzee maakte dijkbouw noodzakelijk.

Rond 1100 werd aan de landzijde, in een lage open boog, de eerste dijk om het Ronde Dorp van Breukelen gelegd. Deze dijk werd achtereenvolgens opgebouwd uit een zuidelijke zijkade of zijdwende, een achterkade en een noordkade.⁶⁴

Na de stormvloed van 1173 kregen de Vecht en de Aa/Angstel een dijk langs hun oevers. Op de westoever kwam deze op enkele plaatsen op enige afstand van de rivier te liggen, met name tussen Breukelen en Loenen. De oude dijk om het Ronde Dorp werd in de rivierdijk opgenomen. Vanaf toen was er sprake van een doorgaande dijk. Tussen Baambrugge en Abcoude volgt de dijk aan de westzijde van de Angstel een vroegere loop om het oude Hoogland heen.

Door uitbreiding van het Almere had de Vecht te maken met binnenkomend zeewater. Daarnaast had ook sedimentatie in de rivier tot gevolg dat er diverse maatregelen werden getroffen om de vaarroute open te houden. Om het water te kunnen keren werd vermoedelijk rond 1130, iets ten noorden van de huidige grens tussen Maarssen en Breukelen, de Otterspoordam aangelegd. Deze lag dwars op de stoomrichting van de Vecht en werd ter hoogte van de vaargeul in de rivier de Vecht onderbroken door de Otterspoorsluis. De zeeschepen konden deze sluis niet passeren. De inhoud van de schepen moest overgeladen worden naar kleinere vaartuigen. Dit gaf werkgelegenheid bij de sluis en zo ontstond het dorpje Otterspoor. Vermoedelijk hebben ter plaatse aan beide zijden van de Vecht mensen gewoond.⁶⁵

De Otterspoordam werd later gevolgd door een tijdelijke dam bij Vreeland. Hier werd rond 1260 een Vechtbocht afgesneden. De dam bij Vreeland werd in 1437 vervangen door de Hinderdam.⁶⁶

De Angstel was van belang voor de route naar Amsterdam. Tot in de 13^e eeuw was de westelijke Vechtarm de belangrijkste vaarroute. Om de route begaanbaar te houden werd bij Slot Abcoude een bocht van de Angstel afgesneden.

Het gedeelte tussen Nieuwer ter Aa en de Vecht was echter steeds meer gaan verlanden en voor de scheepvaart onbruikbaar geworden. Daarom werd de Stadswetering gegraven waardoor de route naar Amsterdam bevaarbaar bleef. In 1446 werd als vervanging van de Stadswetering de noordelijker gelegen Nieuwe Wetering gegraven.⁶⁷

De rivieren de Vecht en de Aa werden gebruikt voor interlokaal transport, de weteringen voor lokaal transport. De ontginningswegen waren aanvankelijk voetpaden die de hofsteden onderling met elkaar verbonden, gelegen langs de kop-einden van de percelen, dus haaks op de verkavelingsrichting. De ontsluitingswegen verbonden het kolonisatiegebied met de langer bewoonde gebieden. Deze wegen liepen waarschijnlijk via de kaden, noodzakelijk geworden door toenemende wateroverlast. Met de percelen hadden deze wegen nauwelijks verbinding.⁶⁸

⁶⁴ Manten 2002, 13-14.

⁶⁵ Manten 2002, 12.

⁶⁶ Blijdenstijn 2005, 178; echter volgens dhr. Beelaerts van Blokland werd deze bocht pas begin 15^e eeuw afgesneden.

⁶⁷ Blijdenstijn 2005, 178.

⁶⁸ Manten 2001, 16.

4.5 Nieuwe tijd

4.5.1 Buitenplaatsen

In de eerste helft van de 17^e eeuw werden de eerste buitenplaatsen aan de Vecht gebouwd als zomerwoning van Amsterdamse kooplieden. In het rampjaar 1672 worden buitens door de Fransen vernietigd.⁶⁹ Vervolgens konden tal van verwoeste boerderijen en kastelen in de Vechtstreek goedkoop worden overgenomen en omgebouwd. Zo ontstond tussen 1675 en 1750 een tweede golf van bouw van buitenhuizen. Gedurende een deel van het jaar verbleven de rijke Amsterdamse kooplieden op hun buitenhuizen langs de rivier. In de eerste helft van de 18^e eeuw waren er zoveel dat er geen plaats meer was voor nieuwe. Een mooi overzicht van buitenplaatsen langs de Vecht uit begin 18^e eeuw geeft de Nieuwe Kaart van Loenen uit 1726. Hierop is het gebied tussen ca. 1 km ten noorden van Breukelen en bijna tot aan Vreeland zeer gedetailleerd getekend (afb. 4.10).

Eind 18^e/begin 19^e eeuw verdween er een aantal door politieke en economische ontwikkelingen.

Afb. 4.10 Nieuwe kaart van Loenen 1726 (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt 25)

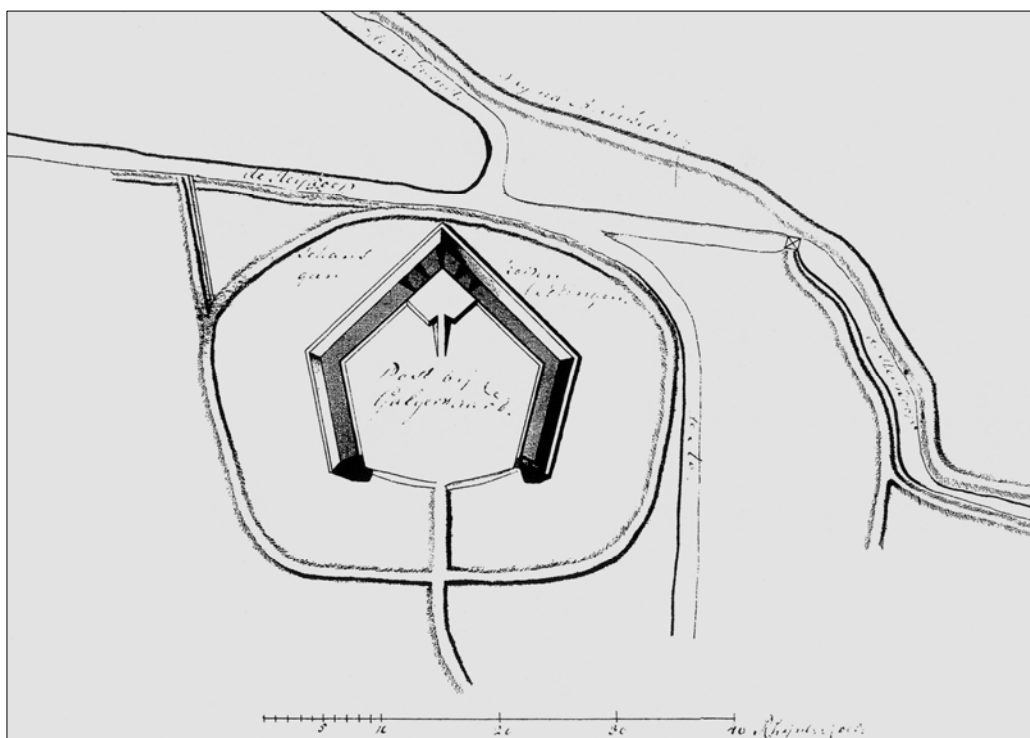
⁶⁹ 1672 staat in Nederland bekend als het rampjaar, omdat Engeland, Koninkrijk Frankrijk en de steden Keulen en Münster de Republiek binnenvallen. Dit is het begin van de Hollandse Oorlog.

Op de verwachtingskaarten staan de (verdwenen) buitenplaatsen weergegeven. De inventarisatie is niet compleet. Op verzoek van de gemeenten zijn de website www.buitenplaatsennederland.nl en de Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht, Tastbare Tijd, als uitgangspunten genomen.⁷⁰ Er is voor gekozen niet het bij de landhuizen behorende landgoed aan te geven op kaart. De reden hiervoor is dat de grenzen hiervan moeilijk te bepalen zijn. In plaats daarvan zijn de landgoederen en de tuinaanleg en dergelijke opgenomen als onderzoeksthema in paragraaf 8.2.

4.5.2 Vestingwerken en linies

Na de Middeleeuwen verloren de versterkte huizen hun betekenis. Er werd meer aandacht geschonken aan de verdediging van steden of hele landsdelen. In de 80-jarige oorlog werd in 1579 tijdens de Unie van Utrecht besloten om een gemeenschappelijke defensie te voeren tegen de Spanjaarden. Een aantal steden kreeg nieuwe vestingwerken, waaronder Utrecht. Ook werd een plan ontwikkeld voor een waterlinie tussen Muiden, Utrecht en Vreeswijk, de Utrechtse Linie. De Staten van Holland legden een eigen linie aan langs de lijn Schoonhoven-Oude Water en Nieuwersluis, aansluitend aan de Utrechts Linie langs de Vecht naar Muiden. In 1672 kwam deze linie in werking, met succes. In de eeuw die volgde werd de linie uitgebreid tot een duurzame verdedigingslinie. Er vond een oostwaartse opschuiving van de inundatievelden plaats. Zo kreeg Hinderdam in 1673 een fort en Nieuwersluis een schans. Deze schans groeide in 1745-1746 uit tot een vesting. Rond 1800 werd bij Breukelen het bastion 'De Waakzaamheid' gebouwd ter versterking van de linie (afb. 4.11). Na een halve eeuw was deze echter al buiten gebruik. De linie was zover oostwaarts geschoven dat de oude linie zijn betekenis verloor.

Afb. 4.11 Bastion de Waakzaamheid bij Breukelen (Van der Velde et al. 2003)

⁷⁰ Blijdenstijn 2005.

Begin 19e eeuw werden plannen gemaakt voor een nieuwe waterlinie. Tot aan Nieuwersluis volgde de nieuwe linie het tracé van de Oude Hollandse waterlinie. Vanaf Nieuwersluis zou de waterlinie de Vecht gaan volgen met een halve cirkel oostelijk om Utrecht heen en langs de Vaartsche Rijn tot Vreeswijk. De linie werd in fasen aangepast en uitgebouwd. Zo werd in de periode 1840 - 1860 met de verdere bouw van forten begonnen. In de vesting Nieuwersluis werd een torenfort gebouwd. Ten oosten van Vreeland verrees fort Spion en ten zuidoosten van Breukelen het fort Tienhoven/ Oud Maarsseveen.

In 1805 werd een kringstelling rond Amsterdam ontworpen, aanvankelijk vanwege de dreigende oorlog tussen Frankrijk en Pruisen. Later vanwege een mogelijke Engelse invasie. Aan deze eerste stelling is tot in 1813 gewerkt. Eén van de drie nog resterende posten uit 1810 ligt aan weerszijden van het Gein ten oosten van Abcoude. In 1874 werd besloten om een nieuwe kringstelling rond Amsterdam aan te leggen bestaande uit een kring van Forten op 10 tot 14 kilometer van de stadsrand, de “Stelling van Amsterdam”. Fort Abcoude was het eerste werk van de nieuwe stelling dat in de periode 1883-1885 werd gebouwd. Het was belangrijk in verband met de verdediging van de spoorlijn Utrecht-Amsterdam. Het ontwerp van het fort zou als voorbeeld dienen voor de rest van de forten maar door invoering van een nieuw type granaat was het fort al snel verouderd.⁷¹

In 1996 is de Stelling van Amsterdam op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO geplaatst. De nieuwe Hollandse Waterlinie staat al wel op de “tentative list” van de UNESCO en zal mogelijk in de komende jaren worden voorgedragen voor deze Werelderfgoedlijst.⁷²

4.5.3 Opkomende industrie

Turf werd gebruikt als brandstof in huiselijke kring en vanaf de 16^e eeuw in de opkomende industrie, lokaal voornamelijk voor steen- en pannenbakkerijen. Een groot industriegebied waar turf uit onder andere de Vechtstreek naar toe werd vervoerd was de Zaanstreek. Zowel de turfvaart als het personen- en goederenvervoer over de Keulse Vaart gaven Maarssen het karakter van een schippersdorp. Tot het eind van de Middeleeuwen werd alleen turf gedolven of gestoken. Dit leidde al in de 15^e eeuw tot klachten over te diep afgedolven gronden. Na 1530 vond het slagturven plaats, een exploitatie van het veen onder de waterspiegel met behulp van de baggerbeugel (natte vervening) die tot grote milieuschade leidde. In 1767 verboden de Staten van Utrecht verdere vervening in delen van Maarsseveen.

In dezelfde periode als de bloei van de turfgraverij nam de vraag naar baksteen toe. In de steden werden in bouwvoorschriften eisen gesteld aan de brandveiligheid van panden, ook werden in deze periode veel vestingwerken aangelegd. Langs de Vecht kwamen steenfabrieken die de grond langs de rivier aftichelden.

71 Blijdenstijn 2005, 55-73.

72 <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/472/>.

5 Bewoningskernen

Voor 13 bewoningskernen zijn detailkaarten gemaakt. Aan de hand van archeologische vondsten, AMK-terreinen en historisch kaartmateriaal is van historische kernen een reconstructie gegeven van de ontwikkeling in bewoning. Voor enkele kernen kon gebruik gemaakt worden van 17^e- of 18^e-eeuws kaartmateriaal, maar het merendeel van de kaarten is 18^e- of 19^e-eeuws.

De groei van de meeste bewoningskernen heeft plaatsgevonden vanaf de 19^e maar vooral vanaf de 20^e eeuw. Als vuistregel zou gesteld kunnen worden dat het bodemarchief van 'moderne' woonwijken van na de jaren 60 van de vorige eeuw vaak grotendeels verstoord is geraakt.⁷³ In bebouwd gebied is een variatie in archeologische verwachting, afhankelijk van de periode en dichtheid van bebouwing, aangehouden. Een hogere archeologische verwachting geldt voor de zones onder bebouwing tot ongeveer 1960 en voor open gebieden in bebouwing van na 1960. Voor zones onder bebouwing van na 1960 geldt een lagere archeologische verwachting.

In de komende paragrafen wordt een beknopte historische beschrijving gegeven van de 13 bewoningskernen vanaf de Middeleeuwen.

Voor het maken van de verwachtingskaarten van de kernen is gebruik gemaakt van de volgende kaarten:

- Voor bebouwingscontouren tot ca 1960: bodemkaart (kartering begin jaren 60);
- GBKN van de gemeenten;
- Topografisch Militaire kaarten bladen 405, 406, 425, 426, 486, 487.

<i>Bewoningskern</i>	<i>Gebruikte historische kaarten</i>
Abcoude	Kaart van Amstelland, Gerrit Drogenham, ca. 1700. Minuutplan 1811-32: Abcoude, Utrecht, sectie A blad 02. Minuutplan 1811-32: Abcoude, Utrecht, sectie B blad 02. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie A blad 01.
Baambrugge	Kaart van Amstelland, Gerrit Drogenham, ca. 1700. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie A blad 03. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie B blad 02.
Loenen aan de Vecht	Het gebied tussen de Vecht en de Angstel tussen Nieuwersluis, Nieuwer ter Aa, Vreeland en Loendersloot, mog. Bernard de Roij, 1672. Minuutplan 1811-32: Loenen, Utrecht, sectie A blad 03.
Loenersloot	Het gebied tussen de Vecht en de Angstel tussen Nieuwersluis, Nieuwer ter Aa, Vreeland en Loenersloot, mog. Bernard de Roij, 1672. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie B blad 03. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie A blad 01. Minuutplan 1811-32: Baambrugge, Utrecht, sectie A blad 04.
Vreeland	Minuutplan 1811-32: Vreeland, Utrecht, sectie A blad 02.
Nigtevecht	Minuutplan 1811-32: Nigtevecht, Utrecht, sectie A blad 02. Minuutplan 1811-32: Nigtevecht, Utrecht, sectie C blad 01.
Nieuwersluis	Het gebied tussen de Vecht en de Angstel tussen Nieuwersluis, Nieuwer ter Aa, Vreeland en Loendersloot, mog. Bernard de Roij, 1672.

73 Boshoven e.a. 2005.

<i>Bewoningskern</i>	<i>Gebruikte historische kaarten</i>
	Plan van fort Nieuwersluis met visum van de franse generaal der Genie Dejean uit het jaar VI of 1797. Nieuwersluis met torenfort uit 1849-1851.
Breukelen	Gront-Caerte van het Dorp van Breuckelen, waer op aangewesen worden de Erven die langs de kerckgraf zijn gelegen met de namen der Eijgenaars, Bernard de Roij, 1681. Minuutplan 1811-32: Breukelen-Nijenrode, Utrecht, sectie B blad 01.
Nieuwe Ter Aa	Nieuwe kaart van Loenen, C.C. van Bloemswaerd, 1726? Linie van ter Aa omstreeks 1800. Minuutplan 1811-32: Ruwiel, Utrecht, sectie A blad 01.
Kockengen	Het middengedeelte van de Vechtstreek, uitgave Nic. Visscher, ca 1677. Minuutplan 1811-32: Kockengen, Utrecht, sectie B blad 01.
Maarssen	Een klein gedeelte van de Heerlijkheit van Maerseveen, Jacob Bosch, 1660. Het Oud Adelijk Huys en Ridderhofstad Ter Meer, Hendrik de Leth, 1739. Minuutplan 1811-32: Maarsseveen, Utrecht, sectie A blad 02. Minuutplan 1811-32: Maarssen, Utrecht, sectie A blad 03.
Oud Zuilen	Percelen bij slot Zuilen tussen de Vecht en het Tienhovense kanaal, Henrick Verstralen, 1624. Caerte vande Vryheid der stadt Utrecht volgens decisie van den jare 1539, C. Specht 1696. Minuutplan 1811-32: Zuilen, Utrecht, sectie A blad 02. Minuutplan 1811-32: Zuilen, Utrecht, sectie B blad 01.
Tienhoven/ Oud Maarsseveen	Minuutplan 1811-32: Tienhoven, Utrecht, sectie A blad 03. Minuutplan 1811-32: Tienhoven, Utrecht, sectie B blad 01. Minuutplan 1811-32: Maarsseveen, Utrecht, sectie B blad 03. Minuutplan 1811-32: Maarsseveen, Utrecht, sectie B blad 05.

5.1 Abcoude en Baambrugge

Abcoude ligt op de grens van de provincies Utrecht en Noord-Holland; in het verleden op de grens tussen het bisdom Utrecht en het graafschap Holland.

Abecenwalde wordt voor het eerst vermeld in de 11^e eeuw. Het gaat om een oorkonde uit 1085 waarin het kapittel van St. Jan van bisschop Koenraad onder meer een onbewoond moerassig stuk land kreeg in het grensgebied van Utrecht en Holland. Uit de oorkonde is tevens af te leiden dat Abcoude in die tijd al een bestaande nederzetting was met een zekere bestuursstructuur. Er wordt verondersteld dat de nederzetting is ontstaan uit enkele woonkernen van waaruit het achterliggende land ontgonnen werd. Deze kernen lagen mogelijk op plaatsen waar riviertjes samenkwamen: de Waver en de Holendrecht, de Winkel en de Angstel of de Waver en de Winkel. Uiteindelijk zal op een centrale plek een kerk zijn gesticht waaromheen het dorp ontstond. Bij restauratiewerkzaamheden in de kerk zijn funderingen teruggevonden van een Romeinse voorganger. De grondvorm van de huidige kerk dateert uit de 15^e eeuw.⁷⁴

⁷⁴ Vis 1931; www.dorpskerkabcoude.nl; Carasso & Carasso-Kok 1985, 29.

Afb. 4.12 Luchtfoto van het terrein van Slot Abcoude

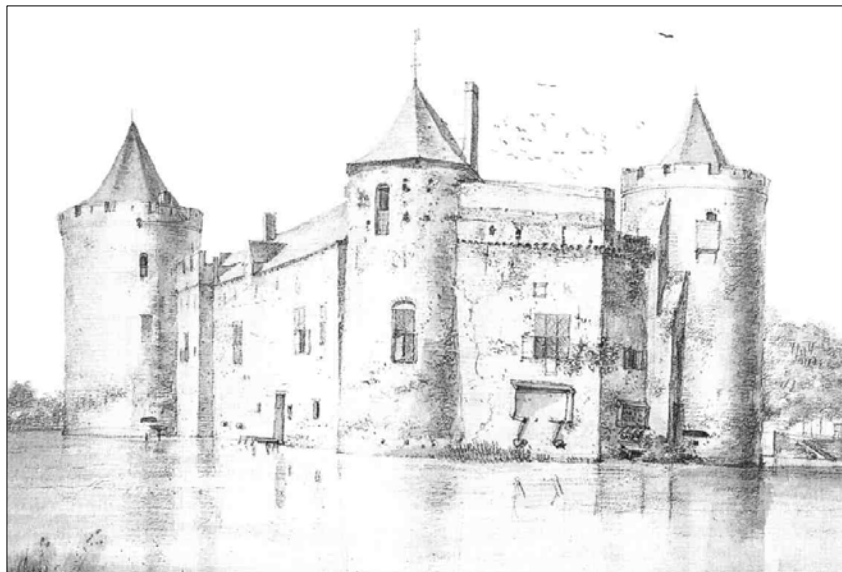
Ten zuiden van Abcoude ligt het kasteelterrein van Slot Abcoude (afb. 4.12).⁷⁵ De eerste vermelding van het slot dateert pas uit 1274 toen het door Gijsbrecht van Amstel werd verwoest. Op het kasteelterrein is onderzoek verricht door middel van boringen en weerstandsmetingen. Het ten noorden van dit slot gelegen terreindeel is omsloten geweest door een muur, mogelijk de voorburcht van het slot. Op het zuidelijke terreindeel werd vastgesteld dat het slot geheel werd omgeven door een brede gracht. Het lijkt erop dat een brug het zuidelijke terreindeel verbond met het noordelijke terreindeel. In het weerstandsbeeld konden funderingsresten van een rechthoekig slot met hoektorens worden herkend. De onderzoeksresultaten van het zuidelijke deel komen overeen met de tekeningen van het kasteel uit de 17^e eeuw van R. Roghman (afb. 4.13). Het gedeelte van de gracht dat door de brug werd overspannen blijkt later te zijn gedempt, mogelijk ten behoeve van de aanleg van de voorburcht. Echter, gezien de grote hoeveelheden baksteenpuin in de gracht lijkt de gracht gedempt te zijn tijdens de sloop van het kasteel. Voor de aanleg van de voorburcht is het terrein 1 tot 1,5 m verhoogd. De muren van de voorburcht zijn vrij grondig gesloopt, de muren van het eigenlijke slot liggen slechts enkele decimeters onder maaiveld.⁷⁶ In het najaar van 2008 heeft een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden op een vindplaats, gelegen op een crevasserug, tegenover het kasteel van Abcoude (afb. 4.14). Hier werden sporen aangetroffen van kuilen en greppels. Op basis van het uit de sporen verzamelde aardewerk kan de vindplaats in de 11^e en 12^e eeuw gedateerd worden, mogelijk al vanaf de late 10^e eeuw. Enkele fragmenten aardewerk tonen aan dat de bewoning tot in de 13^e eeuw heeft voortgeduurd. Het bijzondere van dit onderzoek is dat voor het eerst in Abcoude sporen van ontginning en bewoning uit de vroegste historisch bekende periode van het dorp zijn aangetoond. Ook is het bijzonder dat op slechts 100 m afstand de resten van kasteel Abcoude liggen, een van de zeven bisschoppelijke kastelen in het Sticht. Of er een verband bestaat tussen de

75 AMK-terrein met monumentnr 69.

76 Exaltus & Orbons 1995, 10-17; catnr. 33.

vindplaats en dit kasteel is vooralsnog niet uit te maken. Wel is de afstand tussen beide gering en overlappen ze elkaar deels in tijdspanne (13^e eeuw).⁷⁷

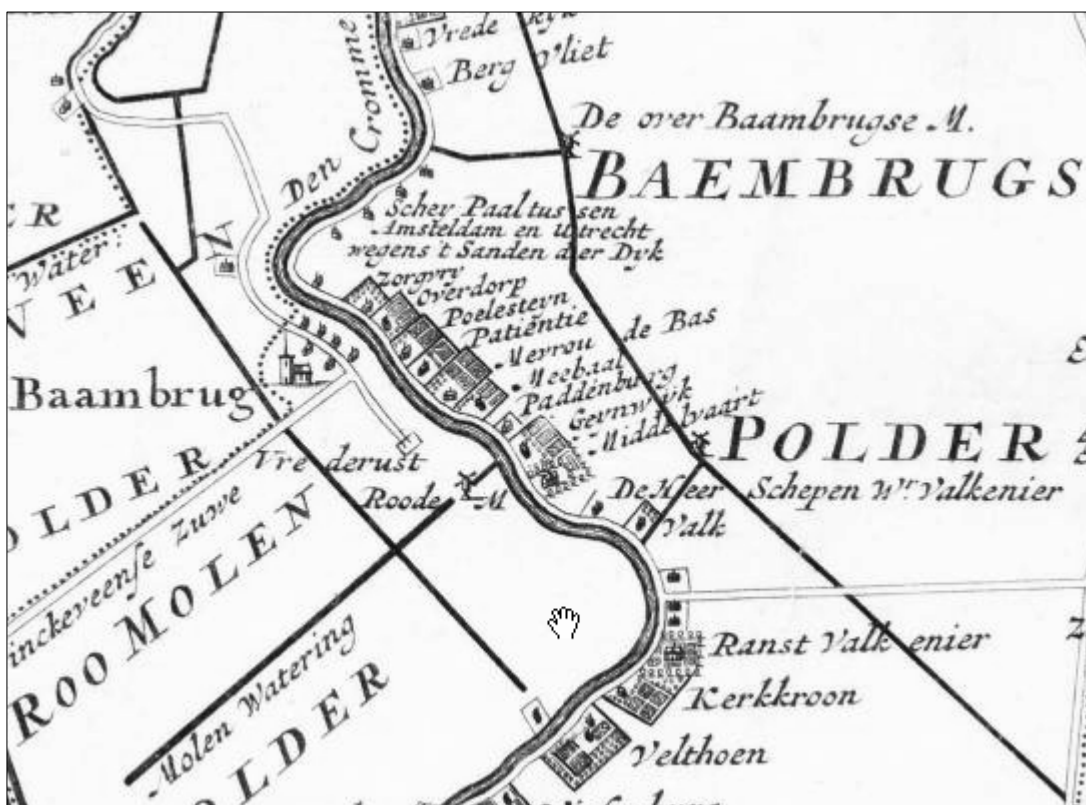
Afb. 4.13 Kasteel Abcoude door R. Roghman 1646/1647 (www.kasteleninnederland.nl)

Afb. 4.14 Archeologisch onderzoek Abcoude Zuid/Winkelbuurt (foto: ADC ArcheoProjecten)

⁷⁷ Bouma 2009a en 2009b.

In de 17^e eeuw ontstaan langs de rivieren rond Abcoude en Baambrugge verschillende buitenplaatsen (afb. 4.15). Vooral Baambrugge is bekend vanwege de vele buitenplaatsen langs de Angstel. De bouw van deze verblijven moet in het licht van het tot bloei gekomen Amsterdam gezien worden. De rijke stedelingen kochten land, lieten herekamers op de pachtboerderijen inrichten, verbouwden bestaande boerderijen tot eenvoudige buitenhuizen of lieten nieuwe, op kastelen lijkende buitenverblijven ontwerpen. Deze laatste zijn echter vooral langs de Vecht te vinden. Bij eenvoudige buitenverblijven bleef het achtergedeelte vaak als boerderij in bedrijf. In 1755 waren in Baambrugge 22 eigenaren van buitenplaatsen geregistreerd. In de 18^e eeuw vestigden verschillende rijke stedelingen zich blijvend op het platteland en gingen deel uitmaken van de dorpsgemeenschap.⁷⁹

Afb. 4.15 Buitenplaatsen langs de Angstel bij Baambrugge (gedeelte van de Nieuwe kaart van de Mynden en de 2 Loosdrechten, midtsgaders van 's Gravenland, nevens het gerecht van Breukelen en Loendersloot), Nicolaes Visscher, 1750

79 Carasso & Carasso-Kok 1985, 62.

Abcoude was in deze periode een pleisterplaats voor reizigers die met de trekschuit of postkoets tussen Utrecht en Amsterdam reisden. Het dorp telde diverse herbergen en eetgelegenheden.

Napoleon liet in 1812, ter verbetering van de infrastructuur tussen Parijs en Amsterdam, de Amsterdamsestraatweg plaveien: de Route imperiale no 2. Hiertoe werden in het hele gebied stukken land onteigend en werden daar waar nodig bestaande wegen verbreed en kades verhoogd.⁸⁰

In de 19^e eeuw vormde Abcoude het zuidfront van de Stelling van Amsterdam. In 1883-1885 werd hier fort Abcoude aangelegd. Het was het eerste fort van de Stelling en vlak na de bouw al niet meer bomvrij door de ontwikkeling van de brisantgranaat. Daarom werd een nieuw, zeer afwijkend ontwerp gemaakt en werd dit een uniek fort met kenmerken van enerzijds de oudere baksteengebouwen en anderzijds de gebastioneerde forten. Er zijn diverse moderniseringsplannen geweest, maar een plan van rond 1911 voorzag in sloop en ombouw naar hetzelfde ontwerp als de modernere forten van de Stelling. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heeft deze ombouw nooit plaatsgevonden.⁸¹

De Stelling van Amsterdam staat sinds 1996 op de Lijst van Werelderfgoed UNESCO (759).⁸²

5.2 Breukelen

In het begin van de 8^e eeuw wordt in schriftelijke bronnen melding gemaakt van een plaats Attingahem, als zetel van de Attinga's. Attingahem was de plaats die later Breukelen zou heten.⁸³

Breukelen of Brocleda, samengesteld uit 'broc' of 'broek' wat struikmoeras betekent en 'lede' dat staat voor waterloop, was vermoedelijk het punt waar een uit het achterliggend moeras komend riviertje uitmondde in de Vecht. Op dat punt werd een woerd aangelegd. Tot in de Late Middeleeuwen werd ook wel gesproken van het "Ronde Dorp" hetgeen er ook op duidt dat Breukelen in oorsprong een woerddorp was. Twee min of meer loodrecht op elkaar staande wegen zorgden voor de onderling grensscheidingen en verbindingen binnen het ronde dorp. De ene liep vanaf de woerd westwaarts het land in, de andere zuid-noord gerichte weg doorsneed deze west-oost lopende weg ongeveer halverwege. Die oude structuur is grotendeels nog steeds in het dorp aanwezig. De verkaveling van de woerd werd bepaald door de afwateringsmogelijkheden.

De Kerkvaart maakte in de Middeleeuwen deel uit van een vaarroute via Vecht en Aa waarover het schepvaartverkeer van en naar Utrecht ging. Aan deze Aa had de plaatselijke grootgrondbezitter en beheerder zijn villa of vronhoeve die naar de erachter liggende kreken en moerassen De Poel was genoemd. In de loop der tijd zijn de bewoners van de vronhoeve zich naar hun huis gaan noemen en ontstond het geslacht Van den Poel.⁸⁴

Vermoedelijk lag tegenover de Poel een Friese cultusplek. Bonifatius veranderde rond 720 het tempeltje tegenover de Poel tot een christelijk godshuis, gewijd aan de apostel Petrus.⁸⁵

De oorspronkelijke Sint Pieterskerk had vermoedelijk een houten of tufstenen kapel als voorganger die dateert van vóór de 12^e eeuw. In 1705 worden bij de bouw van een nieuwe kerktoeren graven gevonden.⁸⁶

De exacte ouderdom van de graven wordt hier niet vermeld. Echter, bij archeologisch onderzoek in

⁸⁰ Exaltus & Orbons 1995, 10-17.

⁸¹ <http://www.stelling-amsterdam.nl/forten/abcoude/index.html>.

⁸² <http://whc.unesco.org/en/list/759>.

⁸³ Manten 2001, 42.

⁸⁴ Van Es 2001b, 216.

⁸⁵ Van Es 2001b, 216; Van Manten 2001, 47; Bij deze plek verrees later ook een herberg; dit is nu restaurant l'Escargot.

⁸⁶ Vermelding in de "Schatkamer van Nederlandse Oudheden" door Kornelis Kooten van Bloemswaart.

1998/1999 onder het voormalige Brandspuithuisje werden opnieuw graven aangetroffen. De oudste hiervan dateren in de 11^e eeuw.⁸⁷

In de 11^e eeuw komen de ontginningen van de veenmoerassen ten westen van de Vecht en de Aa bij Breukelen op gang. Otterspoor en Otterbroek behoren tot de eerste ontginningslag en ressorteerden onder de parochie Breukelen. Aan het eind van de 14^e eeuw werd de Heycop gegraven, die bij de Galgerwaard de rivier de Aa kruiste. De gerechten Oud Aa en Otterspoorbroek kregen een gezamenlijk rechthuis in de Galgerwaard, de daar gelegen Stenen Kamer. Op de plek waar deze Stenen Kamer gestaan zou hebben is een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Er werden echter geen aanwijzingen voor een stenen kamer aangetroffen.⁸⁸

In de 12^e eeuw werd de westelijke Vechtdijk aangelegd, waarop later de kleiweg of 's Herenweg werd aangebracht. In de 12^e eeuw werd er voor het eerst tussen de oostelijke en westelijke tak van de Vecht een brug geslagen. De Vechtdijk boog om het oude dorp Breukelen heen waardoor het dorp buitendijks kwam te liggen. De kerk en Hofstede De Poel kwamen binnendijks te liggen.⁸⁹

De vronhoeve De Poel bleef lang het bestuurscentrum van Breukelen. Wel ging bij een boedelscheiding binnen de familie Van den Poel een deel naar de tak van de familie die tussen de Vecht en de Klapstraat een nieuwe villa had laten bouwen. Zowel in De Poel als in de nieuwe villa werd het geslacht opgevolgd door Van Rijn. Deze familie had nog wat landerijen rond Breukelen. Een deel van de grond werd een dochter toebedeeld die na haar huwelijk met Gijsbrecht Gunter rond 1300 kasteel Gunterstein stichtte met bijbehorende kasteelboerderij (afb. 4.16). Het kasteel zoals het er nu staat is de ridderhofstad Gunterstein zoals het in 1680 werd gebouwd door Magdalena Poule.⁹⁰

In de 13^e eeuw ging de handelsvaart over de Aa sterk achteruit. De jongere Vechtarm tussen Breukelen en Nieuwersluis werd steeds meer gebruikt. Gijsbrecht I van Ruwiel (zie Nieuwer ter Aa) probeerde zijn invloed op de scheepvaart te behouden door een nieuw kasteel aan de hoofdstroom van de Vecht te stichten. Op de westoever ten zuiden van Breukelen liet hij de nog woeste grond ontginnen en het kasteel Nijenrode bouwen voor zijn derde zoon, Gerard Splinter. In de tweede helft van de 14^e eeuw werd het machtscentrum van Breukelen naar Nijenrode verhuisd door een huwelijk van de heer van Nijenrode met een erfdochter van de toenmalige heer van de hofstede De Poel.

Rond 1300 werd een kasteel gesticht door vermoedelijk een lid van de familie Van Loenersloot: Oudaen. De eerste vermelde eigenaar heette namelijk Theodorus van Loenersloot van Oudaen (1336) en daarom wordt verondersteld dat de familie Van Loenersloot het kasteel gesticht heeft. De eigenaren van Oudaen vervulden belangrijke functies in het bestuur van Utrecht, waardoor Oudaen maar kleine gedeelten van het jaar bewoond was. In 1536 wordt het kasteel erkend als ridderhofstad.

Aan het begin van de 17^e eeuw komt het huis in het bezit van de familie Van der Burch. Deze familie restaureerde en moderniseerde het kasteel. In 1672 werd het niet door de Fransen verwoest, omdat de familie rooms-katholiek was. Het kasteel, dat nog steeds geheel omgracht is, ging nog vele malen over in andere handen. Het huis wordt nu nog bewoond (afb. 4.17).⁹¹

87 Van der Kuijl 2000, 7.

88 Cat.nr 176.

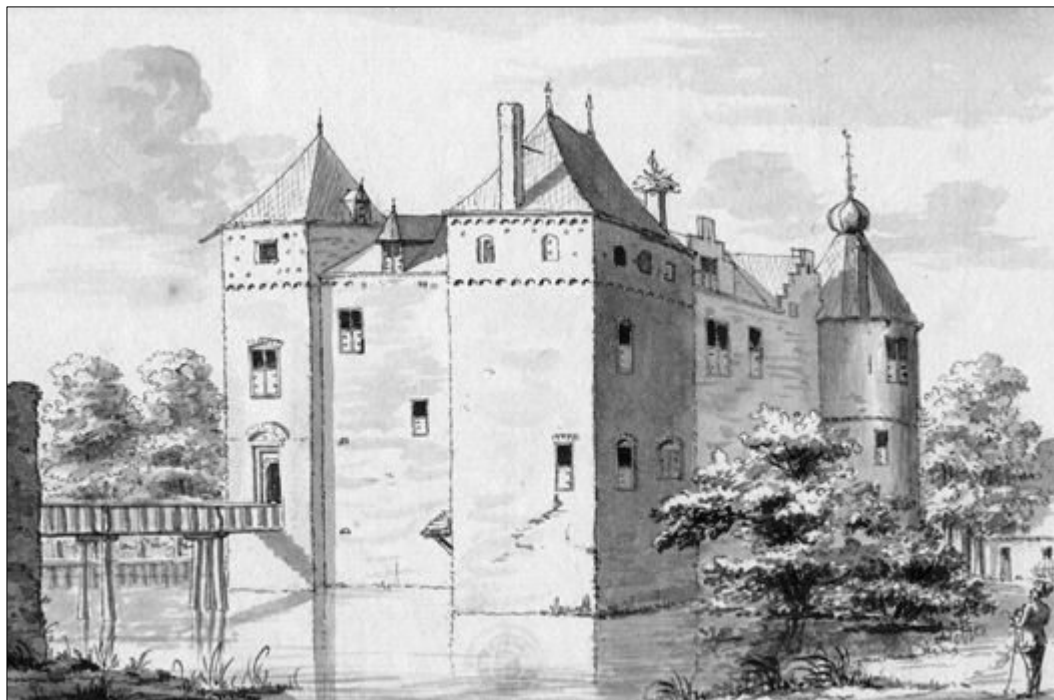
89 Mantel 1986, 59.

90 Van Es 2008, 7.

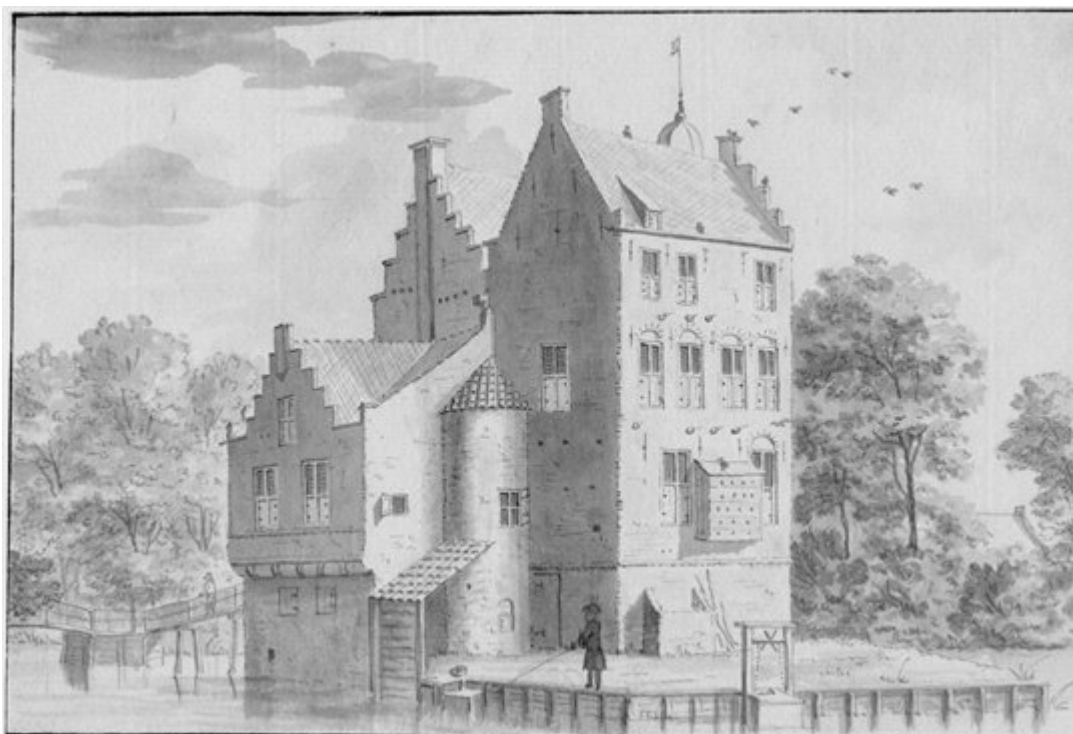
91 www.kasteleninutrecht.nl.

De oudste bebouwing van Breukelen concentreerde zich rond de Pieterskerk, de pastorie en het kerkhof. De Kerkstraat werd rond 1400 aangelegd.

Afb. 4.16 Kasteel Gunterstein, Louis Philip Serrurier uit ca.1730, naar een tekening van Roelant Roghman uit 1646/47 (www.hetutrechtsarchief.nl).

Afb. 4.17 Gezicht op de achter- en zijgevel van het kasteel Oudaen bij Breukelen uit het noorden Kasteel Oudaen Tekening van Louis Philip Serrurier uit ca.1730, naar een tekening van Roelant Roghman uit 1646/47 (www.hetutrechtsarchief.nl).

In 1672 wordt Breukelen geplunderd en gebrandschat door de Fransen. Het hele dorp (ca. 130 huizen) met uitzondering van de Pieterskerk en het door katholieken bewoonde kasteel Oudaen werd verwoest. Het dorp ging dienst doen als militaire vesting van de Fransen en er werden twee schansen opgetrokken ter weerszijden van de Vecht. Na 1672 zijn het dorp en de verwoeste kastelen en buitenplaatsen weer herbouwd. Nijenrode komt na vier eeuwen adellijk bezit in handen van rijke kooplieden.

Op de plek van hofstede De Poel ontstaat mogelijk in de tweede helft van de 17^e eeuw een herberg. De ligging aan de kruising van de Wagenweg en Poeldijk was gunstig want als men in de 17^e eeuw langs de Heycop uit Kockengen of door Oud Aa uit Wilnis of langs de Wagenweg uit Utrecht kwam, begon hier de bebouwing van het dorp Breukelen.⁹² Op deze plek lag in de Kerkvaart al voor 1696 een sluis. De ligging aan de sluis zal ook voor klanten hebben gezorgd.

In de Brouwerij, een zijstraatje van de Dannestraat, stond vanaf de 17^e eeuw een brouwerij. Deze zou blijven bestaan tot ongeveer 1875. De brouwerij werd afgebroken en enkele jaren later werd een dubbel herenhuis gebouwd dat er nu nog staat.

In het gebied tussen Herenweg en Kerkstraat werd in de jaren 90 van de vorige eeuw een boor- en proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. De boringen werden tot 4 meter beneden maaiveld gezet. Op een diepte van 3,1-3,7 m beneden het maaiveld werd de zandige oeverwal van de Vecht aangeboord. Daar bovenop ligt een natuurlijke kleiafzetting die door de mens later is opgehoogd. Daarin is wat houtskool en baksteen te herkennen. Deze laag dateert uit de 12^e-13^e eeuw. Op dit ophogingspakket ligt weer een humeuze akkerlaag die dunner wordt naar het centrum van Breukelen toe. In de toplaag lagen puinconcentraties van voor 1850. In het proefsleuvenonderzoek werd geen middeleeuwse bebouwing aangetroffen, wel een zwarte humeuze laag met hout, leer en plantenresten die wijzen op menselijk aanwezigheid. De laag wordt op basis van Paffrath-aardewerk gedateerd in de 12^e-13^e eeuw. In sleuf 3 werden eikenhouten paaltjes aangetroffen, mogelijk van een aanlegsteiger. Op de lokatie van de Herenstraat was een kleine waterloop die in verbinding stond met de Vecht. Veronderstelde huizen zullen direct aan het water hebben gelegen. In alle sleuven werden latere ophogingspakketten aangetroffen. Uit het onderzoek aan de Kerkbrink blijkt dat archeologische resten al op zo'n 30 tot 40 cm beneden maaiveld verwacht kunnen worden.⁹³

Op Kerkbrink 1 werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd door leden van de Historische Kring Breukelen. Ongeveer op deze plek werden sporen verwacht van een huis van de middeleeuwse O.L. Vrouwebroederschap dat omstreeks 1465 op de hoek van de huidige Kerkbrink en de Straatweg stond. Mogelijk lag hier ook middeleeuwse hofstede. Beide gebouwen zijn in 1672 verloren gegaan. Er werd vooral materiaal van na 1672 aangetroffen. Bij het afgraven van het perceel werd op 90 cm diepte een verzameling scherven aangetroffen uit 15^e-16^e eeuw. In de huizen Kerkbrink 1 en 3 woonden ruim twee eeuwen lang huisschilders. Hiervan werden relictten teruggevonden in de vorm van aardewerk met verfspetters, een brandplek waar schilders lege verfbussen schoonbrandden en mogelijk aardewerk met loodwit dat door de schilders zelf werd gemaakt. In het voorterrein werd op dezelfde diepte een laag rode bakstenen gevonden, mogelijk de fundering van een oudere woning. De vraag of het een middeleeuwse hofstede was kon niet beantwoord worden.⁹⁴

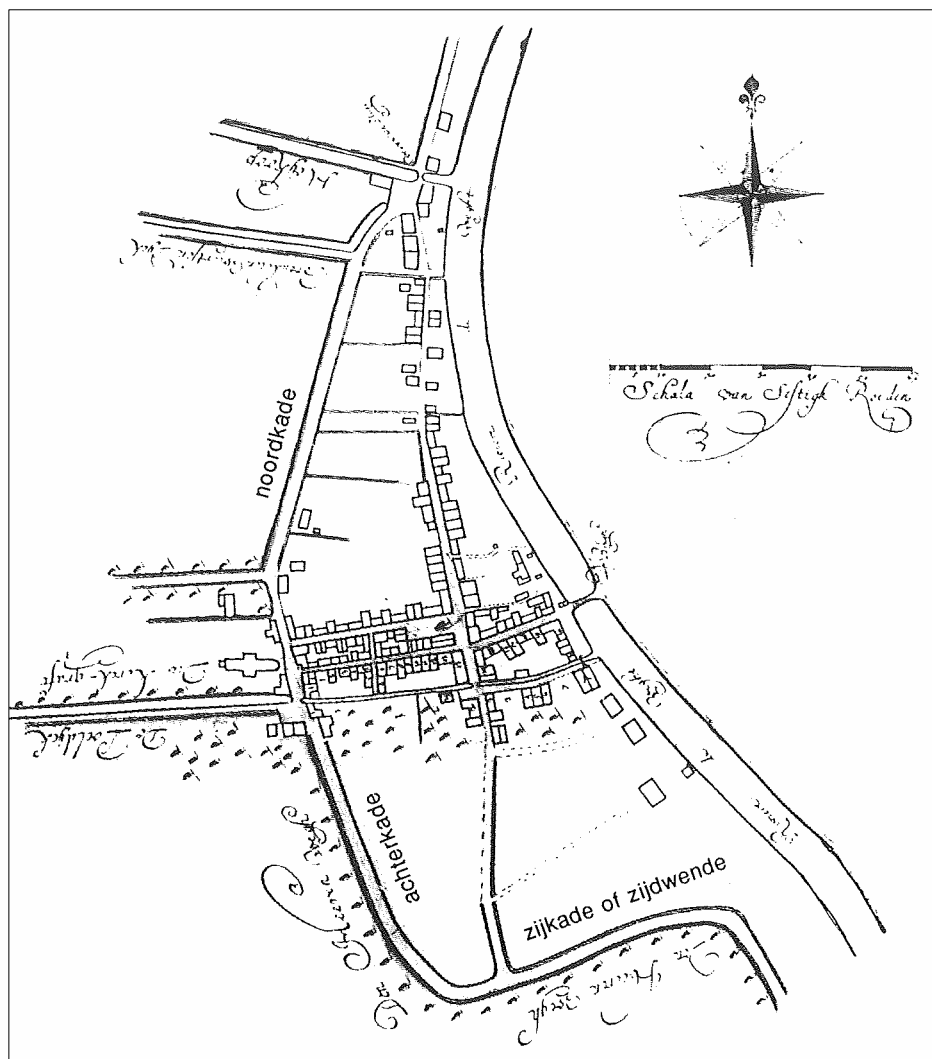
Voor het maken van de verwachtingskaart van Breukelen is gebruik gemaakt van de kaart van het dorp uit 1681 door Bernard de Roij⁹⁵ (afb. 4.18) en de minuutkaart uit 1832.

⁹² Van Es 2001, 217-218.

⁹³ Kroniek van de provincie Utrecht 1998-1999, 46-48.

⁹⁴ Kroniek van de provincie Utrecht 1998-1999, 49-50; Van Es 2001a.

⁹⁵ Donkersloot – de Vrij 1985, kaart 18.

Afb. 4.18 Kaart van Breukelen door B. de Roij 1681 (Manten 1997)

5.3 Nieuwer ter Aa

Het dorpje (Nieuwer) ter Aa bestond waarschijnlijk al langere tijd voor er sprake was van de bouw van een kasteel. Ter Aa is van oorspong geen kasteeldorp. Het is onduidelijk of het dorp deel uitmaakte van het gebied waarover de heer van de Breukelse vronhoeve het bewind voerde of de heer van Loenersloot.⁹⁶

Het Huis ter Aa is een van de oudste kastelen in het onderzoeksgebied en was in de eerste fase waarschijnlijk nog van hout. Het kasteel werd gebouwd op de rechteroever van de Aa, in de binnenzijde van een bocht in deze rivier. De plek lag strategisch bij, in drie richtingen, bevaarbaar water. Door gebruikmaking van de rivierbocht hoefde maar gedeeltelijk een slotgracht te worden gegraven. Het kasteel is vermoedelijk rond het midden van de 11^e eeuw gebouwd. Ongeveer een halve eeuw bleef Huis ter Aa de enige verdedigbare sterkte langs de rivier de Aa. Daarna werd een stuk zuidelijker nog een kasteel gesticht, het huis Ruwiel (afb. 4.19).⁹⁷

⁹⁶ Manten 2001, 157; AMK-terrein 11924.

⁹⁷ Manten 2001, 160-161; AMK-terrein nr 321.

Afb. 4.19 Terrein Huis Ruwiel (foto ADC ArcheoProjecten)

De parochie ter Aa was vrijwel zeker een dochterparochie van Breukelen. In 1138 kreeg het dorp toestemming van bisschop Andreas om een eigen kerk te bouwen. Het dorp groeide niet uit tot een grote nederzetting. In de 16^e eeuw had het een klein aantal huizen, de kerk en twee molens. In 1672 werd het kasteel door de Fransen vernietigd, wel zijn de funderingen nog in de bodem terug te vinden. Halverwege de 17^e eeuw kwam er een definitieve vaste oeververbinding en kon het dorp zich ook op de andere oever van de Aa ontwikkelen.⁹⁸

In Nieuwer ter Aa liggen drie kastelen die allen in bezit waren van de familie Van der Aa. In 1380 wordt het kasteel Ter Aa beleend aan Hadewich van der Aa. Twintig jaar later wordt Ter Aa beleend aan Gijsbert van der Aa, bestaande uit 27 morgen land. Aan hem worden ook Aastein en Clarenborg beleend. Deze drie huizen zijn vanaf dat jaar altijd in het bezit gebleven van één familie. Waarschijnlijk had Ter Aa een ronde aanleg, een vorm die in het begin van de Middeleeuwen veel voor kwam. Waarschijnlijk voldeed deze vorm niet meer aan de wensen van de tijd en besloot de familie Van der Aa in de loop van de 14e eeuw een nieuw kasteel te bouwen. Dit kasteel werd meer naar het oosten gebouwd en was van oorsprong een woontoren. Het gaat hier om huis Aastein.⁹⁹ Aastein bestond van oorsprong alleen uit een 8-kantige donjon (woontoren), maar werd in de loop van de eeuwen uitgebreid. In 1673 werd Aastein verwoest door de Fransen en werd Aastein nooit meer herbouwd. De toenmalige eigenaar besloot een nieuwe buitenplaats te bouwen op de plek waar kasteel Ter Aa gestaan heeft, Quakkenburg. Er is onduidelijkheid over de benamingen Ter Aa en Aastein. Over het algemeen wordt met Ter Aa het oude kasteel aangeduid en met Aastein het nieuwere kasteel.

⁹⁸ Fafiani e.a. 2000.

⁹⁹ AMKterrein 1963.

Het derde kasteel van de familie Van der Aa is Clarenborg.¹⁰⁰ De naam komt voor het eerst voor in 1396. In 1539 werd erkenning als ridderhofstad bij de Staten van Utrecht aangevraagd, maar deze erkenning heeft het kasteel nooit gekregen. In 1730 is het kasteel een ruïne. Bij de bouw van een schuur werden fundamenteën uitgebroken. Recent archeologisch onderzoek heeft echter niets uitgewezen.¹⁰¹

Tot slot ligt in Nieuwer ter Aa een onderdeel van de Oude Hollandse waterlinie: de linie ter Aa. Deze werd in 1795 aangelegd, het jaar daarop volgde de bouw van de Post der Waakzaamheid. Ze bestaan uit aardlichamen. In de periode dat de forten van de Nieuwe Hollands Waterlinie worden aangelegd, 1840-1860, verliezen de oudere bouwwerken hun functie en worden de aardlichamen gevloet. Alleen de grachten van de versterkingen blijven deels zichtbaar in het landschap.¹⁰²

5.4 Kockengen

De eerste schriftelijke melding van Kockengen in een oorkonde dateert uit 1350, maar het bestond waarschijnlijk al in de 12^e eeuw. Kockengen is ontstaan aan de oever van een natuurlijk veenstroompje dat de overvloedige neerslag uit de veenkussens afvoerde, maar het ligt nu tussen twee in de Late Middeleeuwen gegraven wetingen: de Heicop en de Bijleveld.¹⁰³

De parochie Kockengen werd waarschijnlijk gevormd door samenvoeging van delen van enkele oudere parochies. Afgaande op schriftelijke bronnen is Kockengen ergens tussen 1280 en 1350 een zelfstandige parochie geworden.¹⁰⁴ Er was toen ook al een kerk gebouwd. Deze werd in de 15^e eeuw vervangen door een eenbeukige kruiskerk die er nu nog staat. Het onderstuk van de toren van de kerk is ouder. In de 15^e eeuw kreeg deze kerk bekendheid als bedevaartplaats. In de 16^e eeuw stopte de ontwikkeling van het dorp. Debet hieraan was de wateroverlast en de reformatie waardoor Kockengen haar betekenis als bedevaartplaats verloor.¹⁰⁵ De oudste, nog bestaande woningen uit Kockengen dateren van rond 1600. De ruimtelijke structuur van Kockengen was bepaald door de twee wetingen de Bijleveld en de Heycop. Rondom de kerk, tussen de beide wetingen, lag geconcentreerde bewoning.

De verspreide bewoning bestond uit losse boerderijen, gelegen aan één of twee zijden van een dwarswetering (afb. 4.20).

Bij een booronderzoek ten oosten van de rooms-katholieke kerk werd een antropogeen ophogingspakket aangetroffen dat vanaf de 16e eeuw is gevormd. In een boring stuitte men op een ondoordringbare laag. Mogelijk gaat het om resten van een eerdere fase van bestrating van de huidige weg (Heicop). In een andere boring is het niet zeker wat werd aangetroffen: een stortlaag met puin of een geïsoleerde structuur.¹⁰⁶

100 AMK-terrein 1962.

101 www.kasteleninutrecht.nl.

102 Van der Velde et al. 2003, 37.

103 AMK-terrein 11942.

104 Mantel 1996, 43-44.

105 Jordanov 2006.

106 Jordanov 2006.

Afb. 4.20 Minuutplan Kockengen 1811-1832 (www.watwaswaar.nl)

5.5 Loenen aan de Vecht

De oudste vermelding van Loenen dateert uit 953 en komt voor met de spelling 'Lona'. De naam duidt op een waternaam. Loenen is ontstaan op de westelijke oeverwal van het Vecht-Aa systeem, op de plek waar de Laak zich van de Aa aftakte in de richting van de latere Kerklaan en Loenersloot. De naam Laak kwam al in de 9^e eeuw voor. Verlanding van het riviergedeelte tussen Loenen en Loenersloot moet vanaf de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 hebben plaatsgevonden.

Waarschijnlijk was het vroegmiddeleeuwse Loenen een bescheiden kerkdorp, bestaande uit enkele huizen of boerderijen rond een hoger gelegen kerk. De kerk was in het nog onbedijkte land waarschijnlijk op een terp gebouwd.

De kerkpatroon was Liudger. Op basis hiervan wordt een verband vermoed tussen Loenen en deze missionaris of met zijn klooster, Werden aan de Roer.

In de 13^e eeuw wordt kasteel Cronenburg gebouwd. Het is een bijzonder kasteel omdat het als een Hollandse enclave in Utrecht lag. De eerste vermelding van het kasteel komt voor in een document dat verband houdt met de moord op Floris V. Enkele moordenaars vluchtten naar Cronenburg. Na de moord werd het Cronenburgse gerecht met de bijbehorende goederen door de grafelijkheid van Holland met nog enkele andere Amstelse goederen geconfisqueerd. Het kasteel werd belegerd, ingenomen en verwoest. Vermoedelijk was het kasteel Cronenburg ook bezit van de familie Van Amstel maar dat is niet

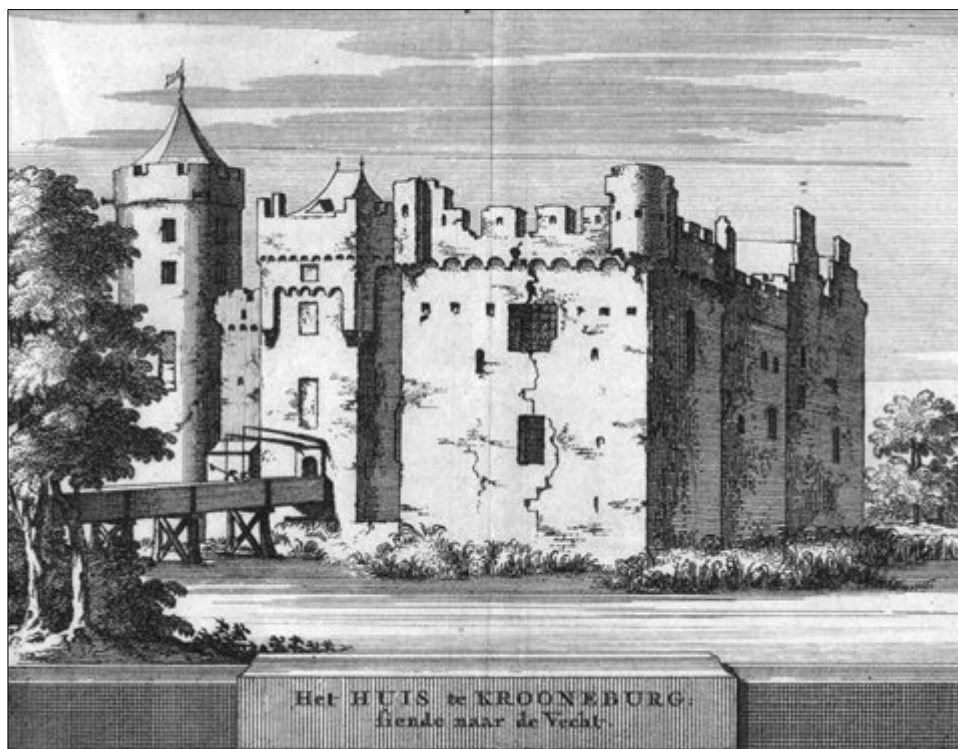

helemaal zeker.¹⁰⁷ Gedurende enkele decennia bleven de resten van het kasteel staan en werden door de Hollandse graaf met de landerijen verhuurd. In 1345 beval de graaf om het puin van het kasteel uit de grachten te halen en de stenen af te bikken om te gebruiken ter versterking van kasteel Vreeland. Rond het midden van de 14^e eeuw werd Cronenburg herbouwd en in 1374 werd het veroverd door 'Utrecht'.

Op basis van tekeningen en kaarten hebben we een redelijk beeld van het uiterlijk van het kasteel in de 17^e eeuw, van vóór 1672 toen het gedeeltelijk door de Fransen werd verwoest. Het kasteel was vierkant en bestond uit een door grachten omringd binnenplein. Het was aan drie zijden afgesloten door muren met kantelen en aan de vierde zijde, de westzijde, door een woonvleugel.

Met uitzondering van de westmuur konden de muren worden verdedigd vanuit een grote vierkante toren op de zuidoosthoek en een grote ronde toren op de noordoosthoek. Tussen de beide torens bevond zich een naar voren springende poorttoren. Voor de ingang van het kasteel lag een langgerekte voorburcht of buitenhof, die bestond uit een langgerekt driebeukig bijgebouw met zadeldak eindigend tegen de schoudergevels. De hoofd- en voorburcht waren omgeven door een singel en een buitengracht, terwijl aan de Vechtzijde ook een tweede singel aanwezig was. Het complex was toegankelijk via een toegangslaan die in de noordelijke richting naar het dorp voerde.

De huidige eigenaar van het land heeft verteld dat bij het kort maaien in de droge zomertijd een grascirkel zichtbaar wordt die eerder verdort dan ander gras. Dit zou kunnen betekenen dat de fundamenteën van de donjon, de ronde toren, daar vrij hoog in het land liggen. De fundamenteën van het kasteel zijn nog nooit in hun geheel blootgelegd (afb. 4.21).¹⁰⁸

Afb. 4.21 Kasteel Cronenburg door J. Schijnvoet (www.hetutrechtsarchief.nl)

¹⁰⁷ Buitelaar 1993, 261.

¹⁰⁸ www.kasteleninutrecht.nl; Fafiani e.a. 2000, 29, 77-78.

In verband met het plan tot aanleg van een recreatiegebied langs de Drecht bij de Mijndense Sluis werd een onderzoek ingesteld naar de overblijfselen van het sinds lang verdwenen huis Mijnden. Het huis werd rond 1340 gesticht door een heer Van Mijnden. Rond 1440 werd het al weer afgebroken omdat de toenmalige eigenaar van Mijnden het nabijgelegen Cronenburg had gekocht en geen twee huizen kon onderhouden.

Tijdens het archeologisch onderzoek werd middeleeuws muurwerk aangetroffen en hieruit kon een plattegrond worden gereconstrueerd. Mijnden bleek een rechthoekig gebouw te zijn geweest van 25,50m x 16,50m. Tussenmuren verdeelde het gebouw in meerdere ruimten. In een van de ruimten werd een broodoven aangetroffen. Op de zuidoosthoek stond waarschijnlijk een weinig uitspringende ronde hoektoren. Verder werden tijdens het onderzoek overblijfselen van een brug in kaart gebracht; het in vrij goede staat verkerende bruggehoofd en de aansluitende rij paaltjes van de beschoeiing gaven een duidelijke begrenzing van de gracht aan. Tegen de muren van het huis bevond zich een talud, de muren stonden dus niet in het water. Aansluitend op het bruggehoofd werden funderingsresten aangetroffen van de kleine, langgerekte voorburcht en een stuk bestrating. Het aardewerk dateert uit de 14^e eeuw tot 16^e eeuw.¹⁰⁹

Even buiten Loenen was de Hollandse molen gelegen. In 2005 vond hier onderzoek plaats door de historische vereniging Naerdincklant. De molen heeft een voormalig komgebied van de Vecht drooggemalen. Bij het onderzoek zijn funderingen aangetroffen die vermoedelijk deel hebben uitgemaakt van een achtkantige poldermolen. Daarnaast werden resten van vermoedelijk een stal voor kleinvee gevonden. Deze dateren waarschijnlijk van na de afbraak van de molen (1870) (afb. 4.22).

Verder werden twee scherven uit de Vroeg of Midden Romeinse tijd aangetroffen.¹¹⁰

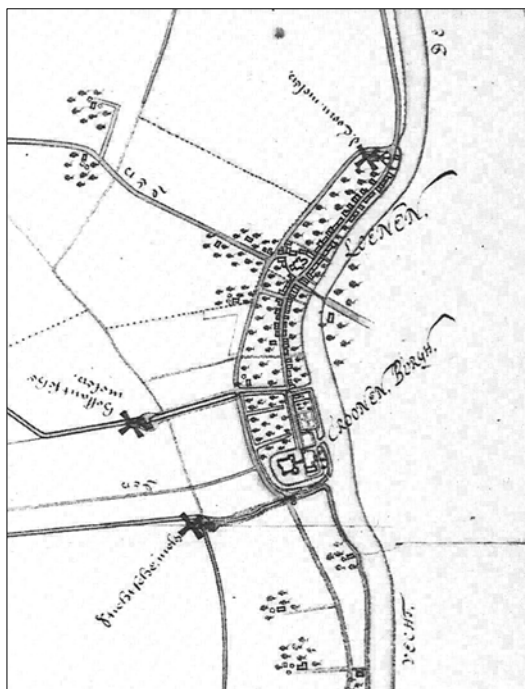
Afbeelding 4.23 is een kaart van B. de Roij uit ca. 1672.

Afb. 4.22 Archeologische onderzoek Hollandse molen (foto Naerdincklant)

109 Renaud 1965a en 1965b.

110 Visser e.a. 2006, 37-42.

Afb. 4.23 Kaart van Loenen door B. de Roij ca. 1672 (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt16)

5.6 Loenersloot

Loenersloot ontstond op de rechteroever van de Kromme Angstel, vlakbij de plek waar de van de Vecht aftakende Loenerlaak uitmondde in de Angstel. De Loenerlaak wordt al in de Vroege Middeleeuwen vermeld. Onder invloed van de Kromme Angstel, die aftakte van de Aa en eveneens uitliep in de Angstel, was deze laak in de 12^e eeuw grotendeels gaan verlanden tot er slechts een soort sloot over was. Deze sloot bestond nog in de 14^e eeuw, getuige een document uit 1359.¹¹¹

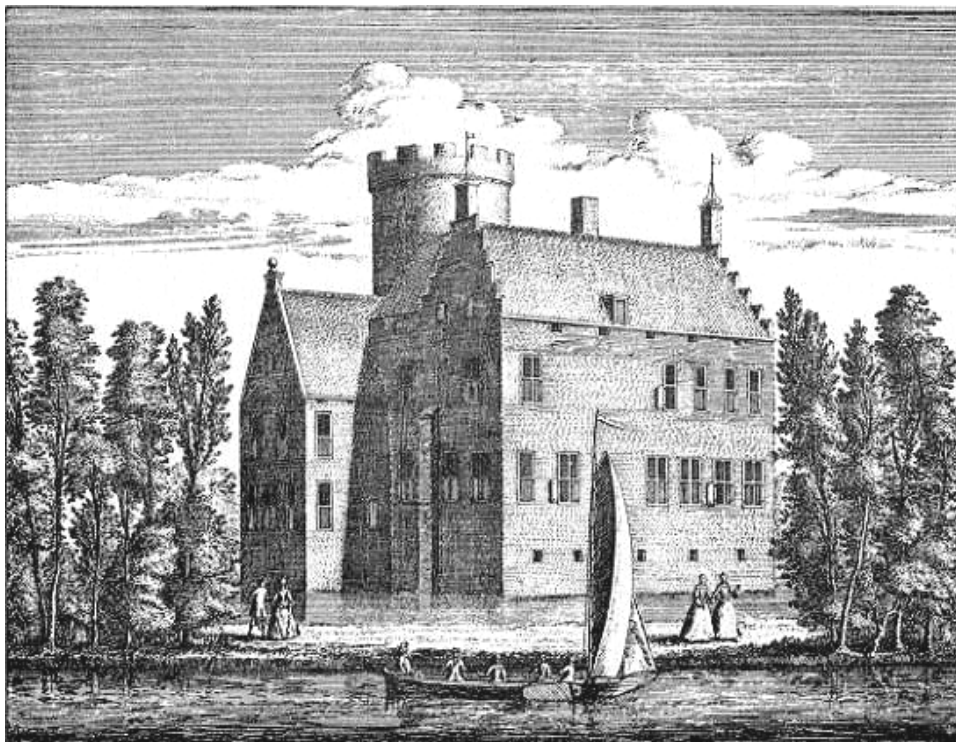
Aan de overkant van de rivier lag het kasteelterrein van Loenersloot.¹¹² Hoewel de familie Van Loenersloot al in 1156 genoemd wordt, is van het kasteel pas in 1258 sprake. In 1516 wordt het kasteel gekocht door Amelis van Amstel van Mijnden, die ook al in bezit is van de kastelen Mijnden en Cronenburg. Vanaf de 16^e eeuw verloor het kasteel geleidelijk aan zijn militaire functie en kon het beter aan de wooneisen worden aangepast. In de periode 1534-1542 werd het kasteel gemoderniseerd. Tot in de 17^e eeuw blijft het kasteel in bezit van de familie. Daarna komt het in verschillende handen.¹¹³

In 1766 dreigt het kasteel te worden gesloopt. Enkele jaren later wordt het deels gesloopte kasteel verkocht aan Andries Jan Strick van Linschoten. Hij verandert Loenersloot in een buitenplaats, waarbij het middeleeuwse uiterlijk grotendeels behouden blijft. Het huidige aanzien van Loenersloot stamt hoofdzakelijk uit de 17^e en de 18^e eeuw. Alleen de ronde verdedigingstoren stamt uit de 13^e eeuw (afb. 4.24). Aan de oostzijde lag de slotkapel die al in de 13^e eeuw moet zijn gesticht en die in de 18^e eeuw werd afgebroken.

¹¹¹ Manten 2001, 19.

¹¹² AMK-terrein 11925.

¹¹³ www.kasteleninutrecht.nl.

Afb. 4.24 Kasteel Loenersloot, anonieme prent afkomstig uit een onbekende publicatie uit 1730 (www.hetutrechtsarchief.nl)

Het dorp Loenersloot zal in de loop van de 16e eeuw in de omgeving van de kapel zijn ontstaan en bestond enkele eeuwen uit een kleine gemeenschap.¹¹⁴

Rond 1900 werd vooral landbouw en veeteelt bedreven. Er waren geen school en kerk in het dorp. De trekschuit over de Angstel was een belangrijk vervoermiddel. Pas na 1930 kwam langs de Rijksstraatweg naar Loenen een bescheiden bewoningskern tot stand. Het dorp liep oorspronkelijk door aan de andere zijde van het Amsterdam-Rijnkanaal. Via de huidige Binnenweg kwam je op de Slootdijk bij de Kerklaan uit. De Slootdijk gaat over in de Rijksstraatweg naar Loenen en is gelegen op de oude oeverwal.¹¹⁵

5.7 Nieuwersluis

Het ontstaan van Nieuwersluis heeft te maken met de vaartverbinding tussen Utrecht, Amsterdam en Muiden. In de 13^e eeuw werd op last van de stad Utrecht een kanaaltje, de Stadswetering, gegraven tussen de Aa bij Ruwiel en de Vecht ten noorden van Breukelen. Bij ter Aa kwam een overlaadpunt. Deze nauwe verbinding voldeed niet meer met het toenemen van het handelsvolume in de 15^e eeuw. Daarom besloot het stadsbestuur van Utrecht rond 1448 iets noordelijker een verbinding tussen Angstel en Vecht te graven. De Angstel werd vanaf de aansluiting aanmerkelijk verbreed. Deze vaart bekortte de route van Utrecht naar Amsterdam. Wegens het peilverschil tussen Angstel en Vecht, werd aan de Vechtkant een schutsluis gelegd, eigendom van de stad Utrecht. De sluis werd in 1527 vervangen door opreekbare houten schutten en in 1610 nog een keer door sluisdeuren.

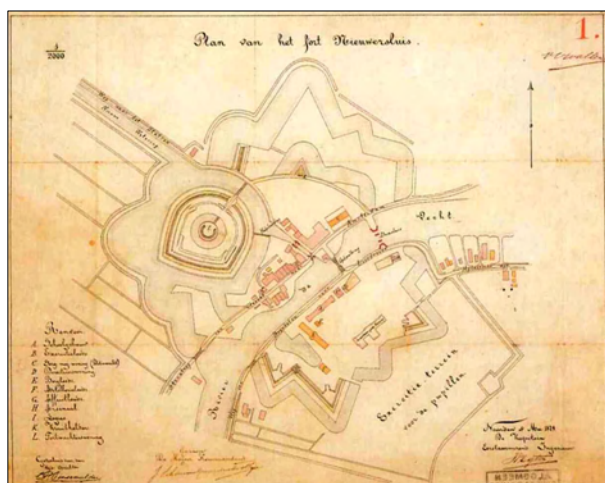
¹¹⁴ AMK-terrein 11922.

¹¹⁵ Fafiani e.a. 2000, 34-35 ; Manten 2001, 147.

Aannemelijk is dat bij de sluis een woningconcentratie kwam met een herberg, de latere Kampioen. Ten zuiden van de sluis ontstond een dijkdorpje. Komende vanuit Utrecht kon men westwaarts naar Amsterdam en noordelijk naar Muiden. In de Late Middeleeuwen was er vooral sprake van kleine zeilschepen met turf, hout, dakpannen, bakstenen en personen.¹¹⁶

Vanaf de 17^e eeuw deed de trekschuit haar intrede. Het verkeer over land nam ook toe. Na 1650 speelde deze verbinding een belangrijke rol in de ontwikkeling van buitenplaatsen langs de Vechtoever, vooral ten zuiden van het dorp. In 1673 werd Nieuwersluis onderdeel van de Hollandse Waterlinie en werd het fort aangelegd. Het dorp werd in een militaire infrastructuur opgenomen. In de loop van de 18^e en begin 19^e eeuw werd het fort nog versterkt, het dorp veranderde nauwelijks (afb. 4.25).

Afb. 4.25 Nieuwersluis met torenfort uit 1849-1851 binnen de contouren van de vesting uit 1745 (Blijdenstijn 2005)

Met de aanleg van de weg tussen Amsterdam en Parijs in de Napoleontische tijd nam de bebouwing tussen de westelijke Vechtdijk en de Vecht enorm toe. Bevoorrading van munitie, goederen en wapens van het fort vond plaats bij het arsenaal waar een aanlegsteiger de bebouwing onderbrak. Tegenover het dorp, in de lengteas van de Nieuwe Wetering, verscheen een grote kazerne met bijgebouwen. In 1846 bestond het dorp uit zeventien vrij grote huizen waarbij de herberg, later hotel de Kampioen, domineerde.¹¹⁷

116 Fafiani e.a. 2000, 27-28.

117 Fafiani e.a. 2000, 27-28.

5.8 Nigtevecht

Rond 800 stichtte missionaris Liudger een kerk in Werinon (Nederhorst den Berg), een kerk voor een grote parochie in het noorden van de gouw. Wellicht dat de kerk van Nigtevecht vanuit Werinon werd gesticht met dezelfde patroonheilige Willibrord. De kerk en parochie werden aan de abdij van Werden geschonken die het twee eeuwen later vermaakte aan de bisschop van Utrecht.

Het dorp is ontstaan aan een bocht van de Vecht aan wat nu een smalle strook tussen Vechtdijk en Vecht is. Alleen de kerk lag beschermd. Hier zal op de oeverwal ook het oorspronkelijke Niftarlake gelegen hebben.¹¹⁸ De Laak/Gein tussen de voormalige herberg 't Graauwe Paard en Nigtevecht is wellicht al in de Vroege Middeleeuwen verland. Het deel van de Vecht tussen Overmeer en Nigtevecht werd "Stille Vecht" genoemd. Ook de naam "stilhoeve" aan de rechteroever wijst hierop. Deze naam zal ontstaan zijn na het graven van de Reedervaart (1629-1631), ook wel Nieuwe Vecht genoemd, die de grote bocht afsneed en het dorp isoleerde.

Op een schiereilandje in de Vecht is in het begin van de 16^e eeuw een blokhuis aangelegd. Dit is een klein, nagenoeg vierkant verdedigingswerk van houten balken of steen. Later kwam hier een fort dat in 1673 werd versterkt door een apart ravelijn.

Het moderne dorp Nigtevecht is ontstaan na de verwoesting door de Fransen in 1672 en 1673. Bij de wederopbouw zijn de oude kavelstructuren gevolgd, enkelzijdige lintbebouwing langs de Vechtdijk. De gebogen vorm van de Dorpsstraat verraadt de aanwezigheid van de dijk.

Het schip van de Hervormde kerk dateert nog uit de 13^e eeuw. De rest werd in 1673 verwoest en snel daarna weer opgebouwd. De grafkelder van de ambachtsheren van Nigtevecht is nog aanwezig (Dorpsstraat 45).

De buitenplaatsen bij Nigtevecht dateren uit de 17^e en 18^e eeuw. In de 19^e eeuw zijn de meeste afgebroken. De buitenplaatsen zorgden voor werkgelegenheid voor de dorpbewoners. Daarnaast werd vooral veeteelt bedreven.¹¹⁹

In 1987 werd bij het graven van verbindingssloot in het uitbreidingsplan Klein Muiden ten noorden van Nigtevecht een boomstamkano aangesneden. Waarschijnlijk is de boot achtergelaten langs de oever van een kreek. De kano was uit een eikenstam gehakt en was 8,6 meter lang en maximaal 1 meter breed. In de boot werden enkele IJzertijdscherven, afkomstig van vijf potten, en enkele stukjes tefriet (maalsteenfragmenten) aangetroffen. Op basis van C14-datering en de gevonden aardewerkfragmenten wordt de boot rond 600 v. Chr. gedateerd.¹²⁰

118 AMK-terrein 11928.

119 Fafiani e.a. 2000, 40-41.

120 Van Tent 1992, 37-39; AMK-terrein 11575.

5.9 Vreeland

Vreeland bestond reeds als kleine nederzetting voor het in 1265 stadsrechten kreeg van bisschop Hendrik van Vianden. Daarvoor was sprake van een buurtschap Dorsken of Dursken. Dit kan al in de Vroege Middeleeuwen zijn ontstaan. De locatie wordt vermoed in de hooggelegen zuidwesthoek van de polder Dorssewaard.¹²¹

De oevers aan weerszijden van de Vecht waren tot 953 bezit van de Frankische koning. In dat jaar schonk hij het oeverland aan de Domkerk in Utrecht. In de eeuwen daarna volgt de ontginning van het achterland vanaf de oeverwallen van de Vecht.

In de zuidoosthoek van de Vechtmeander bouwde bisschop Hendrik van Vianden een kasteel. Het kasteel is gesticht tussen 1252 en 1260.¹²² Vlak voor die tijd waren enkele lokale edelen in opstand gekomen tegen de bisschop. Om toekomstige opstanden in de kiem te kunnen smoren besloot bisschop van Vianden daar een versterking te bouwen. De naam van het kasteel is van die functie afgeleid: om vrede te bewaren. Vreeland heeft kortstondig stadsrechten gehad. Vanwege het strategische belang kreeg het dorp in 1265 stadsrechten, die werden in 1363 opnieuw bevestigd.

Kasteel Vreeland kende twee bouwfasen. De eerste bouwfase tussen 1252 en 1260 en de tweede, de uitbreiding van woontoren tot een kasteel met een vierkante grondslag, vond mogelijk plaats aan het einde van de 13^e eeuw. Wellicht met de stenen afkomstig van de sloop van het Muiderslot.¹²³

Op het terrein van dit kasteel werd in 1978 een booronderzoek uitgevoerd waarbij de fundamenten voor het eerst werden aangetoond. Daarnaast is in 1995 onderzoek gedaan door middel van boringen en weerstandsmetingen. Een deel van het terrein was opgehoogd met grof en grindhoudend zand. Uit het weerstandsbeeld ontstaat een rechthoekig kasteel met ronde hoektorens omgeven door een brede gracht (afb. 4.26). Op het binnenterrein werden ook funderingsresten aangetroffen, waarschijnlijk overblijfselen van binnenmuren die het kasteel in verschillende ruimtes opdeelden. Aan de noordkant wordt de gracht doorsneden, waarschijnlijk gaat het om een toegangsweg tot het kasteel of de latere ruïne.¹²⁴

Oorspronkelijk was Vreeland gelegen op de westoever van de Vecht. De huidige loop van de Vecht is in feite de verbinding die in 1438 is gegraven tussen het noordelijke en zuidelijke deel van deze bocht in de Vecht, zodat het vestingstadje ook aan de westzijde was voorzien van een gracht. Mogelijk heeft hier al eerder een wetering gelegen. Aan de noordkant werd de tak eerst overbrugd, later afgedamd. Aan de zuidkant bleef de open verbinding met de kasteelgracht bestaan.

Vreeland is in oorsprong een planmatig stadje geweest in de vorm van een bastide. De omwalling is rond 1500 gesloopt. Een vergelijkbare opzet kenden Vianen en Leerdam.

De in 1265 verleende stadsrechten beperkten zich tot het vestingstadje zelf. De in Vreeland gestichte St. Nicolaasparochie besloeg een ruimer deel van het oorspronkelijke gerecht Nigtevecht dan het vestingstadje. Een perceel ten westen van Vreeland werd in de 14^e eeuw omschreven als liggend op het grondgebied van Nigtevecht doch tevens in de parochie Vreeland, het besloeg 12 morgen land.¹²⁵ De grens hiervan is

¹²¹ Cruysheer 2007j.

¹²² Van Amstel 1999, 84.

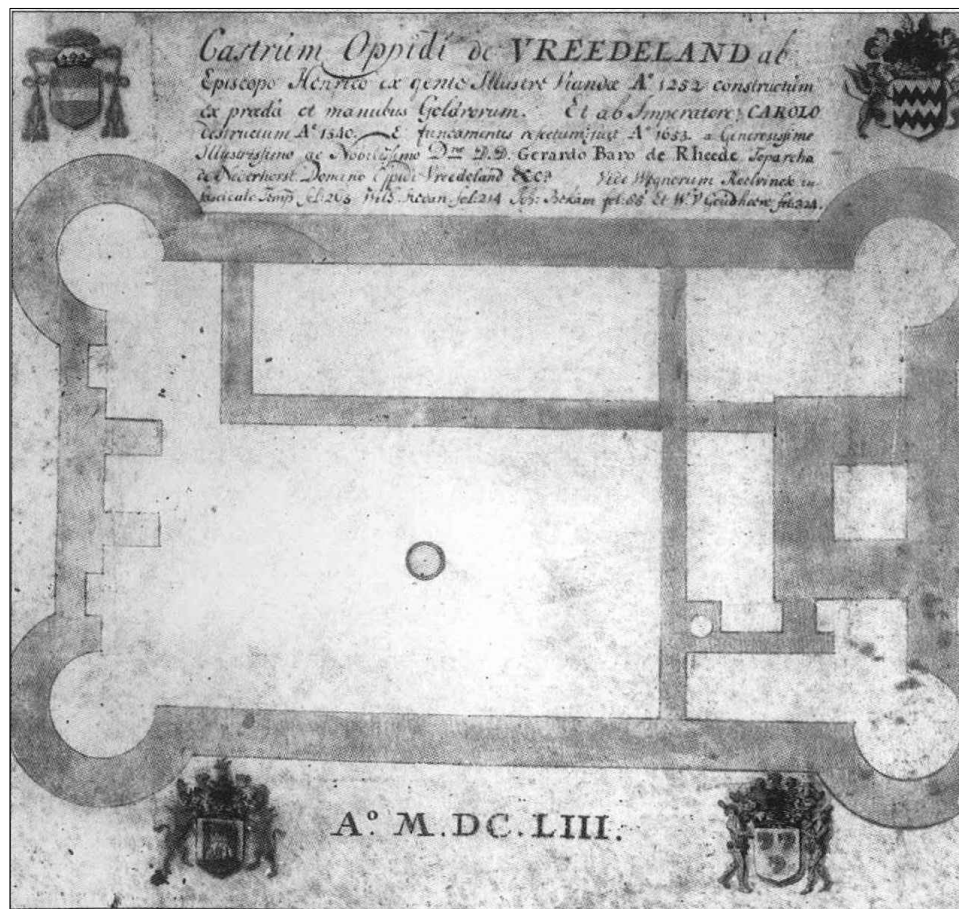
¹²³ De Boer 2005.

¹²⁴ Exaltus & Orbons 1995, 23-30; AMK-terrein 5748.

¹²⁵ Morgen is een oude oppervlaktemaat. In verschillende streken zeer uiteenlopend van afmeting. Oorspronkelijk de hoeveelheid land die in één morgen bewerkt kon worden, onderverdeeld in honderds of 'honts' (Gelderse Morgen = 3180 m², Rijnlandse Morgen = 8516 m²).

onbekend maar mogelijk lag het bewoonde gebied buiten de huidige oeverwalbegrenzing.¹²⁶ De archeologische waarde van dit gebied is dan ook hoog, gebaseerd op deze veronderstelling.

Afb. 4.26 Tekening van de door G. van Reede in 1653 opgegraven fundamente van kasteel Vreeland (Kok (red.)1996)

De Nederlands Hervormde kerk dateert waarschijnlijk uit het derde kwart van de 13^e eeuw. Volgens historische berichten moet als gevolg van herhaaldelijke oorlogsverwoestingen de kerk in het tweede kwart van de 14^e eeuw herbouwd worden.¹²⁷ Bij een archeologisch onderzoek in het kader van restauratiewerkzaamheden in 1965 werden puinbanen en restanten van fundamenteën aangetroffen van een eenschepige kerk. Bij de herbouw werd de ronde afsluiting van het koor weggebroken en kreeg het koor een rechte afsluiting. In de volgende eeuwen volgde nog een aantal verbouwingen. Bij restauratiewerkzaamheden in 2006 werden enkele nissen ontdekt en geschilderde kruizen. Mogelijk dateren deze laatste uit de Middeleeuwen.¹²⁸

De Breedstraat met in het verlengde de Raadhuisstraat leidde oorspronkelijk naar het kasteel. De Breedstraat had waarschijnlijk een marktfunctie.

126 Schriftelijke mededeling dhr. Cruysheer; Buitelaar 1993, 189 en noot 226.

127 Cruysheer 2007c, 38-39

128 Idem.

Vreeland bleef een kleine stad, ruimtelijk beperkt door de ligging in de Vechtmeander en het grote oppervlak van het kasteelterrein. Wat wellicht ook een reden geweest kan zijn voor het niet groeien van de stad is dat de ambachtslieden werden overgeplaatst naar Amsterdam. Rond 1275 zou Amsterdam zijn ontstaan uit een nederzetting van ambachtslieden die waren uitgeweken als gevolg van de Kennemer oorlog of waren overgeplaatst door de Graaf van Holland.¹²⁹

De rol van grenskasteel werd na 1490 overgenomen door kasteel Abcoude. Het kasteel Vreeland raakte in verval en werd in de periode 1528-1529 gesloopt. In 1560 werd het stadsrecht ontnomen door de Staten van Utrecht. Pas met de ontwikkeling van de buitenplaatsen vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw kon het dorp profiteren van nieuwe economische ontwikkelingen.¹³⁰ In 1673 werden het dorp en de bebouwde omgeving vernietigd door de Fransen.

5.10 Maarssen

De eerste vermelding van Maarssen is terug te vinden in het goederenregister van de St. Maartenskerk te Utrecht. Dit register dateert uit de 11^e eeuw en beschrijft de situatie in de periode 918-948. Hierin wordt Maarssen als Marsna/Marsua aangeduid. Er wordt niet vermeld of hiermee een nederzetting of gebied wordt aangeduid. In de 12^e eeuw zijn er verwijzingen als Marsnen en verwijzing naar het geslacht Van Maarssen. De naam is afkomstig van het woord Marse, Maersche of Meersche dat broekige, moerassige of venige grond betekent.¹³¹

Het is niet duidelijk waar de vroegste bewoning van Maarssen heeft plaatsgevonden, op de zuidelijke oever waar de Nederlandse Hervormde kerk staat, of op de noordoostelijke oever waar het huis Ten Bosch staat. Op grond van de ligging van huis Ter Meer nabij de parochiekerk en het bezit van tienden op het oude land van Maarssen wordt de voorkeur gegeven aan Ter Meer als administratief centrum en woonplaats van de meier. Van hieruit werd Maarssen bestuurd en verder ontgonnen.¹³² Over de begindatum is wat onduidelijkheid, de eerste vermelding dateert uit 1394. Maar mogelijk bouwde Emericus van der Meer in 1083 het Slot te Maarssen op de plaats van de huidige Julianalaan. Tijdens rioleringswerkzaamheden werden hier muren van het kasteel gevonden en een paalfundering die mogelijk wijst op een oudere fase.¹³³ Uit de 14^e eeuw dateren Bolenstein, dat als buitenplaats nog bestaat, Snaafburg, waarvan alleen een restant van de slotgracht is overgebleven en Oostwaard, waarvan de kloostermoppen nog zichtbaar zijn in de huidige boerderij. Het terrein is licht verhoogd (afb. 4.27).¹³⁴

De woontoren Bolestein is gebouwd in 1340 door Dirck de Bole van Eemst. Tot 1435 was het huis in bezit van de familie De Bole, waarna het werd beleend aan Otto Snaaf. Niet ver van Bolenstein stond de Snaafburg. Op 1 september 1444 besloot Otto zijn kasteel om te ruilen met het kasteel de Snaafburg. Het vermoeden bestaat dat Bolenstein voor het geslacht Van Nijenrode gunstiger lag, omdat deze familie huisde langs de Vecht vanaf de zuidkant van Maarssen (Zwezereng) tot Loenersloot. De Snaafburg was verder van de Vecht af gelegen. In 1538 werd Bolenstein erkend als Ridderhofstad. Het huis staat er nog, maar lijkt niet meer op wat er in 1538 stond door de vele verbouwingen en aanbouwen in latere eeuwen.¹³⁵

129 Van Regteren Altena 1965a.

130 Fafiani e.a. 2000 37-38.

131 Van Maanen 1994, 44.

132 Buitelaar 1993, 271-272.

133 AMK-terrein 11471; catnr 113.

134 AMK-terrein 11473 (Bolestein) en 1986 (Oostwaard).

135 www.kasteleninutrecht.nl.

Afb. 4.27 Terrein van Oostwaard (foto ADC ArcheoProjecten)

De oudste vermelding van Snaafburg dateert van 1379. Het is een riddermatig goed geweest maar nooit als ridderhofstad erkend. In 1672 heeft het waarschijnlijk geen tot weinig schade opgelopen omdat de toenmalige eigenaar rooms-katholiek was. Rond 1860 was het zo vervallen dat het werd afgebroken. Hoewel Snaafburg omstreeks 1860 is verdwenen, is vrij goed bekend hoe het huis eruit heeft gezien dankzij een ingekleurde vogelvluchttekening uit 1629, in combinatie met enkele aanzichttekeningen uit de periode 1729-1749 (afb. 4.28).

Afb. 4.28 Snaafburg, anoniem ca. 1722 (www.hetutrechtsarchief.nl)

Het huis stond op een omgracht, rechthoekig terrein, waarvan de toren met de (getuige de jaartalankers) in 1596 aangebouwde woonvleugel slechts een vijfde deel in beslag nam. Vóór die tijd bestond de bebouwing vermoedelijk uit een vrijstaande vierkante, stenen woontoren, omgeven door een gracht. De genoemde uitbreiding met de woonvleugel over de volle breedte moet gepaard zijn gegaan met een vergroting van het omgrachte terrein. Het nog omgrachte kasteelterrein is momenteel in gebruik als eiland, boomgaard en groentetuin (afb. 4.29). De boerderij is bewoond.¹³⁶ In de jaren 60 of 70 van de vorige eeuw kwamen bij het diepploegen op het kasteelterrein grote stenen aan de oppervlakte. Hieruit maken we op dat de funderingen zich nog in de grond bevinden.

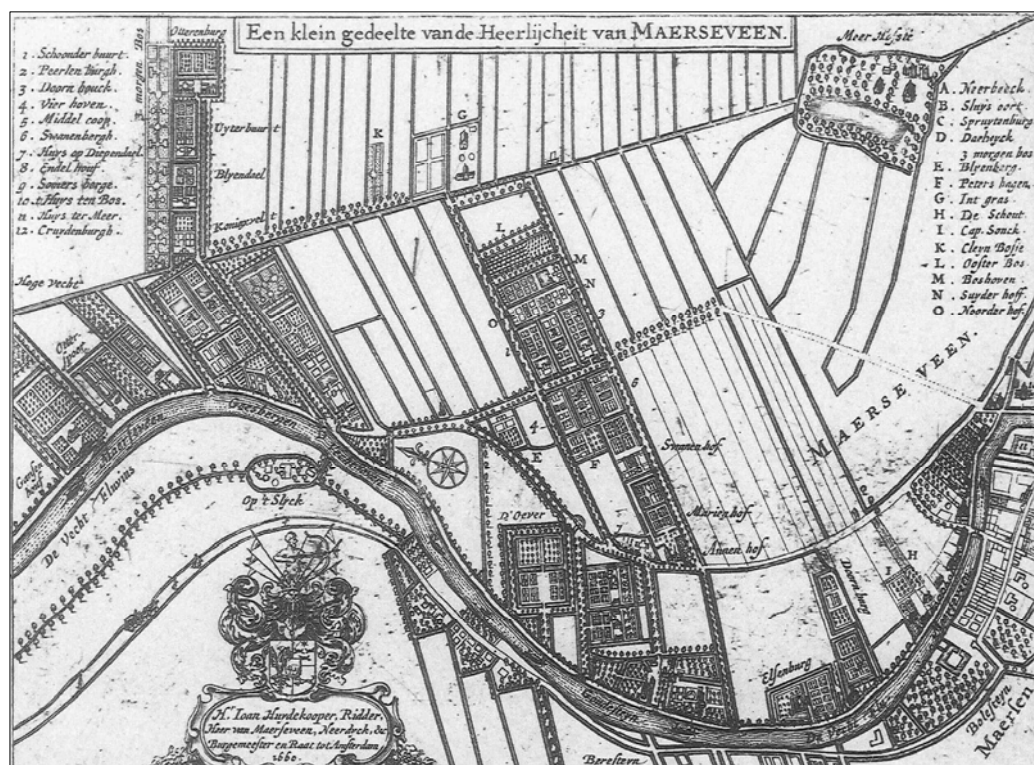
Afb. 4.29 Terrein van Snaafburg (foto ADC ArcheoProjecten)

In 1514 telde Maarssen 33 huizen. Maarssen was toen nog een kleine nederzetting rond het Slot te Maarssen. Onder de hoede van het kasteel stond toen ook een kapel; een restant van deze kapel is de 13^e-eeuwse toren van de Nederlandse Hervormde kerk aan de Kerkweg. Het oorspronkelijke kasteeldorp Maarssen groeide langzaam uit en ging zich naar de Vecht richten. Op een kaart uit 1629 van Berckenrode is de eerste bebouwing rond de brug te zien.¹³⁷ Het handelsverkeer over de Vecht tussen Amsterdam en Utrecht nam in de 17^e eeuw toe. Tevens maten rijke Amsterdamse kooplieden zich in de 17^e en 18^e eeuw als beleggingsobject en als statussymbool een fraaie buitenplaats aan. Op een kopergravure uit 1660 door Jacob Bosch is goed te zien hoe in vergelijking met de kaart uit 1629 de Vechtoever werd volgebouwd (afb. 4.30).¹³⁸

¹³⁶ www.kasteleninutrecht.nl.

¹³⁷ Donkersloot – De Vrij 1985, kaart 11.

¹³⁸ Donkersloot – De Vrij 1985, kaart 15.

Afb. 4.30 Heerlijkheid Maerseveen, kopergravure van J. Bosch (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt15)

De buitenplaats Goudestein werd gebouwd in 1629 door Johan Huydecoper. Hij verkavelde het omliggende gebied en verkocht of verhuurde het al dan niet voorzien van een buitenhuis aan geïnteresseerde Amsterdammers. Naast Goudestein lagen twee kleine buitenplaatsen: Cruydenborgh en Endelhoef. Ze waren gelegen op de plek waar nu het gemeentehuis en de vijver gelegen zijn. Voorafgaand aan de bouw van het gemeentehuis voerde de Historische Kring Maarssen in 1991 een opgraving uit op deze locatie. Van beide buitenplaatsen werden funderingen blootgelegd en konden de plattegronden gereconstrueerd worden. Uit een beerkelder en -put kwam veel materiaal, waaronder divers aardewerk, glas, een leren schoen en een ivoren kam. De vondsten dateren uit de periode 1645-1730. Bij een uitbouw van Endelhoef werd over de eerste beerput heen gebouwd en daarmee verviel zijn functie. Er werd een nieuwe beerput aangelegd. Het materiaal dat hieruit werd geborgen dateert uit de periode 1730-1830. Verspreid over het terrein werden beschilderde wandtegels met decoratieve voorstellingen aangetroffen waarvan de vroegste dateren van rond 1640.¹³⁹

139 Blaauw e.a. 1997.

Het Slot te Maarssen is in 1672 door de Fransen totaal verwoest. Op de plaats van het Slot te Maarssen werd in 1702 het Huis ter Meer als buitenplaats in Franse stijl gebouwd.

Eveneens afkomstig uit Amsterdam zijn de Portugese joden die hebben bijgedragen aan de bloei van Maarssen. Rond 1650 vestigden ze zich in Maarssen om er een zijde-industrie op te zetten, aangezien zij daar in Amsterdam geen toestemming voor kregen. Na korte tijd werd dat op aandringen van de stad Utrecht door de Staten van Utrecht verboden. In 1680 kregen zij toestemming om in een woning synagogediensten te houden en in 1736 stichtten ze een eigen synagoge, die tot 1839 heeft bestaan. De Hoogduitse joden kregen in 1758, ter hoogte van de huidige Jodenkerksteeg, een synagoge, die tot 1927 functioneerde. In 2002 werd tijdens werkzaamheden onder de vloer van een woning aan de Diependaalsedijk de mikwe van de synagoge aangetroffen. Tijdens een archeologisch onderzoek aan de Breedstraat werden resten van een synagoge verwacht maar niet aangetroffen.¹⁴⁰

Hoogduitse en Portugese joden samen vormden in de eerste helft van de 18^e eeuw een belangrijk deel van de bevolking van Maarssen. De joden trokken weg uit Maarssen nadat het hen werd toegestaan, in 1787, om zich in Utrecht te vestigen. Ze mochten Utrecht voordien wel betreden en er studeren, maar ze mochten er niet wonen. Een joodse begraafplaats bevond zich aan de Machinekade.

Tussen 1795 en 1813 zorgde de Franse overheersing voor een terugval in de inkomsten uit de handel. Ook kwam een aantal buitenplaatsen leeg te staan. Enkele werden gesloopt voor bouw materiaal. In de tweede helft van de 19^e eeuw verbeterde de economische situatie in Maarssen geleidelijk. De al in 1811 door de Fransen aangelegde Straatweg gaf een betere verbinding over het land met de grote steden. De Vecht, als voornaamste transportweg, werd voor stoomschepen uitgediept en verbreed. In 1843 werd de spoorlijn Amsterdam-Utrecht in gebruik genomen en kreeg Maarssen een station. Ook het in 1892 aangelegde Merwedekanaal werd belangrijk voor transport.

5.11 Oud Zuilen

Karakteristiek voor het dorp Oud Zuilen is het Slot Zuilen. De familie Van Zuilen wordt voor het eerst vermeld in bronnen rond 1200. Een familielid was ministeriaal van de bisschop van Utrecht. Geruime tijd daarvoor behoorde de familie tot de ministerialiteit van de graaf van Kleef. De familienaam Van Zuilen is ontleend aan de plaats Sulen langs de Rijn bij Rees in het graafschap Kleef.¹⁴¹

Het huis Zuilen wordt voor het eerst genoemd in 1247.¹⁴² Steven van Zuylen bouwde langs de Vecht een donjon, een vierkante woontoren met muren van 2,70 meter dik. De fundamenten werden opgegraven bij een restauratie en zijn nu nog opgemetseld zichtbaar in het terras (afb. 4.31).

¹⁴⁰ Witte 1985, 43-45; rapport HKM, catnr 116 en 127.

¹⁴¹ Buitelaar 1993, 265.

¹⁴² AMK-terrein 11480.

Afb. 4.31 Opgraving door de toenmalige ROB Slot Zuilen, 1981 (foto toenmalige ROB)

Het midden-13^e-eeuwse Zuilen had een nauwe relatie met de abdij van Oostbroek die, vanaf de Groeneweg, de Westbroekse ontginning had opgezet (afb. 4.32).¹⁴³

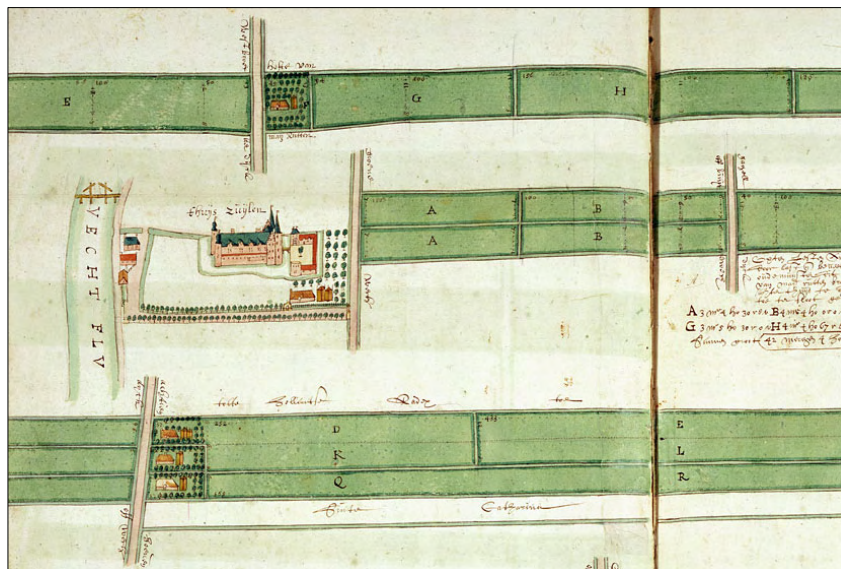
Afb. 4.32 Ontginningsas op weg naar Oud Zuilen (foto ADC ArcheoProjecten)

Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten werd de donjon verwoest door de Utrechtse. Zij wilden meer vrijheid voor hun stad, terwijl de toenmalige eigenaar aanhanger was van het centrale gezag van de Bourgondische hertogen. Na de verwoesting restte er een eeuw lang niet meer dan een ruïne.

¹⁴³ Buitelaar 1993, 266; Blijdenstijn 2005.

Rond 1525 liet graaf Willem van Rennenberg op de oude ruïne een nieuw kasteel bouwen en het werd tevens van een poortgebouw voorzien. Kort daarna namen de Staten van Utrecht het slot op in de officiële lijst van ridderhofsteden. Begin 17^e eeuw kocht Adam van Lockhorst het kasteel als zomerverblijf (afb. 4.33).¹⁴⁴

Afb. 4.33 Percelen ten oosten van de Vecht nabij Slot Zuilen, door H. Verstralen 1624 (<http://www.slotzuylen.nl>)

De schrijfster Belle van Zuylen, geboren in 1740, bracht hier een deel van haar jeugd door. Het museum dat tegenwoordig in het slot gevestigd is, is gedeeltelijk ingericht met herinneringen aan de schrijfster. In 1966 wordt het slot en omliggende dorp tot beschermd dorpsgezicht verklaard (afb. 4.34). Ten westen van Oud Zuilen werd in of even vóór 1675 de buitenplaats Groenhoven gebouwd. De buitenplaats werd gesloopt in het begin van de 20^e eeuw. Enkele luiken van het huis zijn toen terecht gekomen aan de binnenzijde van de vensters op het binnenplein van Slot Zuilen.¹⁴⁵

144 Van Tuyll van Serooskerken 1987.

145 www.kasteleninutrecht.nl.

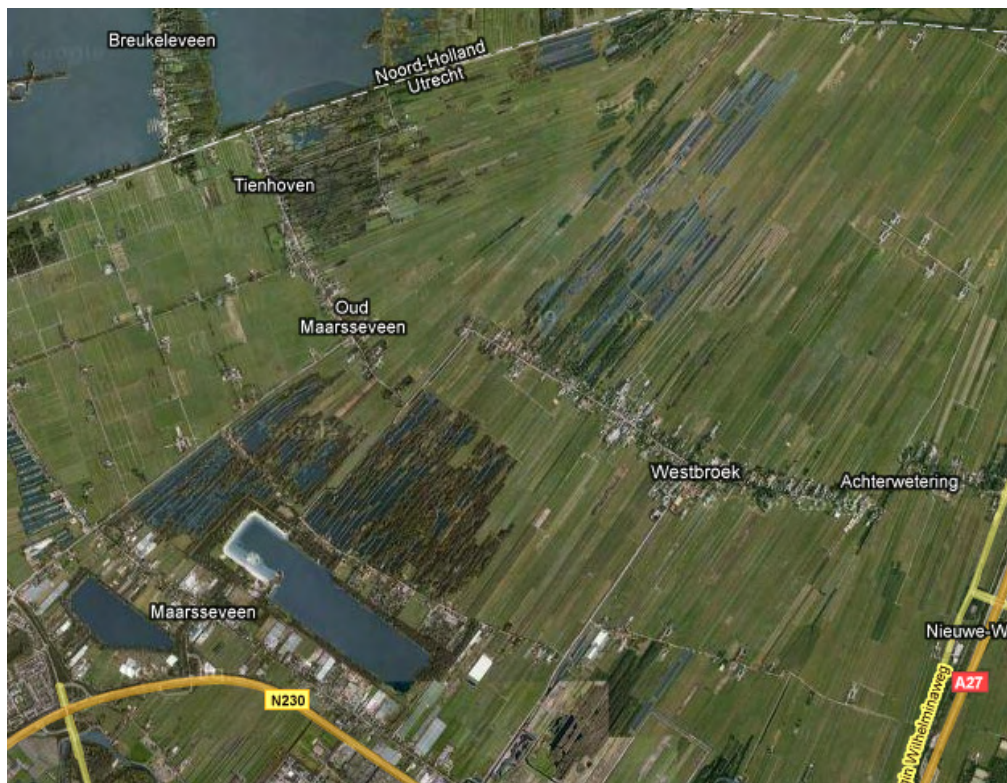

Afb. 4.34 Slot Zuilen (foto ADC ArcheoProjecten)

5.12 Tienhoven/Oud Maarsseveen

Tussen 1100 en 1600 is het veengebied ten oosten van de Vecht tot aan 't Gooi ontgonnen. De ontginningen hadden geen vaste dieptemaat maar een vrije opstrek zonder vooraf bepaalde achtergrens. De ontginningen verliepen vrij traag en het tempo was per blok verschillend. Vandaar dat de boerderijlinten niet in één lijn liggen maar onderling verspringen (afb. 4.35).¹⁴⁶

Afb. 4.35 Boerderijlinten van Tienhoven/Oud Maarsseveen (www.googlemaps.nl)

Vanuit de Vechtoever groef men loodrecht op de Vecht vaarten in het veengebied. De uitgekomen grond werd naast de vaart gedeponeerd en vormde een enigszins verhoogde, maar niet al te brede weg. Op bepaalde afstanden werden dwarsvaarten gegraven. De eerste dijk in het veen, aangelegd dwars op de richting van de verkaveling, loopt als één lange ononderbroken lijn dwars door alle ontginningen heen. Deze dijk loopt onder Breukelerveen, Tienhoven/Oud Maarsseveen, Maarsseveen en Westbroek en wordt aangeduid als Oude Weg en later als Gageldijk. Deze dijk moet gefungeerd hebben als oudste ontginningsbasis van waaruit het ontginningswerk is aangevat, zowel in de richting van de afscheiding met het oude land langs de Vecht als in noordoostelijke richting. Deze Oude Weg lijkt een product van een strakke organisatie uit de eerste fase van het ontginningsproces. Langs deze weg zou de eerste bewoning zijn ontstaan die in Oostveen heeft geleid tot de oprichting van een kapel, de Blauwkapel.¹⁴⁷ Tienhoven/Oud Maarsseveen/Maarsseveen is een typisch boerderijenlint van de opstrekende veenontginningen. Deze bebouwing ontstond in de periode 1500-1540. In deze periode kreeg Oud-

¹⁴⁶ Blijdenstijn 2005, 246.

¹⁴⁷ Buitelaar 1993, 170-171.

Maarsseveen een kapel, Tienhoven pas na de reformatie. Mogelijk lag vroegere bebouwing midden op de percelen die in de eerste fase in exploitatie werden genomen.¹⁴⁸

Tienhoven/Oud Maarsseveen behoorde in de Middeleeuwen tot het gebied van Maarsseveen.

Maarsseveen is ouder dan Tienhoven/Oud Maarsseveen, want de eerstgenoemde plaats werd reeds in 1174 vermeld en was beleend aan Herman van Maarssen. Dit was waarschijnlijk de heer van kasteel Ter Meer.

Op zes december 1243 verkocht Herman van Maarsseveen (met goedkeuring van zijn leenheer Otto III) een deel van Maarsseveen aan de St. Pieterskerk te Utrecht. Het gebied had de grootte van tien hoeven.¹⁴⁹

Tienhoven/Oud Maarsseveen lag op de grens van Utrecht en Holland en had waarschijnlijk regelmatig met kleine schermutselingen te maken.

In 1361 werd melding gemaakt van het verpachten van een stuk grond aan de kerk van Maarssen voor het stichten van een kapel. Tienhoven/Oud Maarsseveen behoorde dus bij het kerspel Maarssen. In 1521 richtte de kerk van Tienhoven/Oud Maarsseveen een verzoek aan de bisschop om een eigen geestelijke te mogen hebben en dus een eigen parochie te worden. De kerk van Maarssen was echter niet enthousiast en dus veranderde er niets tot de reformatie zich aandienende. In 1624 werd een aparte kerkelijke gemeente gevormd. Voor die tijd schijnt er een rooms-katholieke kerk (kapel) te hebben gestaan.

Vanaf de 17^e eeuw werd er op ruime schaal verveend door de grote brandstofbehoefte van de steenbakkerijen, de nieuwe buitenplaatsen en de stad Utrecht.

Op 9 september 1812 ontstond in Tienhoven/Oud Maarsseveen brand door hooibroei. De kerk, de pastorie, de school en negen andere woningen werden verwoest. In 1813 werd de kerk herbouwd, waarbij de muren die nog waren blijven staan zijn opgenomen in de herbouwde kerk.

In 1840 werd de (wip)molen aan de Dwarsdijk gebouwd. In de 19^e eeuw ging men, om de grote armoede te bestrijden, de grote veenplassen weer droogmalen. Zo ontstond in 1874 de Bethunepolder, die zich evenals andere droogmakerijen kenmerkt door een zeer regelmatige rechthoekige verkaveling. Deze drooglegging had zeer grote betekenis voor Tienhoven/Oud Maarsseveen, het aantal inwoners steeg van ca. 250 (in 1822) naar ca. 600 (in 1946). Markies de Béthune, één van de financiers van de droogmakerij, was de naamgever.

Een laatste grote gebeurtenis voor Tienhoven/Oud Maarsseveen was de evacuatie in 1940 van het dorp vanwege de onderwaterzetting (inundatie) van de Hollandse waterlinie. Het dorp is op 14 mei 1940 geëvacueerd naar het Noord-Hollandse Twisk. Na de snelle capitulatie van het Nederlandse leger keerde de bevolking weer terug op 20 mei. De pompen van het gemaal werden weer snel aanzet, zodat de schade beperkt is gebleven.¹⁵⁰

148 Blijdenstijn 2005, 254.

149 Een hoeve was een oppervlaktemaat, zoals morgen of hectare, dus het betekent niet dat er tien boerderijen op hebben gestaan.

150 <http://www.kerktienhoven.nl> waar de geschiedenis van Tienhoven staat beschreven met als bron het boek *Zeven eeuwen Tienhovense geschiedenis in vogelvucht* van Ds. W.J.A. van 't Einde (red.), 1946.

6 Verwachtingsmodellen

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van het verwachtingsmodel een toelichting gegeven op de kaarten. In een verwachtingsmodel wordt beargumenteerd op basis van welke gegevens er aan een bepaald gebied een specifieke archeologische verwachting wordt toegekend. Als basis voor de verwachtingskaart is de geomorfogenetische kaart van Feiken (2005) gebruikt, aangescherpt met het AHN. Feiken heeft voor zijn onderzoek duizenden boringen opnieuw bekeken en geïnterpreteerd.

Uit de inventarisatie van de vondstmeldingen binnen het onderzoeksgebied komt een wisselend beeld naar voren. Aan de ene kant lijkt het gebied rijk aan archeologische waarden die dateren vanaf de IJzertijd. Aan de andere kant zijn slechts weinig waarnemingen het gevolg van gedetailleerd archeologisch onderzoek, waardoor onze kennis op veel gebieden tekort schiet. Dit maakt de waardering van landschappelijke zones op basis van archeologische verwachting ouder dan de Middeleeuwen (de ontginningen) niet gemakkelijk. Als gevolg van bestaande kennislacunes zijn harde grenzen binnen de verwachtingsmodellen slechts te billijken als het goedbekende historische archeologische monumenten betreft en wanneer duidelijk begrensde landschappelijke zones te benoemen zijn, zoals de meandergordels. Deze laatste zijn dan ook van een hoge archeologische waarde voorzien (zie onder). De middelhoge verwachting is toegepast in zones waar de kans op het aantreffen van vindplaatsen minder groot is.

In de kaart zijn ook de ontginningsassen opgenomen. Omdat deze een breed scala aan activiteiten representeren (wonen, landbouw, ambachten en historische routes) is het afbakenen van verwachtingszones met exacte grenzen lastig. Hier is daarom gekozen voor het aanbrengen van een bufferzone van 50 meter (zie ook paragraaf 5.1.5).

6.2 Pleistocene opduikingen

Het veenpakket heeft in het gehele onderzoeksgebied de pleistocene dekzanden overdekt. Naar het oosten toe wordt deze veenlaag steeds dunner. In het Mesolithicum-Vroeg Neolithicum, vóór de veengroei, woonden er al mensen in dit gebied. Het waren jager-verzamelaars die voor hun kampementen ondermeer de dekzandruggen opzochten. Deze dekzandruggen kunnen overal in de ondergrond voorkomen op verschillende dieptes. We verwachten dat eventuele archeologische resten door de beschermende werking van het veenpakket over het algemeen goed geconserveerd zijn.

Op de verwachtingskaart zijn de pleistocene opduikingen die tot vlak onder het oppervlak reiken aangeduid. De begrenzing van deze dekzandopduikingen is gebaseerd op Feiken 2005 en op een eigen AHN analyse. Het is niet bekend of de top van deze opduikingen nog intact is. Daarnaast is de 3 m NAP dieptelijn aangegeven. Ten oosten van deze lijn bevindt de top van het dekzand zich relatief ondiep. Afhankelijk van de hoogteligging van het maaiveld is de diepte van de top van het dekzand dan ongeveer 2 m of minder.

6.3 Meandergordels

De Angstel is rond 2650 BP (rond 800 v. Chr.) ontstaan. De oudste vindplaatsen dateren uit de Vroege IJzertijd. Rond 2300 BP (ca. 400 v. Chr.) vond een stroomverlegging plaats bij Breukelen en rond 2000 BP (rond het begin van de jaartelling) bij Loenen. De oudste vindplaatsen die op de bijbehorende stroomgordels worden aangetroffen dateren dus respectievelijk uit de Midden IJzertijd en Vroeg Romeinse tijd. De begrenzing van deze zones is gebaseerd op de geomorfologische en paleogeografische kaarten van het gebied. Veldonderzoek kan leiden tot aanpassing van deze grenzen. We spreken hier daarom van 'zachte' grenzen (zie paragraaf 1.2).

6.4 Crevasses

Vindplaatsen uit de IJzertijd en Romeinse tijd kunnen ook voorkomen op de perimariene crevassecomplexen. Er zijn in het onderzoeksgebied vier grote crevassecomplexen aanwezig. Die in de Aetsveldsche Polder en Polder Holendrecht zijn ontstaan vanaf 2650-2200 BP (ca. 800-250 v. Chr.), die bij Breukelen rond 2300 BP (ca. 400 v. Chr.) en die in Vreeland-Horstermeerpolder rond 2000 BP (begin van de jaartelling). De crevasses zijn op de verwachtingskaart aangegeven met een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen die dateren vanaf de vorming van het betreffende complex. De begrenzing van deze zones is gebaseerd op de geomorfologische en paleogeografische kaarten van het gebied. Veldonderzoek kan leiden tot aanpassing van deze grenzen. We spreken hier daarom van 'zachte' grenzen (zie paragraaf 1.2).

6.5 Komgebieden

Komgebieden boden tot aan hun ontginning over het algemeen weinig mogelijkheden voor bewoning. Het komgebied heeft, met uitzondering van de oude woonkernen en de ontginningsassen, een lage verwachting voor het aantreffen van resten van bewoning. In het gebied kunnen echter wel resten worden verwacht van de oude verkavelingspatronen en kleinschalige waterstaatkundige werken uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Dit geldt met name voor een zone ten noorden van de bebouwde kom van Maarssen waar volgens de Vechtplassencommissie een zone met blokverkaveling kan worden onderscheiden, in het gebied tussen de oeverafzettingen van de meandergordel (paragraaf 6.3) en de eerste ontginningsas aan de zuidoostelijke kant.

6.6 Ontginningsassen

Op de kaart zijn een aantal ontginningsassen aangegeven. Hierlangs is in de richting van de ontginning een bufferzone gelegd van 50 meter, gemeten vanaf het midden van de weg. Voor deze breedte is gekozen, omdat middeleeuwse agrarische bebouwing zich doorgaans direct aan de ontginningsassen bevond en de boerderijen en schuren meestal niet dieper waren dan enkele tientallen meters. De ontginningsgrenzen hebben een hoge archeologische verwachting gekregen voor resten vanaf de Middeleeuwen.

6.7 Historische kernen

Over de ontwikkeling van de nederzettingsstructuur is nog relatief weinig kennis. Waarschijnlijk hebben zich ontwikkelingen voor gedaan van verspreide bewoning naar grotere bewoningskernen. Veel van de bestaande dorpen hebben een vroegmiddeleeuwse oorsprong (zie paragraaf 4.4.1). De bewoning zal meestal gegroepeerd zijn geweest rond de kerk. Voor de detailkaarten van de kernen is, waar mogelijk, gebruik gemaakt van 17^e-eeuws kaartmateriaal, een enkele kaart uit de 18^e eeuw, maar vooral uit begin 19^e eeuw (minuutplannen) en de Bonnekaarten. De historische kernen van een groot aantal woonkernen is reeds geregistreerd als AMK-terrein: Abcoude, Baambrugge, Breukelen, Kockengen, Loenen, Loenersloot, Maarssen, Nieuwer ter Aa, Nigtevecht, Oud Zuilen en Vreeland.¹⁵¹ De historische kernen zijn op de verwachtingskaart aangegeven met een hoge archeologische verwachting voor resten vanaf de Middeleeuwen.

6.8 Water

Voor het water is een gevarieerde verwachting opgesteld. In dit kader moet opgemerkt worden dat bij het opstellen van de verwachtingskaart geen aandacht is besteed aan het maritieme erfgoed (zoals scheepswrakken en houten steiger- of brugconstructies). In ieder ('historisch') water (dus bijvoorbeeld niet

¹⁵¹ AMK-terreinen 11927, 11921, 11923, 11942, 11930, 11922, 12012, 11924, 11928, 12013 en 11929.

het Amsterdam-Rijnkanaal), en dan met name bij de doorgaande routes (zoals de Vecht), is de kans aanwezig dat in het water maritiem erfgoed aanwezig is. Toch valt er op basis van archeologische gegevens die afkomstig zijn van het droge nog wel het een en ander te voorspellen met betrekking tot de verwachting van waterbodems binnen het onderzoeksgebied. Deze verwachting heeft betrekking op de ligging van vondstcomplexen (dumpplaatsen in de nabijheid van bewoning en/of ambacht), bruggen of deposities (bij oversteekplaatsen langs historisch bekende routes) en steigerwerken (zoals aanlegsteigers bij historische dorpskernen, kastelen of buitenhuizen). Dit betekent dus dat omgrachtingen van kastelen, versterkingen, buitenplaatsen en dorpskernen eveneens een hoge waarde hebben. Hetzelfde geldt voor de loop van stromen (zoals de Vecht) in de nabijheid van historische dorpskernen. Ook plekken waar historische wegen stromen over steken worden hoog gewaardeerd.

In 2007 is een bureaustudie uitgevoerd naar de archeologische verwachting van de Vecht. In de rapportage van dit onderzoek werd een hoge verwachtingswaarde gegeven voor archeologische resten vanaf de Romeinse tijd tot en met de Nieuwe tijd. De Vecht vormde immers door de tijd heen een belangrijke vaarroute vanuit de Rijn richting het noorden en langs de Vecht ontwikkelden zich diverse nederzittingslocaties.¹⁵² Bij duikinspecties in het noordelijke traject (Muiden-Nigtevecht) werden echter vondsten aangetroffen uit de Nieuwe en Nieuwste tijd. Op basis van het uitgevoerde onderzoek werd geen vervolgonderzoek geadviseerd; er kon echter geen uitspraak gedaan worden over volledig afgedekte scheepswrakken en archeologische objecten.¹⁵³

6.9 AMK-terreinen

Voor de AMK-terreinen is feitelijk geen archeologische verwachting van toepassing. De aanwezigheid van archeologische resten op deze terreinen is immers aangetoond. Dit onderzoek heeft niet geleid tot een aanbeveling tot het aanpassen van de begrenzingen van de AMK-terreinen. Wel wordt aanbevolen extra alert te zijn op een eventuele voorburcht van kasteel Vreeland (even net noorden van het huidige AMK-terrein), en op de vermoedelijke locatie van het historische Dorssen, bij Vreeland.

6.10 Verstoringen

Voor een archeologische verwachtingkaart is het belangrijk om locaties of zones aan te geven waar archeologische resten aanwezig kunnen zijn. Het is echter evenzo belangrijk om plekken aan te wijzen waar geen archeologie meer te verwachten is omdat de grond verstoord of afgegraven is. Op het AHN zijn, met uitzondering van de Bethunepolder, geen verstoringen te zien. De Bethunepolder is afgegraven tot op het pleistocene dekzand. Mogelijk liggen hier nog archeologische resten, maar de kans op intacte vindplaatsen wordt niet groot geacht. De archeologische verwachting voor de Bethunepolder is daarom onbekend. Het tevens goed mogelijk dat langs de oevers van de Vecht klei is gewonnen (aftiggelen);¹⁵⁴ deze zones waren ook op het AHN niet zichtbaar en dus niet als zodanig gemarkeerd.

6.11 Eerder uitgevoerd onderzoek

Op locaties waar eerder onderzoek is uitgevoerd is aan de hand van de gegevens die in ARCHIS staan of de gegevens uit de rapportage de archeologische verwachting voor het betreffende gebied vastgesteld. De locaties waar een opgraving heeft plaatsgevonden of waar een verstoring is geconstateerd, zijn als verstoring op de verwachtingskaart aangegeven.

¹⁵² Van den Brenk & Waldus 2007.

¹⁵³ Van Campenhout & Van den Brenk 2008.

¹⁵⁴ Pers. Mededeling dhr. Beelaerts van Blokland

7 Rijks-, provinciaal en gemeentelijk beleid

7.1 Inleiding

De volgende hoofdstukken vormen de toelichting op de archeologische beleidsadvieskaart van de gemeenten Maarssen, Abcoude, Loenen en Breukelen. De in de hoofdstukken hiervoor beschreven archeologische verwachtingskaarten vormen samen met het geldende rijks- en provinciale beleid en de gemeentelijke beleidsambitie de basis voor het opstellen van een archeologische beleidsadvieskaart. Op de beleidsadvieskaart en in de begeleidende tekst staat verwoord hoe in het planproces moet worden omgegaan met de verschillende bekende archeologische terreinen en verwachtingszones, in het bijzonder in relatie tot ruimtelijke ontwikkelingen.

Waar archeologische waarden zijn vastgesteld of worden verwacht, wordt aangegeven welke beperkende maatregelen eventueel van toepassing zijn en welke vervolgstappen bij bodemingrepen noodzakelijk zijn. Indien bestuurlijk vastgesteld, fungeert de archeologische beleidsadvieskaart als een grafische weergave van het gemeentelijk archeologiebeleid. De kaart is dan formeel richtinggevend bij de ontwikkeling van nieuwe, of het aanpassen van bestaande, ruimtelijke plannen, maar ook in procedures voor het uitvoeren van civiele werken en bodemsaneringen. Als een consequentie hiervan zal het archeologiebeleid ook in de gemeentelijke uitvoeringsprotocollen en procedures moeten worden ingebed.

Het overnemen van de archeologische terreinen en verwachtingszones van de beleidsadvieskaart in de bestemmingsplannen, met de bijbehorende voorschriften, is de volgende stap om het archeologiebeleid een plaats te geven in de ruimtelijke ordening en het hanteerbaar en handhaafbaar te maken voor de betrokken ambtenaren, particulieren en ontwikkelaars.

Het inzicht in de archeologische waarden van de gemeente, dat met het opstellen van de verwachtingskaart is verkregen, biedt bovendien een kader en inspiratiebron waaruit geput kan worden bij ruimtelijke plannen op het gebied van ontwerp, maar ook op andere beleidsterreinen zoals welzijn, recreatie en toerisme, educatie en economie.

Alvorens op het beleidsadvies en de te nemen maatregelen in te gaan volgt eerst een algemeen deel over de wettelijke kaders en het huidige archeologiebeleid van het Rijk, de provincie Utrecht en de gemeenten. Daarna wordt in twee nieuwe hoofdstukken het gemeentelijk beleidsadvies geformuleerd per in de verwachtingskaart aangegeven en onderscheiden gebied en wordt een aanzet gegeven tot een gemeentelijke onderzoeksagenda.

7.2 Rijk

7.2.1 Rijkstaken en -bevoegdheden

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) beheert namens de Minister van OCW de lijst van wettelijk beschermde archeologische monumenten. De RCE is verantwoordelijk voor het beheer van het landelijke archeologische informatiesysteem ARCHIS en verricht onder andere onderzoek naar degradatie van het bodemarchief en vormen van beheer. In haar hoedanigheid van kenniscentrum verricht de RCE geen uitvoerende (opgravings-)taken. Tot slot is de RCE verantwoordelijk voor het toekennen van opgravingsbevoegdheid aan uitvoerende partijen (overheden en bedrijven).

Het Rijk, in casu de RCE, treedt voor elke wijziging van archeologische rijksmonumenten, bij grote infrastructurele projecten die vallen onder de Tracéwet, en bij grote provincie-overschrijdende projecten op als bevoegd gezag.

Omdat de minister van OCW verantwoordelijk is voor het functioneren van het archeologisch bestel, heeft het Ministerie van OCW samen met de archeologische branche een kwaliteitssysteem opgezet dat bestaat uit drie onderdelen:

- de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), waarin de werkprocessen beschreven staan;
- de Erkenningsregeling voor bedrijven die archeologische werkzaamheden uitvoeren, en
- het Beroepsregister, waarin alle professionele archeologen die in Nederland werkzaam zijn worden opgenomen, met hun bijbehorende kwalificaties en specialisaties.

Om toezicht te houden op de kwaliteit van de uitvoering van archeologisch onderzoek is de Erfgoedinspectie ingesteld.

7.2.2 Wet op de archeologische monumentenzorg

Tot in de jaren negentig van de vorige eeuw was archeologie vooral een rijksaangelegenheid. Sinds de ondertekening van het Europese 'Verdrag van Malta' in 1992 zijn de opvattingen over hoe om te gaan met het archeologisch erfgoed ingrijpend veranderd. De belangrijkste punten in dit verdrag zijn:

- *Behoud in de bodem*: waardevolle archeologische resten moeten zoveel mogelijk in de bodem bewaard blijven.
- *Geïntegreerd behoud van het archeologisch erfgoed*: het archeologisch belang moet worden meegewogen in de ruimtelijke ordeningsprocessen.
- *Financiering van archeologisch onderzoek en behoud*: initiatiefnemers van bodemverstorende activiteiten zijn financieel verantwoordelijk voor het noodzakelijk archeologisch onderzoek.
- *Bewustmaking van het publiek*: door de onderzoeksresultaten beschikbaar en beleefbaar te maken wordt het publiek bewust gemaakt van de waarde van het archeologisch erfgoed.

Met de inwerkingtreding van de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) op 1 september 2007 is het Verdrag van Malta vertaald in Nederlandse wetgeving, door aanpassing van onder andere de Monumentenwet 1988. De belangrijkste punten, zoals hierboven genoemd, zijn in de Wamz opgenomen:

Behoud in de bodem:

Het Verdrag van Malta vraagt allereerst om zo goed en zo vroeg mogelijk rekening te houden met de (mogelijke) aanwezigheid van archeologische waarden in de bodem. Behoud in de bodem (in situ) is daarbij het streven.

Wanneer een archeologische vindplaats uit het oogpunt van (inter)nationale geschiedenis bijzonder belangrijk of representatief is, wordt het terrein waar deze vindplaats zich bevindt aangewezen als rijksmonument. Behoud in de bodem is bij beschermde archeologische monumenten het uitgangspunt. Wanneer zich toch omstandigheden voordoen waardoor behoud in de bodem niet mogelijk is, dient een Monumentenvergunning te worden aangevraagd.

Naast archeologische rijksmonumenten zijn er ook terreinen die niet als rijksmonument zijn aangemerkt, maar die wel belangrijke archeologische waarden herbergen en dus bescherming verdienen. Dit zijn de terreinen die voorkomen op de Archeologische Monumentenkaart (AMK). Voor de bescherming van deze terreinen kan gekozen worden voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst via een gemeentelijke monumenten- of archeologieverordening. De andere mogelijkheid is bescherming via het bestemmingsplan.

Tenslotte zijn er de zones met een bepaalde archeologische verwachting. Ook deze kunnen worden beschermd via het bestemmingsplan: bestemmingen kunnen zodanig worden vastgesteld dat mogelijk aanwezige archeologische waarden in de bodem worden beschermd.

Geïntegreerd behoud van het archeologisch erfgoed:

Door aan te sluiten bij het bestemmingsplan en de Milieueffectrapportage-procedure is inhoud gegeven aan de door het Verdrag van Malta beoogde afstemming en overeenstemming tussen de onderscheidende behoeften van de archeologie en de ruimtelijke ordening. Hierdoor is het ook mogelijk dat overleg plaatsvindt tussen archeologen, stedenbouwkundigen en planologen, en dat ontwikkelingsplannen zo nodig ten gunste van het behoud van het bodemarchief worden opgesteld.

De financiering van archeologisch erfgoed en behoud:

Initiatiefnemers in het kader van de Milieueffectrapportages, de verantwoordelijken voor bestemmingsplannen en de aanvragers van bouw-, aanleg- en ontgrondingvergunningen, kunnen worden verplicht de kosten voor hun rekening te nemen van het noodzakelijk archeologisch (voor)onderzoek.

Bewustmaking van het publiek:

Deze verdragsbepaling is vooral op de praktijk gericht en kan leiden tot activiteiten waarvoor geen wettelijke bepaling nodig is. Wel zijn de provincies verantwoordelijk gemaakt voor de instandhouding van depots voor bodemvondsten. Uiteindelijk moeten de vondsten die zijn gedaan bij archeologisch onderzoek op verantwoorde wijze worden opgeslagen en eventueel toegankelijk worden gemaakt voor het publiek. De invulling van de publieksfunctie van deze depots is een verantwoordelijkheid van de depothouder.

7.2.3 Wet ruimtelijke ordening (Wro)

Met de bevoegdheid tot het aanwijzen van archeologische attentiegebieden liep de Wamz vooruit op het instrument van aanwijzing in het kader van de (nieuwe) Wro. Deze bevoegdheid is vooral bedoeld om in gevallen waarin in (vigerende) bestemmingsplannen archeologische waarden onvoldoende zijn beschermd, regulerend te kunnen optreden. Gemeenten moeten in dat geval de aangewezen terreinen verplicht in hun bestemmingsplan opnemen.

Het doel van de Wro is om als provincie zoveel mogelijk vooraf, door bestuurlijk overleg of door de inzet van bepaalde instrumenten, duidelijk te maken welk beleid (juridisch) doorwerkt naar gemeenten. De provincie stelt daartoe één of meerdere structuurvisies op, waarin zij de hoofdpunten van haar ruimtelijk beleid neerlegt en aangeeft hoe zij verwacht haar beleid te gaan uitvoeren.

7.3 Provincie

7.3.1 Wettelijke taken en bevoegdheden

De wettelijke taken en bevoegdheden van provincies kunnen als volgt worden samengevat:

Wanneer naar het oordeel van de provincie bestemmingsplannen onvoldoende bescherming bieden aan waardevolle archeologische vindplaatsen, kan zij archeologische attentiegebieden aanwijzen. Hiermee kan een gemeente verplicht worden het betreffende bestemmingsplan versneld aan te passen.

Het provinciale gebiedsgerichte beleid vormt het kader waartegen gemeentelijke bestemmingsplannen, bestemmingsplanwijzigingen en ruimtelijke inrichtingsplannen door de provincie worden getoetst. Naar verwachting zal de provincie de komende jaren steeds meer sturing geven op het gebied van cultuurhistorische waarden.

De provincie fungeert als bevoegd gezag als het gaat om het afgeven van ontgrondingvergunningen en bij veel Milieueffectrapportages. De provincie kan in deze gevallen aan initiatiefnemers eisen stellen of voorschriften verbinden aan de te verlenen vergunning of het te nemen besluit.

De provincie heeft tot taak een provinciaal depot voor bodemvondsten in stand te houden. Daarnaast heeft de provincie de bevoegdheid gemeentelijke depots aan te wijzen.

In de meeste provincies zijn de laatste jaren, ter ondersteuning van gemeenten, erfgoedhuizen en steunpunten opgericht. Deze instellingen vervullen een adviesrol op het gebied van archeologie, monumenten en historische geografie. In Utrecht is dit het Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht (STAMU).

7.3.2 De Wet ruimtelijke ordening (Wro)

Met de introductie van de (nieuwe) Wro is de provinciale goedkeuring van bestemmingsplannen komen te vervallen. In plaats daarvan heeft de provincie drie instrumenten gekregen om haar beleid juridisch door te laten werken richting gemeenten:

- de aanwijzing;
- de algemene regels (provinciale verordening), en
- het inpassingsplan (met het projectbesluit).

Daarnaast kunnen provincies zienswijzen indienen tijdens de bestemmingsplanprocedure.

7.3.3 Eigenstandig provinciaal beleid

Tot en met 2012 ligt de prioriteit van de provincie Utrecht bij de implementatie van de Wet op de archeologische monumentenzorg. Dit betekent het voortzetten van de ondersteuning van gemeenten in het ontwikkelen van archeologische verwachtingskaarten, de ondersteuning van gemeenten door het Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht (STAMU), de zorg voor het provinciaal depot en de toetsing van ruimtelijke ingrepen volgens het hiertoe ontwikkelde kader in de verordening Wro. De provincie heeft daarnaast een taak bij de aanwijzing van archeologische attentiegebieden en gemeentelijke depots.

De provincie streeft actief naar behoud van archeologische waarden en wil deze waarden benutten als inspiratiebron voor de ruimtelijke inrichting. De resultaten van het archeologisch onderzoek worden gedeeld met een breed publiek via de Archeologische Kroniek.

Streekplan 2005-2015 / Structuurvisie - Beleidslijn nieuwe Wro (23-06-2008)

In het streekplan zet de provincie haar ruimtelijk beleid uiteen. De provincie Utrecht wil de kwaliteit van de leefomgeving behouden en zo mogelijk verbeteren. Het accent wordt gelegd op de uitvoering van het streekplan. Het streekplan zal doorklinken in de gemeentelijke bestemmingsplannen en er worden ontwikkelingstrajecten in gang gezet.

Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen hanteert de provincie de lagenbenadering. Die gaat uit van drie lagen: de fysieke ondergrond, het infrastructurele netwerk en de gebruikslaag. De eerste laag, de fysieke ondergrond, wordt gevormd door de bodem, het watersysteem en de cultuurhistorische structuren en elementen. Deze laag laat de provincie meer dan in het verleden bepalend zijn voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. De relevantie van de lagenbenadering is dat ruimtelijke ontwikkelingen in een hoger gelegen laag tot moeilijk of niet omkeerbare aantasting van lagere lagen kunnen leiden. De lagenbenadering vereist dat bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen de consequenties voor alle drie lagen in beeld gebracht wordt.

Op 23 juni 2008 is de Beleidslijn nieuwe Wro vastgesteld. Doel van deze Beleidslijn is om, ook na inwerkingtreding van de Wet ruimtelijke ordening, slagvaardig het Streekplan als beleidskader te kunnen blijven toepassen. De Beleidslijn maakt daarbij duidelijk wat de partners in de buitenwereld onder de Wro van de provincie mogen verwachten: het provinciaal belang wordt gemarkeerd en de inzet van de nieuwe

Wro-instrumenten wordt vastgelegd. De Beleidslijn bevat geen nieuw beleid: de beleidsdoelen zoals deze zijn vastgelegd in het Streekplan worden niet gewijzigd.

Daar waar het Streekplan onder de WRO het instrument was om het provinciale ruimtelijke beleid in vast te leggen, wordt deze rol onder de Wro overgenomen door de structuurvisie. Het Streekplan wordt op de datum van inwerkingtreding van de Wro (1 juli 2008) van rechtswege aangemerkt als structuurvisie.

Bij de beleidsneutrale omzetting van het Streekplan in de Beleidslijn is het provinciaal belang ingevuld aan de hand van de beoordeling van de in het Streekplan opgenomen richtinggevend beleidsuitspraken en de in de Handleiding bestemmingsplannen opgenomen beleidsregels.

Handleiding bestemmingsplannen 2005 / Uitvoering Beleidslijn nieuwe Wro

Met de handleiding bestemmingsplannen wordt uitvoering gegeven aan het Streekplan 2005-2015. Samen met het streekplan vormt deze handleiding het beoordelingskader voor gemeentelijke ruimtelijke plannen in brede zin.

De handleiding gaat uit van een andere vorm van toezicht op het gemeentelijk beleid dan voorheen gebruikelijk. Deze toetsende rol kenmerkt zich door:

- het meer accentueren van tijdige en duidelijke verwoording van provinciale belangen in het desbetreffende gebied;
- het meer richten van de provinciale energie op het voortraject van de gemeentelijke beleidsvorming en minder op de toetsing achteraf;
- minder beleidsregels, en waar beleidsregels worden opgenomen zijn deze voornamelijk kwalitatief van aard en worden normatieve criteria zoveel mogelijk vermeden.

Er is sprake van twee categorieën beleidsuitspraken:

1. Beleidsuitspraken die zonder meer in gemeentelijke plannen dienen door te werken (categorie 1).
2. Beleidsuitspraken waarvan doorwerking vereist is, maar waarbij voor de gemeentebesturen een zekere mate van vrijheid bestaat in de wijze waarop dat gebeurt (categorie 2).

Met betrekking tot archeologie geldt als beleidsuitgangspunt dat ruimtelijke plannen die het bodemarchief kunnen aantasten, zoveel mogelijk rekening moeten houden met bekende en te verwachten archeologische waarden. Een bestemmingsplan voor een gebied met bekende of te verwachten archeologische waarden bevat bestemmingen en bepalingen die zijn gericht op het zoveel mogelijk in stand houden van die waarden. Deze beleidsregel valt onder toetsingscategorie 2.

Het bestemmingsplan kan de basis bieden voor duurzame instandhouding van archeologische waarden. Het is van belang om in een zo vroeg mogelijk stadium van de planvorming te beschikken over betrouwbare gegevens met betrekking tot de (te verwachten) aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. De provincie Utrecht gebruikt de AMK en de IKAW bij advisering en plantoetsing. Gezien de bekende beperkingen van deze kaarten wordt gemeenten aanbevolen voor hun eigen grondgebied gemeentelijke archeologische beleidskaarten te laten ontwikkelen, waarin de gegevens van de AMK en IKAW kunnen worden gespecificeerd. Een volledig beeld van de aanwezige waarden in combinatie met een daarop gebaseerd beleid van gemeenten leidt tot een terughoudende opstelling van de provincie.

Afhankelijk van de waardering en de kwetsbaarheid kan de bescherming tegen aantasting meer of minder expliciet worden geregeld, zoals met een dubbelbestemming of een aanlegvergunningstelsel. De provincie gaat ervan uit dat bij op ontwikkeling gerichte bestemmingsplannen de gemeente zelf inventariserend

onderzoek laat verrichten ter plekke van gebieden met een (middel)hoge verwachtingswaarde, om te bepalen of er archeologische resten aanwezig zijn en het beschermingsregime in het bestemmingsplan daarop afstemt. Bij conserverende plannen kan dat onderzoek beperkt blijven tot de ontwikkelingslocaties binnen het plangebied.

De Handleiding bestemmingsplannen is Wro-proof gemaakt en opgenomen in (deel twee van) de Uitvoering Beleidslijn nieuwe Wro. Op voorhand is niet eenduidig aan te geven welke ruimtelijke ontwikkelingen strijdig kunnen zijn met het provinciaal belang. Duidelijk is wel dat dit al snel het geval zal zijn bij ruimtelijke ingrepen in historisch waardevolle structuren. Het gaat dan om de verdedigingslijnes die onder centrale regie zijn uitgevoerd: de Limes, de Grebbelinie, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Plannen in het stedelijk gebied waarbij deze verdedigingslijnes betrokken zijn, moeten dan ook in het kader van het artikel 3.1.1-overleg aan de provincie te worden toegestuurd.

Naast de bovengenoemde waardevolle historische structuren omvat de CHS gebieden met de aanduidingen "veiligstellen" en "eisen stellen". Ook hier is het provinciaal belang van toepassing. Ontwikkelingen binnen de rode contouren kunnen gevolgen hebben voor de binnen deze gebieden aanwezige cultuurhistorische waarden. Er wordt de voorkeur aan gegeven om bij voorgenomen ruimtelijke ontwikkelingen op basis van nader contact te bezien in hoeverre het artikel 3.1.1-overleg noodzakelijk is. Gemeenten wordt verzocht hiertoe het initiatief te nemen. Nader contact als hier bedoeld geldt ook voor ruimtelijke ontwikkelingen daar waar bekende of te verwachten archeologische waarden mede in het geding zijn.

Provinciale ruimtelijke verordening (ontwerp, 2009)

De ontwerp-provinciale ruimtelijke verordening is gebaseerd op artikel 4.1, eerste lid, van de Wro. Op basis van dit artikel kunnen, met het oog op een goede ruimtelijke ordening, Provinciale Staten regels stellen omtrent de inhoud, toelichting of onderbouwing van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen.

Doel van de verordening is om een aantal provinciale belangen te laten doorwerken naar het gemeentelijk niveau. De regels van de verordening richten zich primair tot gemeenteraden, verantwoordelijk voor het vaststellen van bestemmingsplannen. De regels gelden echter net zo goed voor inpassingsplannen en rijksbestemmingsplannen.

Met het oog op de inwerkingtreding van de nieuwe Wro heeft de provincie Utrecht er niet voor gekozen om nieuw beleid te formuleren en vast te leggen in een nieuwe structuurvisie. Het Streekplan Utrecht 2005-2015 is op 1 juli 2008 van rechtswege omgezet in een structuurvisie. Provinciale Staten hebben beleidsneutraal het provinciaal belang benoemd aan de hand van de zogenaamde richtinggevende beleidsuitspraken uit het Streekplan. Niet alle richtinggevende beleidsuitspraken zijn tot provinciaal belang benoemd. Het provinciaal belang is vastgelegd in de Beleidslijn nieuwe Wro. Hierdoor is het Streekplan Wro-proof gemaakt. De Handleiding bestemmingsplannen bevat behalve beleidsregels ook een nadere uitwerking van de richtinggevende beleidsuitspraken van het Streekplan. Ook de Handleiding is Wro-proof gemaakt en opgenomen in (deel twee van) de Uitvoering Beleidslijn nieuwe Wro. Provinciale Staten hebben, naast de vaststelling van de Beleidslijn nieuwe Wro, ook hun beleidsvoornemen uitgesproken om een verordening als bedoeld in de Wro vast te stellen.

Wat betreft archeologie is het volgende artikel relevant:

Artikel 3.3 Eisen stellen Cultuurhistorische hoofdstructuur archeologie

1. Een bestemmingsplan voor een gebied dat is aangeduid als "Eisen stellen cultuurhistorische waarden archeologie" bevat bestemmingen en regels die het behoud van de in het plangebied aanwezige archeologische waarden waarborgen.

2. De toelichting op een bestemmingsplan als bedoeld in het eerste lid bevat een beschrijving van de in het plangebied aanwezige cultuurhistorische en archeologische waarden, de daaraan toe te kennen waardering, het door de gemeente te voeren beleid.

Cultuurhistorische atlas (CHAT)

In 2005 verscheen de publicatie *Tastbare Tijd*, waarin de Cultuurhistorische Hoofdstructuur is beschreven en de ontwikkelingswensen per regio zijn uitgewerkt.¹⁵⁵ De afzonderlijke (gebouwde) monumenten, landschapselementen en archeologische monumenten zijn opgenomen in de digitale databank CHAT (cultuurhistorische atlas). Beleidsmakers en planologen gebruiken de atlas en CHAT als bron van inspiratie en als sturingselement bij stedelijke en landschappelijke ontwikkeling.

In de Cultuurhistorische atlas geeft de provincie aan waar zij de komende jaren haar prioriteiten gaat leggen op het ruimtelijk beleid van het cultureel erfgoed. Samen met onder andere gemeenten gaat de provincie deze visie verder uitwerken en uitvoeren.

De volgende structuren met bijbehorend provinciaal beleid zijn voor het onderzoeksgebied van belang:

- **Hollandse Waterlinies**

De hoofdstructuur bestaat uit de Nieuwe Hollandse Waterlinie; de aan het landschap gerelateerde zones voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zoals het veengebied ten oosten van de Vechtoevers; de verdedigingselementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zoals forten met verboden kringen, betonkazematten en wegen tussen de forten en de voorposten ten oostzijde; het inundatiegebied met dwarskaden tussen de kommen, inlaat- en damsluizen en duikers, inundatiekanalen en de openheid van het gebied zelf.

De sturing vanuit cultuurhistorie richt zich op het duurzaam behouden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als lijnvormige, samenhangende verdedigingslinie in het landschap, inclusief de belangrijkste onderdelen zelf; het versterken van de samenhang van de elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie onderling, met het landschap en met andere autonome elementen; het beter zichtbaar en beleefbaar maken van de linies in het landschap en de bekendheid van de linies bij het publiek vergroten.

De eisen voor het veengebied in het noorden betreffen het handhaven van de openheid en het herkenbaar maken van de verdedigingswerken gericht op het water.

De provincie heeft verschillende strategische zones aangewezen die belangrijke representanten zijn van de waterlinies. Voor deze zones worden functies gezocht waarbij de landschappelijke context een belangrijke rol speelt. Het gaat in het onderzoeksgebied om de volgende zones: Hinderdam, Gein-Nigtevecht, Spion en Nieuwersluis.

- **Deelgebied De Vecht**

De hoofdstructuur bestaat uit buitenplaatsen die op de Vecht gericht zijn; halfopen boerderijlinten langs Angstel, Gein en Vecht; historische dorpen langs de rivieren; historische dwarsverbindingen tussen de rivieren; Vesting Nieuwersluis, en de industriezone Utrecht-Maarssen.

De cultuurhistorische waarden van dit gebied concentreren zich op de oeverwallen. Vanwege de hoge cultuurhistorische samenhang van de buitenplaatsengordel tussen Maarssen en Loenen moeten de buitenplaatsen zelf worden behouden, inclusief hun relatie met de Vecht en hun onderlinge relatie. Tevens

¹⁵⁵ Blijdenstijn, 2005.

moeten de elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie met Nieuwersluis als bijzondere vestingplaats herkenbaar gehouden worden.

Op de oeverwallen van de Vecht ten noorden van Loenen moet het oude agrarische landschap langs de Vecht en het Gein gaaf en beleefbaar gehouden worden. Tevens moeten baggerwerkzaamheden in de rivierbeddingen begeleid worden vanwege de kans op het aantreffen van archeologische objecten. Daarnaast moeten elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie herkenbaar gehouden worden.

Provinciale richtlijnen

De eerder opgestelde provinciale Richtlijnen voor bureauonderzoek en Richtlijnen voor Inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen zijn in 2007 geactualiseerd. Ook zijn ter verduidelijking enkele aanpassingen doorgevoerd naar aanleiding van opmerkingen van gebruikers. De Richtlijnen dienen als handreiking voor overheden, bedrijven, organisaties en particulieren die archeologisch onderzoek (laten) uitvoeren in de provincie Utrecht. Ze geven aan waaraan de provincie Utrecht belang hecht vanuit provinciaal archeologiebeleid en dienen ter verduidelijking van en aanvulling op de eisen en specificaties zoals vermeld in de KNA. Bij de toetsing van ruimtelijke plannen in het kader van de provinciale wettelijke RO-taak wordt bij de beoordeling van het uitgevoerde onderzoek aan de hand van deze Richtlijnen getoetst.

Interim-regeling provinciale vrijstelling archeologietoets (2007)

Conform het Streekplan en de Handleiding bestemmingsplannen dient in gebieden waarvoor een (middel)hoge trefkans geldt in principe een archeologisch vooronderzoek te worden uitgevoerd. De provincie heeft besloten om zeer kleine plangebieden onder voorwaarden vrij te stellen van archeologisch onderzoek (zie verder paragraaf 8.1.9).

Ontgroningen

In de Ontgrondingenwet staan regels die gelden voor het ontgronden. De uitvoering van deze wet ligt onder meer bij de provincies. Volgens de Ontgrondingenwet is het verboden om zonder vergunning te ontgronden. In de Utrechtse provinciale Ontgrondingenverordening staan onder andere vrijstellingen van deze vergunningplicht. Voor de archeologie is in de Ontgrondingenverordening provincie Utrecht 2001 het volgende artikel van belang:

Artikel 3

Het verbod zonder vergunning te ontgronden of ontgroning toe te laten geldt niet voor:

...

b. het aanleggen of wijzigen van wegen, spoorwegen, woonwijken en bedrijventerreinen, niet zijnde watergangen mits (1) door of vanwege het Rijk, de provincie, een gemeente of een waterschap en (2) het oorspronkelijke niveau niet meer dan 3,0 meter wordt verlaagd; bij de aanleg van woonwijken en bedrijventerreinen, niet zijnde watergangen, geldt deze vrijstelling niet indien archeologische waarden aanwezig kunnen zijn en dat is vastgesteld bij het geldende bestemmingsplan, bij een ter inzage gelegd ontwerp voor een herziening van een bestemmingsplan of bij een geldend voorbereidingsbesluit of in een schriftelijke verklaring van een deskundige;

...

m. het doen van archeologische opgravingen en onderzoek door een rijksdienst, een instelling voor wetenschappelijk onderwijs of een gemeente, die daarvoor een vergunning heeft ingevolge de Monumentenwet;

...

7.4 Gemeenten

7.4.1 Algemeen

De gemeenten Abcoude, Breukelen, Loenen en Maarssen hebben tot dusver geen eigen archeologiebeleid. Met de inwerkingtreding van de Wamz is de zorg van gemeenten voor hun archeologisch erfgoed niet langer vrijblijvend. Gemeenten moeten verantwoordelijkheid nemen voor de archeologische monumentenzorg. Dat betekent overigens niet dat gemeenten verplicht zijn om in ruimtelijke plannen altijd voorrang te geven aan de archeologie, maar wel dat ze het behoud van archeologische waarden zullen moeten afwegen tegen andere belangen.

De Wamz heeft de volgende consequenties voor de gemeenten:

- Archeologie is primair een gemeentelijke verantwoordelijkheid geworden;
- De gemeente moet archeologiegevoelige gebieden opnemen in de bestemmingsplannen;
- De gemeente mag zelf voorwaarden stellen of ontheffing verlenen bij vergunningverlening;
- De gemeente is verantwoordelijk voor, en aanspreekbaar op, haar beslissingen en keuzes met betrekking tot het archeologisch erfgoed.

Tot 1 juni 2007 beoordeelde de provincie (namens de gemeente) al in het voortraject van bestemmingsplannen of het uitgevoerde onderzoek voldeed aan de KNA en aan de provinciale richtlijnen. Deze inhoudelijke beoordeling is met de inwerkingtreding van de Wamz een wettelijke taak van de gemeente geworden. Gemeenten moeten ervoor zorgen dat het uitgevoerde archeologisch onderzoek en het daaruit volgende advies inhoudelijk worden getoetst door een daartoe gekwalificeerde archeoloog (een [register] senior KNA-archeoloog).

Hieronder wordt per gemeente aangegeven welke regelgeving er inmiddels bestaat op het gebied van archeologie.

7.4.2 Gemeente Abcoude

Structuurvisie Buitengebied (ontwerp januari 2009)

In de ontwerpstructuurvisie Buitengebied wordt aandacht besteed aan de landschappelijke en cultuurhistorische waarden. In het plangebied komt een groot aantal aardkundige, archeologische, historisch bouwkundige en (historisch) landschappelijke waarden voor. De gemeente streeft ernaar deze waarden te behouden, te versterken en zo nodig te vernieuwen.

Bij de zorg voor het archeologisch erfgoed in het plangebied geldt het uitgangspunt dat archeologisch waardevolle gebieden (zoals aangegeven op de AMK) en gebieden met een hoge en middelhoge verwachtingswaarde (zoals aangegeven op de IKAW) worden beschermd. Voor elk initiatief met ruimtelijke gevolgen dient de archeologische waarde van deze gebieden onderzocht te worden. Het bestemmingsplan, dat volgt op de structuurvisie, zal een planologische regeling bevatten voor de bescherming van archeologische waarden in het plangebied. In de gebieden met een hoge en middelhoge verwachtingswaarde zullen voorwaarden worden verbonden aan ruimtelijke ingrepen.

7.4.3 Gemeente Breukelen

De gemeente Breukelen heeft samen met de gemeente Loenen een Landschapsontwikkelingsplan en een Beeldkwaliteitplan opgesteld. Deze plannen worden besproken in paragraaf 7.4.4.

Nota Kunst en Cultuur gemeente Breukelen 2008-2011

Sinds het voorjaar van 2007 nemen de gemeenten Maarssen, Breukelen en Loenen deel aan het Actieprogramma cultuurbereik van de provincie Utrecht. In dit kader hebben deze gemeenten zich tot

doel gesteld een cultuurbeleid te formuleren. Dit gezamenlijke project heeft geleid tot drie nota's Kunst en Cultuur, bestaande uit een algemeen deel dat voor de drie gemeenten gelijk is en een specifiek deel dat voor iedere gemeente anders is.

De gemeente Breukelen wil de harde kern van het gemeentelijk kunst- en cultuurbeleid (waaronder archeologie) in stand houden en versterken. Om dit te realiseren richt de gemeente zich beleidsmatig op onder andere het versterken van de rol van de gemeente als kwaliteitsbewaker en opdrachtgever bij bouwwerken en bij het inrichten van de openbare ruimte, het stimuleren van de aandacht binnen en buiten de gemeente voor het bijzondere cultuurhistorisch erfgoed, en het bewaken van dit cultuurhistorisch erfgoed.

In de gemeente bestaat de behoefte aan de totstandkoming van een cultuurhistorisch informatiecentrum, of een cultuurhistorisch museum met betrekking tot de Vechtstreek en haar geschiedenis. Een aantal bestaande collecties zou hierin samengebracht kunnen worden. Naar deze ideeën zal een haalbaarheidsonderzoek gestart worden.

7.4.4 Gemeente Loenen

Nota Kunst en Cultuur gemeente Loenen 2008-2011

De gemeente Loenen wil de kern van de culturele infrastructuur versterken. Onderdeel hiervan is het stimuleren van de aandacht binnen en buiten de gemeente voor het cultuurhistorisch erfgoed. Er zal een onderzoek plaatsvinden naar de haalbaarheid van het realiseren van een Vechtmuseum of een cultuurhistorisch informatiecentrum.

Landschapsonwikkelingsplan Breukelen-Loenen (2008)

De gemeenten Breukelen en Loenen hebben gezamenlijk een landschapsonwikkelingsplan op laten stellen. Met het landschapsonwikkelingsplan wordt een visie opgesteld voor de komende 10 tot 15 jaar. Belangrijk uitgangspunt is het behoud van het landelijk karakter van het landschap. Voor een vitaal landschap zijn echter wel ontwikkelingen nodig en wenselijk. De visie geeft inzicht in de ontwikkelingsmogelijkheden in het buitengebied en de te maken keuzes. Daarnaast geeft de visie voor nieuwe ontwikkelingen landschappelijke randvoorwaarden aan. Het landschapsonwikkelingsplan is een integraal plan en besteedt aandacht aan alle aspecten van het landschap, waaronder cultuurhistorie.

Het plan beschrijft het rijke verleden van het plangebied met het Middeleeuwse veenontginningen- en plassenlandschap, en het stroomruggenlandschap langs de Aa, de Angstel en de Vecht. Over de archeologische waarden wordt gemeld dat in het veenweide- en plassen gebied sprake is van een lage verwachting. Alleen oude kreekruggen, zoals bij Kockengen, staan op de IKAW aangeduid als gebied met een (middel)hoge verwachtingswaarde. De stroomruggen hebben een (middel)hoge verwachtingswaarde. Op de AMK staan enkele typerende gebieden of objecten aangegeven in het gebied:

- versterkte huizen/buitenplaatsen;
- een oud vestingwerk, en
- oude dorpskernen.

Met betrekking tot beleid ten aanzien van archeologie wordt verwezen naar de cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht.

Het plan geeft aan dat informatie over de bijzondere cultuurhistorische waarden in het plangebied bewust moet worden gegeven om ze onder de aandacht te brengen. Onder de doelstellingen voor de toekomstvisie op de landschapsonwikkeling wordt genoemd het behouden en versterken van onder andere archeologische waarden.

7.4.5 Gemeente Maarssen

Nota Kunst en Cultuur Maarssen 2008

Centraal in de Nota Kunst en Cultuur staat dat de deelnemende gemeenten de kern van de culturele infrastructuur willen versterken. Het gemeentelijk archeologiebeleid van Maarssen is gericht op het zorgvuldig omgaan met het ondergronds erfgoed. Vaak is het gunstig om dit ter plekke ongestoord te laten liggen, maar als het zinvol is, wordt het zorgvuldig opgegraven en indien gewenst tentoongesteld. De gemeente Maarssen is al begonnen om in bestemmingsplannen de zorg voor het archeologisch erfgoed te waarborgen. De Vechtstreek is een archeologisch waardevol gebied en de gemeente Maarssen wil met de provincie Utrecht tot afspraken komen over wat in depot wordt opgeslagen en wat kan worden benut bij exposities van bodemvondsten. Bezien wordt verder in welke mate met andere gemeenten op het gebied van archeologie kan worden samengewerkt.

8 Selectiebeleid en beleidsadvieskaart

8.1 Vrijstellingsgrenzen

Op de beleidsadvieskaarten worden verschillende zones en terreinen aangegeven waarvoor de navolgende adviezen gelden:¹⁵⁶

8.1.1 Zones met een hoge verwachting

In gebieden met een hoge archeologische verwachting is de kans op het aantreffen van archeologische resten groot. Het betreft enerzijds gebieden waaraan op basis van het aan de verwachtingskaart ten grondslag liggende onderzoek een hoge verwachting is gegeven, anderzijds gaat het om gebieden waar de aanwezigheid van archeologische resten al is aangetoond, door opgravingen, booronderzoeken of oppervlakte vondsten, maar waar dit deze vooralsnog niet heeft geleid tot het vastleggen van het gebied als AMK-terrein. Het handelt hier om:

- pleistocene opduikingen;
- meandergordels (waaronder oeverwallen);
- crevassecomplexen;
- historische kernen;
- ontginningsassen;
- zone met blokverkaveling;¹⁵⁷

Bodemingrepen beneden 0,30 m onder maaiveld moeten worden voorkomen. Indien de voorgeschreven beperkingen voor bodemingrepen niet kunnen worden gehandhaafd moet in deze gebieden nader archeologisch onderzoek worden gedaan.

Voor plangebieden waarvan het project een oppervlak van:

- minder dan 50 m² beslaat in de historische kernen;
- minder dan 100 m² beslaat op de pleistocene opduikingen,
- of minder dan 500 m² beslaat op de meandergordels en crevassecomplexen en de zone met blokverkaveling

hoeft geen onderzoek te worden uitgevoerd. Deze vrijstellingsgrenzen scheppen ruimte voor kleinschalige ontwikkelingen door bijvoorbeeld particulieren, maar waarborgen tevens het veiligstellen of onderzoeken/documenteren van archeologische waarden en informatie wanneer grotere oppervlakten aan de orde zijn.

8.1.2 Zones met een middelhoge verwachting

In zones met een middelhoge verwachting is een redelijke kans om intacte waardevolle archeologische resten aan te treffen. Het betreft gebieden die slechts gedurende bepaalde periodes in gebruik zijn geweest of waar slechts specifieke archeologische resten te verwachten zijn.

Bodemingrepen beneden 0,30 m onder maaiveld moeten worden voorkomen. Indien de voorgeschreven beperkingen voor bodemingrepen niet kunnen worden gehandhaafd moet in deze gebieden nader archeologisch onderzoek worden gedaan. Voor plangebieden waarvan de bodemverstoring of de bebouwing een kleiner oppervlak beslaat dan 1000 m² hoeft geen archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Deze vrijstellingsgrens schept ruimte voor kleinschalige ontwikkelingen door bijvoorbeeld

¹⁵⁶ De hier vastgestelde oppervlakte- en dieptenormen zijn vastgesteld na zorgvuldig overleg. Voortschrijdend inzicht kan echter leiden tot gewenste aanpassing van deze normen. Geadviseerd wordt de normen na 1 tot 2 jaar te evalueren en zo nodig gemotiveerd bij te stellen.

¹⁵⁷ Deze zone is opgenomen op aangeven van dhr. De Clercq (Vechtplassencommissie)

particulieren, maar waarborgen tevens het veiligstellen of onderzoeken/documenteren van archeologische waarden en informatie wanneer grotere oppervlakten aan de orde zijn.

8.1.3 Zones met een lage verwachting

Op de kaart hebben de komgebieden een lage archeologische verwachting gekregen, alsmede het stedelijk gebied dat na 1960 is ontwikkeld. Aanvullend onderzoek wordt alleen aanbevolen indien er sprake is van grootschalige ontwikkelingen of ingrepen. Wij bevelen aan voorafgaand aan planontwikkeling in deze gebieden met een planomvang van meer dan 10 hectare en dieper dan 0,30 m een inventariserend verkennend booronderzoek uit te voeren om de mogelijke aanwezigheid van pleistocene opduikingen, meandergordels en/of crevassecomplexen vast te stellen. Wij hebben deze vrijstellingsgrens bij 10 hectare gelegd om alleen de echt grote ontwikkelingsprojecten met aanvullende onderzoekskosten te belasten, die in verhouding tot de totale kosten van een dergelijk project verwaarloosbaar zijn.

Bij bodemingrepen met een oppervlak groter dan 1000 m² en die tot in het top van het dekzand reiken, moet wél onderzoek worden uitgevoerd naar de aard, intactheid en diepteligging van het pleistocene oppervlak. Op de kaarten staat daartoe de 3 m NAP dieptelijn van de top van het dekzand aangegeven. Ten oosten van deze lijn (dus daar waar de top van het dekzand ondieper dan 3 m onder NAP ligt, en afhankelijk van de hoogteligging van het maaiveld, vaak ondieper dan 2 m onder het maaiveld) moet dit onderzoek altijd worden uitgevoerd.

Overigens is het nog steeds mogelijk dat in zones die op basis van bovenstaande niet onderzocht hoeven worden toch archeologische resten aanwezig zijn. De wet verplicht vondsten van oudheidkundige betekenis te melden, de zogenaamde 'meldingsplicht' (artikel 53 Monumentenwet1988): "Degene die anders dan bij het doen van opgravingen een zaak vindt, waarvan hij weet dan wel redelijkerwijs moet vermoeden dat het een monument is, meldt die zaak zo spoedig mogelijk bij Onze minister."

8.1.4 Zones met een onbekende archeologische verwachting

De Bethunepolder heeft een onbekende archeologische verwachting gekregen voor het Mesolithicum en Neolithicum. Het advies in deze zone is gelijk aan het advies in zones met een lage archeologische verwachting: voorafgaand aan planontwikkeling met een projectomvang van meer dan 10 hectare en dieper dan 0,30 m wordt een inventariserend verkennend booronderzoek uitgevoerd om de aard en de mate van intactheid van het pleistocene landschap vast te stellen.

8.1.5 Bekende waarden: AMK-terreinen en vondstmeldingen

In het onderzoeksgebied zijn verschillende terreinen bekend waar archeologische resten voorkomen. Deze AMK-terreinen zijn niet wettelijk beschermd, maar dat er archeologische waarden voorkomen is zeker. Bodemingrepen in deze terreinen moet worden voorkomen. Indien toch bodemingrepen gaan plaatsvinden,¹⁵⁸ moeten de terreinen nader worden gewaardeerd, oftewel archeologisch onderzoek worden verricht, en vervolgens voorgedragen voor selectie bij het bevoegd gezag. Conform het provinciaal vrijstellingsbeleid geldt voor een zone van 250 m rond de AMK-terreinen een vrijstellingsgrens van 100 m².

¹⁵⁸ In historische dorpskernen zijn projecten met een oppervlak kleiner dan 50 m² hiervan vrijgesteld.

Wanneer in het plangebied of in een zone van 100 m daaromheen een vondstmelding bekend is, geldt een vrijstellingsgrens van 100 m².

8.1.6 Wettelijk beschermde archeologische rijksmonumenten

Bodemingrepen moeten worden voorkomen. Indien toch bodemingrepen gaan plaatsvinden zijn deze vergunningplichtig ex artikel 11 Monumentenwet 1988. Vergunningaanvragen kunnen worden ingediend bij de RCE.

8.1.7 Verstoringen

Op de beleidsadvieskaart komt een aantal zones voor waarvan de bodem in het verleden ernstig is verstoord of al eerder is opgegraven en er derhalve geen archeologische relevante sporen meer worden verwacht. Het betreft locaties vermeld op de geologische kaart als zand- en grindwinningslocaties, en plaatsen waarvan op basis van de analyse van het AHN in het kader van dit onderzoek duidelijk is geworden dat de bodem daar verstoord is. In deze zones is logischerwijs geen archeologisch onderzoek benodigd.

8.1.8 Specifieke bodemingrepen

Conform het provinciaal vrijstellingbeleid geldt voor plannen en de bodemingrepen die een lineair element betreffen, zoals bijvoorbeeld sleuven voor riolering of kabels&leidingen en te graven sloten/waterwegen, geen vrijstelling op basis van oppervlakte geldt. In deze gevallen dient contact opgenomen te worden met de provinciaal archeoloog.

8.1.9 Verantwoording vrijstellingsgrenzen

De Staatssecretaris van Cultuur heeft in de Wet op de archeologische monumentenzorg, als gevolg van het amendement van Van Vroonhoven-Kok, een ondergrens opgenomen van 100 m². Andere overheden kunnen hier vanuit eigen inhoudelijke beweegredenen onder of boven gaan zitten.

De provincie hanteert haar eigen ondergrenzen aan de oppervlakte van plangebieden voor het verlenen van vrijstelling van archeologisch onderzoek:

Plangebieden kleiner dan 100 m² zijn vrijgesteld van de verplichting tot archeologisch onderzoek.

Een plangebied kleiner dan 2500 m² wordt vrijgesteld van archeologisch onderzoek, indien het tevens voldoet aan de volgende voorwaarden:

- Het plangebied maakt geen deel uit van een archeologisch monument volgens de AMK.
- Het plangebied bevindt zich meer dan 250 meter van de grens van een archeologisch monument volgens de AMK.
- Er zijn geen concrete aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten op basis van vondstmeldingen of waarnemingen (Archis 2) uit het plangebied zelf of binnen een straal van 100 meter van de grens van het plangebied.
- Het plangebied bevindt zich niet in een zone met middelhoge of hoge verwachting volgens de Limeskaart Utrecht.
- In het plangebied bevindt zich geen historisch (lijn)element volgens de CHS dat verstoord zal worden.
- Het plan en de bodemingrepen betreffen geen lineair element, zoals bijvoorbeeld sleuven voor riolering of kabels&leidingen en te graven sloten/waterwegen. Voor dergelijke ingrepen geldt geen vrijstelling op basis van oppervlakte en dient contact opgenomen te worden met de provinciaal archeoloog.

Gemeenten hebben als enige richtlijn de 100 m² uit de wet op de archeologische monumentenzorg en zijn vrij om daar beredeneerd van af te wijken. Wij hebben de verschillende hierboven genoemde ondergrenzen gekozen om de informatiewaarde van het bodemarchief beter veilig te stellen. Voor de

historische kernen hebben we een ondergrens van 50 m² gekozen omdat, zoals hierboven is beschreven, deze eigenlijk als vindplaats beschouwd moeten worden. De begrenzing van de historische dorpskernen heeft plaatsgevonden aan de hand van historisch kaartmateriaal. Veel dorpskernen in dit gebied zijn ontstaan vanaf de 8^e eeuw. In en rond oude dorpskernen is de kans op de aanwezigheid van nederzettingen uit de Middeleeuwen groot. De oude kernen kennen over het algemeen een grote dichtheid aan archeologische resten. Projecten in de oude kernen zijn zelden groter dan 100 m². Om niet teveel archeologische informatie te missen is het gebruikelijk de wettelijke ondergrens op deze locaties naar beneden bij te stellen. De oppervlaktegrens van 50 m² wordt in dit geval regelmatig aangehouden. Ook de ontginningssassen hebben een vrijstellinggrens gekregen van 50 m².

Voor niet rijksbeschermd AMK-terreinen (met uitzondering van de historische kernen) hebben wij een vrijstellingsgrens van 0 m² gekozen. AMK-terreinen zijn terreinen waarvan bekend is dat er waardevolle archeologische resten aanwezig zijn. Voor deze terreinen, die zijn aangewezen door de RCE, geldt dat in principe gestreefd moet worden naar duurzaam behoud. Dat betekent dat ingrepen die kunnen leiden tot verstoring of vernietiging van de archeologische resten dienen te worden voorkomen. Het bijstellen van de ondergrens op AMK-terreinen naar 0 m² getuigt van een goed rentmeesterschap.

Op meandergordels en crevassecomplexen en in zones met blokverkaveling en met een middelhoge verwachting zijn projecten met een oppervlakte kleiner dan 500 m² respectievelijk 1000 m² vrijgesteld van de verplichting tot het doen van archeologisch onderzoek, om zodoende de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden hier niet te veel te beperken. In de lage verwachtingszone en de Bethunepolder adviseren wij bij grootschalige ontwikkelingen (> 10 ha) door middel van booronderzoek onderzoek te doen naar de aanwezigheid van pleistocene opduikingen, meandergordels en crevassecomplexen, dit om de verwachting voor deze zone nader te kunnen preciseren.

Bij ingrepen onder de vrijstellingsgrens moet het overigens ook mogelijk zijn op initiatief van de gemeente archeologische waarnemingen te doen en interessante vondsten te documenteren. Hiertoe zou gebruik kunnen worden gemaakt van de inzet van amateur-archeologen, door afspraken met de voor de gemeente Buren relevante vereniging of afdeling van de AWN. Wel dient de inzet daarvan altijd gesanctioneerd te worden door een gecertificeerd archeoloog.

8.2 Aanzet tot een onderzoeksagenda voor de Vechtgemeenten¹⁵⁹

Met de wijziging van de Monumentenwet zijn gemeenten verantwoordelijk geworden voor de zorg voor het eigen archeologisch erfgoed. De onderhavige verwachtings- en beleidsadvieskaart is een belangrijk hulpmiddel om de nieuwe gemeentelijke taken op het gebied van de archeologische monumentenzorg goed te kunnen uitvoeren. Om het archeologisch onderzoek dat in de gemeenten Maarssen, Loenen, Abcoude en Breukelen wordt uitgevoerd op een hoger plan te tillen, kunnen de gemeenten via richtlijnen of in een Programma van Eisen aangeven hoe het archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd. Op die manier wordt de nodige aandacht besteed aan thema's die voor de regionale geschiedenis van belang zijn.

¹⁵⁹ De tekst in deze paragraaf kan met toekomstige offerteverzoeken voor noodzakelijk archeologisch onderzoek worden meegezonden, met het verzoek om zoveel als mogelijk (voor zover relevant) met deze onderzoeksthema's rekening te houden in het onderzoek en de bijbehorende rapportage.

Hieronder wordt een aantal voorstellen voor onderzoeksthema's gedaan voortkomend uit het nu opgestelde bureauonderzoek en de verwachtingskaart.

(Cultuur)landschap

Het grondgebied van de gemeenten Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude bevindt zich op de overgang van het rivierengebied naar het westelijke veengebied. In het verleden is onderzoek gedaan naar het ontstaan en de ontwikkeling van de stroomgordels in het gebied (hier het Vecht-Angstelsysteem). Door middel van nieuw onderzoek en nieuwe technieken kunnen betere dateringen worden verkregen van begin- en eindfasen van verschillende meandergordels en crevassecomplexen. Hiermee kunnen bestaande ideeën over de mogelijkheden van bewoning op bepaalde locaties worden aangescherpt. Met andere woorden de verwachting ten aanzien van bepaalde gebieden kan nauwkeuriger worden waardoor bij eventueel noodzakelijk archeologisch onderzoek de juiste onderzoeksmethoden kunnen worden geadviseerd.

- Aanscherpen van de dateringen van de begin- en eindfasen van de verschillende meandergordels en crevassecomplexen van het Vecht-Angstelsysteem.
- Hoe werd de Spengense stroomgordel in de prehistorie gebruikt: bood deze dezelfde mogelijkheden als de grotere stroomgordel van de Angstel?

Vanaf het eerste moment dat de mens het onderzoeksgebied in kwam is invloed op het landschap uitgeoefend. In de vroegste periode (Mesolithicum en Vroeg Neolithicum) zal de invloed van de jagers/verzamelaars minder sterk zijn geweest dan in bijvoorbeeld de Late Middeleeuwen toen dijken werden aangelegd en veen werd ontgonnen.

Bij onderzoek in de buurt van de ontginningsassen moet aandacht worden besteed aan pre- en protohistorische landinrichting, zoals Romeinse verkavelingssystemen en/of middeleeuwse landinrichting.

- Wat was het gebruik van het landschap in diverse perioden (locatiekeuze, akkerbouw/veeteelt, wegen en dergelijke)?
- Van middeleeuwse kades zonder bewoning dient, in het geval een kade wordt doorsneden, door bestudering van het profiel de opbouw van de kade en oorspronkelijke bodem eronder onderzocht te worden.
- Hoe heeft zich de veenontginning in het gebied ontwikkeld?
- Dijkenbouw en kades: wat is de datering, de opbouw, en de onderliggende oorspronkelijke bodem?

In het weidegebied rond Abcoude en Baambrugge komen met enige regelmaat subfossiele eiken te voorschijn. Dendrochronologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de bomen dateren uit de periode ca. 300 v. Chr. – 60 n. Chr. In de Late IJzertijd en Vroeg Romeinse tijd stond het bos er dus nog. Deze subfossiele eiken zijn ook bekend uit Kamerik, ze zijn in het hele veenweidegebied te verwachten.

- Type vegetatie, vegetatieontwikkeling pre- en protohistorie.
- Bosbeheer.

De Bethunepolder is ontstaan door vervening en zou als verstoord gebied op de verwachtingskaart kunnen worden weergegeven. Onbekend is echter tot op welke diepte het veen is weggegraven en in hoeverre dit heeft geleid tot aantasting van het pleistocene oppervlak onder het veen.

- Bij projecten in de Bethunepolder onderzoek naar de mate van intactheid van het Pleistoceen landschap en de mogelijke aanwezigheid van archeologische resten uit het Mesolithicum – Vroeg Neolithicum.

Mesolithicum en Vroeg Neolithicum

Vanuit landschappelijk oogpunt was het onderzoeksgebied bewoonbaar vanaf het Mesolithicum. Van vindplaatsen elders in Nederland is bekend dat bewoning vooral plaatsvond op de flanken van de dekzandruggen. Uit het onderzoeksgebied zijn geen vondsten uit deze periode bekend, wel zijn vondsten uit deze periode gedaan net buiten het onderzoeksgebied ten zuiden van Westbroek.

De begrenzing van de diepteligging van het dekzand is gebaseerd op de geologische kaart (bijlage 1). Daarnaast staan in het AHN zichtbare dekzandruggen in het kaartbeeld aangegeven. Indien er nog een oude bodem aanwezig is op dit dekzand is de kans op het aantreffen van intacte vindplaatsen uit Meso- en Vroeg Neolithicum het grootst. In het grootste deel van het veengebied is in onvoldoende detail bekend op welke diepte beneden maaiveld het pleistocene dekzand zich bevindt; hiernaar dient gericht onderzoek te worden uitgevoerd.

- Hoe ziet het begraven pleistocene landschap in dit gebied er uit en welke archeologische resten zijn hierop te vinden?

IJzertijd en Romeinse tijd

Uit de bureaustudie is gebleken dat sinds het Mesolithicum pas vanaf de IJzertijd weer bewoning mogelijk was in het onderzoeksgebied. In de periode daarvoor lijkt het gebied te nat voor bewoning. De bewoning vond plaats op de oeverwallen. Nog onduidelijk is de herkomst van de ijzertijdbewoners van de Vechtstreek: het Gooi en/of de Utrechtse Heuvelrug, of het Oer-IJ gebied.

- Onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis vanaf de IJzertijd.
- Onderzoek naar nederzettingvormen, huisplattegronden, materiële cultuur, begrafenisrituelen, uitwisseling van producten, hiërarchie binnen samenlevingen.
- Onderzoek op de stroomruggen in het kader van de herkomst van de IJzertijdbewoners, vooral in de meest waarschijnlijke contactzones bij Vreeland.
- Wat is de context van de losse aardewerkvondsten bij Nieuwer ter Aa en Loenersloot?
- In hoeverre is de overgangszone van stroomrug naar veengebied in de IJzertijd gebruikt voor special activities?
- Onderzoek naar scheepvaart op de Vecht (boomstamkano Nigtevecht).

De Vechtstreek biedt een hoge onderzoekspotentie naar (de inrichting van) een Romeinse aanvalsroute.

- Bij het baggeren van de Vecht alert zijn op het aantreffen van Romeinse vaartuigen.
- Logische locaties voor Romeinse wachtposten zijn splitsingen van vaarwegen, vooral in de omgeving van Loenen. Hierbij moet zowel de oostelijke als de westelijke stroomrug worden onderzocht.

Middeleeuwen

Uit historische bronnen blijkt dat er in de Vroege Middeleeuwen bewoning aanwezig moet zijn geweest in het onderzoeksgebied. Binnen het gebied is bijvoorbeeld sprake van de gouw Nifterlake. Over de ontwikkeling van de middeleeuwse bewoning is in het gebied nauwelijks iets bekend. Er heeft nog niet of nauwelijks onderzoek plaatsgevonden naar ontginningsboerderijen. Onderzoeksresultaten op dit gebied dienen niet alleen ter kennisvergroting, maar ook om de hier gestelde bufferzone van 50 meter te toetsen.

- Onderzoek naar de bewoningsontwikkeling in de Vroege en Late Middeleeuwen, van verspreide nederzettingen naar bewoningsconcentraties (dorpsvorming); ontginningsnederzettingen.
- Lokalisering van Dorssen.
- Ontginningsboerderijen en bijbehorende oorspronkelijke verkaveling.

Nieuwe tijd

Wanneer wordt gesproken over de Vecht wordt al gauw een relatie gelegd met de voor een groot deel nog aanwezige buitenhuizen die zijn gebouwd als zomerhuis door Amsterdamse kooplieden.

Daarnaast zijn in het gebied delen van verdedigingswerken en –linies te vinden (Hollandse waterlinie, Stelling van Amsterdam).

- Wat was de materiële cultuur van de bewoners van de buitenplaatsen.
- Onderzoek naar verdwenen buitenplaatsen en/of de bijbehorende verdwenen tuinaanleg (en periodisering hierin).
- Nader onderzoek naar het uiterlijk van de verdedigingswerken en –linies.

9 Gemeentelijk archeologisch beleid op hoofdlijnen

9.1 De basistaken van de gemeente op het gebied van de AMZ

Met de wijziging van de Monumentenwet zijn gemeenten verantwoordelijk geworden voor de zorg voor het eigen archeologisch erfgoed. Dat houdt in dat de gemeente er te allen tijde voor moet zorgen dat bij inrichtingsplannen en besluiten over bodemingrepen de archeologische belangen in kaart zijn gebracht en dat er in het afwegingsproces zorgvuldig mee wordt omgesprongen. De taken en bevoegdheden van de gemeente zijn de volgende:

- De gemeente houdt bij de vaststelling van bestemmingsplannen rekening met bekende en te verwachten archeologische waarden.
- In het bestemmingsplan wordt vastgelegd welke gevolgen de gemeente verbindt aan de aanwezigheid van archeologische waarden of verwachtingen bij geplande bodemversturende activiteiten.
- Via een stelsel van regels geeft de gemeente aan welke voorwaarden zij verbindt aan ruimtelijke ingrepen.
- Initiatiefnemers van bodemversturende activiteiten kunnen door de gemeente worden verplicht archeologisch (voor)onderzoek te laten verrichten. Als er sprake is van behoudenswaardige resten die door de geplande ingreep worden bedreigd, en behoud van die resten niet mogelijk is, is de initiatiefnemer tevens verantwoordelijk voor de kosten van een definitieve opgraving inclusief de (wetenschappelijk) uitwerking van de verkregen gegevens in een rapportage.
- De gemeente kan via richtlijnen of in een Programma van Eisen aangeven hoe het archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd. Bij de uitvoering van archeologisch onderzoek ziet de gemeente er dan op toe dat alle archeologische werkzaamheden en producten voldoen aan de eisen zoals gesteld in het PvE.
- In de Monumentenwet is bepaald dat archeologisch onderzoek in het kader van ruimtelijke ingrepen kleiner dan 100 m² niet verplicht is (dat geldt niet voor beschermde archeologische monumenten). De gemeenteraad kan besluiten van deze oppervlakte af te wijken.

Beslissingen van de gemeente op het gebied van de AMZ staan volgens de gebruikelijke procedures open voor beroep en bezwaar. In dat kader is het van belang te weten dat in de Monumentenwet rekening is gehouden met financiële aansprakelijkheidsrisico's voor gemeenten. Belanghebbenden die onredelijke schade leiden door weigering van een vergunning of voorschriften verbonden aan een besluit, komen in aanmerking voor een billijke vergoeding.¹⁶⁰ Het bestuursorgaan dat de verplichting heeft opgelegd dient die vergoeding ook uit te keren.

De Monumentenwet geeft gemeenten de nodige beleidsruimte bij de inhoudelijke en praktische invulling van de nieuwe taken. Een gemeentelijk archeologisch beleidsplan, een beleidskaart en een verordening zijn geen verplichting, maar vormen wel een vrijwel onmisbaar instrument om de gemeentelijke keuzes voor alle betrokkenen helder te maken en inhoudelijk te onderbouwen. De gemeente creëert daarmee

¹⁶⁰ Artikel 42 MW'88: "Voor zover blijkt dat de aanvrager van een sloopvergunning ..., van een aanlegvergunning ..., een ontheffing ... of een projectbesluit ... of van een reguliere bouwvergunning ... tengevolge van de weigering daarvan in het belang van de archeologische monumentenzorg of ten gevolge van voorschriften die in het belang van de archeologische monumentenzorg aan het desbetreffende besluit zijn verbonden, schade lijdt die redelijkerwijs niet of niet geheel te zijner laste behoort te blijven, kennen burgemeester en wethouders hem op zijn verzoek een naar billijkheid te bepalen schadevergoeding toe."

duidelijkheid over de omgang met de archeologische waarden op het gemeentelijk grondgebied, inclusief de eventuele financiële en organisatorische consequenties daarvan, zowel voor de gemeentelijke organisatie als voor derden.

9.2 Financiën

Het Rijk verstrekt via het Gemeentefonds een bestuurslastenvergoeding aan gemeenten voor de aanloop- en uitvoeringskosten die gepaard gaan met de invoering van de herziening van de Monumentenwet. Gemeenten zijn zelf verantwoordelijk voor de wijze waarop zij de AMZ op het gemeentelijk budget laten drukken.

Voor uitzonderlijk waardevolle vindplaatsen is in de Monumentenwet een financiële bijdrage van het Rijk voorzien: de regeling (per Amvb) van een rijksbijdrage in excessieve opgravingskosten, ingesteld voor die gevallen waarin de kosten voor archeologisch onderzoek redelijkerwijs niet (geheel) ten laste kunnen komen van de desbetreffende gemeente (of provincie). Deze regeling gaat op in het Gemeentefonds. Daartoe is ingaande 2008 € 1,25 miljoen in het Gemeentefonds gestort, die via de factor 'woonruimten' wordt verdeeld onder de gemeenten. Dit betekent dat iedere gemeente via het Gemeentefonds structureel een (kleine) bijdrage ontvangt voor eventuele excessieve kosten voor de opgraving van vindplaatsen van nationaal belang. Het is belangrijk dat de Vechtgemeenten dit bedrag veilig stelt door de bestemming ervan vast te leggen. Bij wijze van overgang kon in 2008 nog een beroep worden gedaan op de oude regeling. Voor 2009 is een eenmalig bedrag van € 2 miljoen beschikbaar gesteld.

Gemeenten kunnen ervoor kiezen om aan de archeologische zorgplicht een gemeentelijke subsidieregeling te verbinden of beleidsregels in te stellen waarmee nadelige financiële gevolgen voor de initiatiefnemer in bepaalde gevallen kunnen worden gecompenseerd.

9.3 Beleidsinstrumenten

Een verantwoord gemeentelijk archeologiebeleid bestaat uit een aantal vaste beleidsinstrumenten die de gemeente in staat stellen de vanuit het Rijk opgedragen taken zo efficiënt mogelijk uit te voeren en eventueel de cultuurhistorische identiteit van de gemeente te versterken. De Vechtgemeenten kunnen een keuze maken uit de volgende instrumenten (die niet allemaal verplicht zijn):

1. gemeentelijke archeologische beleidsadvieskaart;
2. archeologienota;
3. bestemmingsplanvoorschriften en vergunningvoorwaarden voor bouw-, sloop- en aanlegvergunningen;
4. archeologieverordening;
5. onderzoeksagenda en selectiebeleid;
6. nadere financiële regelingen;
7. voorlichting en informatie voor betrokkenen;

Deze punten worden hieronder nader toegelicht.

1. Gemeentelijke archeologische beleidsadvieskaart

Deze kaart is richtinggevend bij de ontwikkeling van nieuwe, of het aanpassen van bestaande, ruimtelijke plannen. De archeologische gebieden op deze kaart worden overgenomen in de gemeentelijke structuur- en bestemmingsplannen met de bijbehorende voorschriften.

2. Archeologienota

De Wamz biedt gemeenten beleidsruimte om, binnen de kaders van rijks- en provinciaal beleid, naar eigen behoefte financieel en beleidsmatig invulling te geven aan de archeologische monumentenzorg op gemeentelijk grondgebied. Het doel van een archeologienota is het ontwikkelen en concretiseren van een eigen gemeentelijk archeologiebeleid. De gemeente kan daarmee een juiste balans vinden tussen het provinciale en rijksbeleid inzake archeologie en de eigen invulling daarvan. Dat betekent dat de formulering van het archeologiebeleid nauw verweven is met de eigen ruimtelijke ambities en andere voornemens op het gebied van ruimtelijke ordening, infrastructuur, landbouw, cultuur, monumenten en toerisme.

3. Bestemmingsplanvoorschriften en vergunningvoorwaarden voor bouw-, sloop- en aanlegvergunningen

Met de wijziging van de Monumentenwet zijn gemeenten verplicht om in nieuwe of te wijzigen bestemmingsplannen rekening te houden met bekende en te verwachten archeologische waarden. Met de invoering van de nieuwe Wro is bovendien het bestemmingsplan ge(her)positioneerd als het centrale instrument binnen de ruimtelijke ordening voor de gemeente. Voor de integratie van de AMZ in de ruimtelijke ordening is de opname van archeologische waarden en verwachtingen in het bestemmingsplan dus een essentiële eerste stap.

Wanneer een bestemmingsplan volgens de herziene Monumentenwet tot stand is gekomen kan de gemeente van de aanvrager van een bouw-, sloop- of aanlegvergunning verlangen dat archeologisch (voor)onderzoek wordt uitgevoerd. De gemeente kan richtlijnen geven voor de wijze waarop dat onderzoek wordt uitgevoerd. De kosten voor het onderzoek komen voor rekening van de initiatiefnemer van het betreffende plan (dat kan ook de gemeente zelf zijn).

De archeologisch waardevolle gebieden en bijbehorende regimes die op de archeologische beleidsadvieskaart zijn weergegeven kunnen direct vertaald worden naar de kaarten en voorschriften van nieuwe bestemmingsplannen.¹⁶¹ Bij het opstellen of wijzigen van consoliderende bestemmingsplannen zal dit doorgaans voldoende zijn.

Voor elk bestemmingsplan¹⁶² dat is gericht op ruimtelijke ontwikkelingen is aanpak van de archeologische waarden door middel van archeologisch (voor)onderzoek in een zo vroeg mogelijk stadium vereist.¹⁶³ Zo kunnen gedetailleerde gegevens over de ontwikkelingslocatie worden verzameld op basis waarvan archeologische belangen door de gemeente zorgvuldig kunnen worden afgewogen.

Om te zorgen dat in gebieden waar oude bestemmingsplannen gelden de archeologische belangen ook worden meegewogen, kan een facetbestemmingsplan archeologie worden opgesteld.

¹⁶¹ Hieronder vallen in voorkomende gevallen ook beheersverordeningen o.g.v. de Wro.

¹⁶² Hieronder zijn mede begrepen projectbesluiten als bedoeld in de Wro.

¹⁶³ Bovendien is de gemeente op grond van het Bro (artikelen 3.1.6 en 5.1.3) verplicht om, in gevallen waarbij geen MER wordt opgesteld, in de toelichting bij het bestemmingsplan, een projectbesluit, of een besluit tot buiten toepassing verklaring van een beheersverordening (ex art. 3.40 Wro) een beschrijving op te nemen van de wijze waarop met de in de grond aanwezige of te verwachten archeologische waarden rekening is gehouden.

Systematiek in bestemmingsplannen

In de toelichting van het betreffende bestemmingsplan zal worden ingegaan op het gemeentelijk archeologiebeleid. Hiermee wordt de onderbouwing van de gebiedsaanduiding 'archeologische waarde' gegeven. Op de plankaart worden met een aanduiding de vlakken aangegeven die archeologisch waardevol zijn. In de voorschriften van het bestemmingsplan worden de relevante begrippen gedefinieerd en de archeologiegebieden daadwerkelijk beschermd door archeologische voorwaarden te stellen bij ruimtelijke ingrepen. Zodoende wordt in het bestemmingsplan bepaald dat bij de afgifte van reguliere bouwvergunningen en aanlegvergunningen archeologische voorwaarden kunnen worden gesteld.

De aanvrager van een vergunning, ontheffing of vrijstelling kan worden verplicht een rapport over te leggen waarin de archeologische waarde van het plangebied in voldoende mate is vastgesteld.¹⁶⁴ Op basis van een dergelijk rapport kan worden besloten tot het verlenen van de vergunning zonder verdere voorwaarden of tot het opleggen van verdere verplichtingen in het kader van behoud of onderzoek van archeologische waarden.

Aanvullend op het vastleggen van de archeologische bescherming in het bestemmingsplan kunnen op basis van de Monumentenwet 1988 (artikelen 37 en 41) aan een sloopvergunning (alleen binnen beschermd stadsgezicht) of aan een vrijstelling of ontheffing op het bestemmingsplan archeologische voorschriften worden verbonden.

De voorschriften kunnen ertoe leiden dat de aanvrager van een vergunning, een vrijstellingsbesluit of een ontheffing kan worden verplicht een rapport te overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van burgemeester en wethouders c.q. de gemeenteraad in voldoende mate is vastgesteld. Op basis van een dergelijk rapport kunnen besluiten worden genomen over verdere verplichtingen ten aanzien van behoud of onderzoek van archeologische waarden. Indien behoud niet te realiseren is kan de gemeente de vergunning verlenen, onder de voorwaarde dat de aanvrager de archeologische waarden laat opgraven en uitwerken.

Na iedere fase van archeologisch onderzoek kan de vergunning, vrijstelling of ontheffing worden verleend, mits de archeologische waarde van het terrein in de betreffende fase voldoende is vastgesteld. Voorschriften omtrent het gebruik van de gronden zullen door de gemeente in overeenstemming met de Wro worden vastgesteld.

Niet alleen bij bodemverstorende activiteiten, maar ook wijziging van het waterpeil kunnen archeologische belangen in het geding zijn. Indien peilwijzigingen worden voorgesteld, zal rekening moeten worden gehouden met de aanwezige of verwachte archeologische waarden.

Aanlegvergunning

Ter bescherming van (verwachte) archeologische waarden in het gebied met de aanduiding 'Archeologische waarde' moet in de voorschriften van het bestemmingsplan een aanlegvergunningvereiste worden opgenomen voor het uitvoeren van werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden die schadelijk kunnen zijn voor de (verwachte) archeologische waarden.

¹⁶⁴ Dit naar het oordeel van burgemeester en wethouders c.q. de gemeenteraad.

Bouwvergunning

Een rapport inzake de archeologische waarde van de locatie wordt toegevoegd aan de indieningsvereisten bij de aanvraag voor een bouwvergunning. Hiertoe wordt via het Bamz het *Besluit indieningsvereisten aanvraag bouwvergunning* gewijzigd, hetgeen leidt tot de volgende procedure.

- Als het bestemmingsplan een archeologisch onderzoeksrapport voorschrijft, dan dient de aanvrager van een bouwvergunning bij de aanvraag van een 'reguliere vergunning' of een 'reguliere vergunning eerste fase' een dergelijk rapport bij de aanvraag voor een bouwvergunning mee te leveren. Of een rapport (onderzoek) echt noodzakelijk is kan via een quick scan door een deskundige van de bevoegde overheid worden bepaald. Voor een efficiënte beoordeling kan de deskundige van de bevoegde overheid aanschuiven bij het bouwplanoverleg.
- Als het rapport niet voldoet aan de inhoudelijke voorschriften die hiervoor gelden kan de gemeente, conform de standaardprocedure bij de ontvankelijkheidstoets, binnen vier weken om aanvullende gegevens vragen. De aanvrager heeft vervolgens tot maximaal vier weken de tijd om de aanvullende gegevens aan te leveren. Doet de aanvrager dit niet, of is de aanvulling onvoldoende, dan kan de gemeente besluiten de aanvraag verder buiten behandeling te laten.
- Namens burgemeester en wethouders kan de deskundige van de bevoegde overheid het rapport beoordelen en kan een afweging ten aanzien van het bouwplan gemaakt worden.

Bovenstaande geldt slechts voor reguliere bouwvergunningplichtige werken. Verder kan in de voorschriften een bouwverbod met binnenplanse vrijstellingsbevoegdheid worden opgenomen voor nieuwe ontwikkelingen.

Ontheffingen artikelen 3.6.1.c, 3.22 en 3.23 Wro of een projectbesluit artikel 3.10 Wro

Als voor het verlenen van een bouwvergunning een ontheffing van het bestemmingsplan nodig is, geldt de aanvraag van een bouwvergunning tevens als aanvraag van ontheffing van de voorschriften van het bestemmingsplan. De Monumentenwet 1988 bepaalt dat bij een aanvraag om ontheffing van het bestemmingsplan een archeologisch onderzoeksrapport gevraagd kan worden. De noodzaak hiervoor zal per aanvraag bekeken moeten worden. De oppervlaktebepalingen behorend bij de archeologische beleidsadvieskaart zijn hierbij van toepassing. Aan de ontheffing zelf kunnen voorwaarden verbonden worden ter bescherming van archeologische waarden.

Voor bodemverstorende activiteiten in het kader van artikel 3.6.1.c Wro gelden dezelfde gebiedscriteria als bij de reguliere bouwaanvragen. Voor bodemverstorende activiteiten in het kader van artikel 3.6.1.c Wro die vergelijkbaar zijn in oppervlakte met licht-vergunningplichtige zaken zal geen rapport verplicht worden gesteld.

Voor bodemverstorende activiteiten in het kader van artikel 3.22 Wro is bepaald dat bij een aanvraag om ontheffing van het bestemmingsplan een archeologisch onderzoeksrapport gevraagd kan worden. De noodzaak hiervoor zal per aanvraag bekeken moeten worden. De oppervlaktebepalingen behorend bij de archeologische beleidsadvieskaart zijn hierbij van toepassing.

Voor bodemverstorende activiteiten in het kader van artikelen 3.10 en 3.23 Wro is bepaald dat bij een aanvraag om ontheffing van het bestemmingsplan een archeologisch onderzoeksrapport gevraagd kan worden. De noodzaak hiervoor zal per aanvraag bekeken moeten worden. De oppervlaktebepalingen behorend bij de archeologische beleidsadvieskaart zijn hierbij van toepassing.

Sloopvergunning

Artikel 37 van de Monumentenwet 1988 bepaalt dat bij de aanvraag van een sloopvergunning binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht een archeologisch onderzoeksrapport geëist kan worden. De oppervlaktebepaling van artikel 41a Monumentenwet 1988 is hier niet van toepassing. Logischerwijze zijn de oppervlaktebepalingen behorend bij de archeologische beleidsadvieskaart daardoor ook niet van toepassing voor sloopaanvragen binnen het beschermd stadsgezicht.

Dit betekent dat bij iedere sloopaanvraag binnen het beschermd stadsgezicht, ongeacht de grootte van het werk, een archeologisch onderzoeksrapport gevraagd kan worden. Aan de sloopvergunning kunnen vervolgens voorwaarden gesteld worden over de wijze van slopen. Om dit goed te regelen kan de bouwverordening worden aangepast.

Wijzigingsbevoegdheid

Met behulp van de wijzigingsbevoegdheid (artikel 3.6 Wro) kunnen burgemeester en wethouders een soepele aanpassing van bestemmingsplannen aan zich wijzigende omstandigheden mogelijk maken, zonder dat de waarborgen van belanghebbenden al te zeer in gevaar komen. Uit archeologisch onderzoek kan blijken dat aanpassing van de ondergrens voor de archeologische onderzoeksplicht en/of de begrenzing van een archeologiegebied wenselijk is. Met een wijzigingsbevoegdheid kan dat mogelijk worden gemaakt. Ook de bestemming 'Archeologisch waardevol gebied' kan met deze bevoegdheid worden verwijderd.

4. Archeologieverordening

Met de herziening van de Monumentenwet is bepaald dat gemeenten in hun bestemmingsplannen rekening moeten houden met bekende en te verwachten archeologische waarden. Het opnemen van een archeologische paragraaf is voor veel gemeenten niet eenvoudig of snel te realiseren. Een verordening voorziet in een overgangssituatie door het College van Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid te geven nadere regels te stellen aan verstorende activiteiten in een archeologisch monument of verwachtingsgebied. Deze nadere regels kunnen dezelfde regels zijn die gaan gelden indien een aanlegvergunning zou worden aangevraagd op grond van een aangepast bestemmingsplan, waarin wel een archeologische paragraaf is opgenomen.

In een archeologieverordening kunnen onder andere de volgende aspecten worden behandeld:

- criteria voor de selectie en aanwijzing van archeologische monumenten of planologisch beschermde archeologische gebieden;
- de rol van de monumentencommissie bij procedures en vergunningen voor planologisch beschermde archeologische gebieden, bijvoorbeeld in het kader van structuur- en bestemmingsplannen, en bij het afgeven van monumentenvergunningen;
- eventuele andere wijzen waarop deskundigheid wordt ingebracht bij de verdere ontwikkeling van het archeologiebeleid, inclusief toezicht en handhaving daarvan;
- de inbreng van archeologische waarden in stedenbouwkundige-, structuur- en beeldkwaliteitsplannen, bijvoorbeeld via cultuurhistorische effectrapportages (CHER's);
- de status van de gemeentelijke archeologische beleidsadvieskaart;
- stimulerings- en subsidiemaatregelen en eventuele noodfondsconstructies voor particulieren;
- de wijze waarop eventuele aanvullende maatregelen op het gebied van de archeologische monumentenzorg zijn geregeld, bijvoorbeeld de instelling van een metaaldetectorverbod in archeologische gebieden (via de APV);
- de wijze waarop de gemeente regie wenst te voeren over het archeologisch onderzoek dat op gemeentelijk grondgebied wordt uitgevoerd;
- een regeling voor schadevergoeding voor initiatiefnemers van bodemverstorende activiteiten.

Er kan overigens ook worden gekozen voor een integrale erfgoedverordening (inclusief Monumentenzorg).

5. Onderzoeksagenda en selectiebeleid

Met een eigen archeologiebeleid kiezen de Vechtgemeenten voor beheer en behoud van het zichtbare en onzichtbare erfgoed. Het uitgangspunt bij de formulering van een eigen archeologisch selectiebeleid is het vinden van een verantwoorde balans tussen de wetenschappelijke en cultuurhistorische belangen enerzijds en de maatschappelijke en organisatorische uitvoerbaarheid op gemeentelijk niveau anderzijds. Niet alles kan en hoeft te worden behouden, maar de gemeente stelt zich wel ten doel om, complementair aan het rijks- en het provinciaal beleid, daarvoor een inhoudelijk onderbouwd, verantwoord programma vast te stellen.

Om de gemeente zoveel mogelijk autonoom prioriteiten te kunnen laten stellen kunnen op basis van deskundig advies en transparante waardestelling door de gemeente zelf gebieden worden geselecteerd. Deze selectie leidt tot een onderzoeksagenda en selectiebeleid. Het uitgangspunt voor de te maken selectie kan daarbij bijvoorbeeld het behoud van een representatief beeld van het gemeentelijk bodemarchief zijn. Conform het rijks- en provinciaal beleid is behoud *in situ* van als behoudenswaardig geclassificeerde terreinen het uitgangspunt.

6. Nadere financiële regelingen

Bij de bekostiging van de archeologische monumentenzorg is het van belang een onderscheid te maken tussen de algemene uitvoeringskosten van het gemeentelijk beleid en projectgebonden uitvoeringskosten. De eerste kunnen worden gezien als apparaatskosten (eventueel op te vatten als bestuurslasten), noodzakelijk voor het nakomen van de generieke gemeentelijke taakstelling. Via een uitkering uit het Gemeentefonds komt het rijk gemeenten tegemoet in deze bestuurslasten.

De projectgebonden uitvoeringskosten zijn de kosten van het doorlopen van het archeologisch proces om het behoud van informatie te garanderen en/of te komen tot een verantwoorde afweging van belangen. In tegenstelling tot de generieke kosten zijn deze in de meeste gevallen direct te relateren aan individuele bouw- en inrichtingsprojecten. Binnen deze projecten kan vervolgens weer een onderscheid gemaakt worden tussen gemeentelijke projecten (bijvoorbeeld voor de inrichting van de openbare ruimte), projecten van andere overheden, private initiatieven en alle gradaties daartussenin. Binnen de bestaande wet- en regelgeving staan de gemeenten verschillende mogelijkheden voor het doorberekenen van de archeologiekosten in niet-gemeentelijke projecten ter beschikking. Te denken valt aan het verrekenen van archeologiekosten via de gronduitgifte, exploitatieovereenkomsten of een vorm van baatbelasting.

Via het veroorzakerprincipe kan de gemeente de benodigde archeologische werkzaamheden in private projecten aan de initiatiefnemer van de ruimtelijke ingreep opdragen. De gemeente stelt in dat soort gevallen overigens wel de randvoorwaarden op waarbinnen die werkzaamheden dienen plaats te vinden (via een Programma van Eisen, en eventuele aanvullende kwaliteitseisen). Met vergunningvoorschriften kan de gemeente in belangrijke mate invulling geven aan het veroorzakerprincipe. Van initiatiefnemers van ruimtelijke ingrepen kan op basis daarvan verlangd worden dat zij de kosten van benodigde archeologische maatregelen en werkzaamheden voor hun rekening nemen.

Ook de gemeente zelf is echter een belangrijke initiatiefnemer van ruimtelijke ingrepen en zal daar dus ook naar moeten handelen. Dit betekent dat in de gemeentelijke projectbegrotingen voor projecten de benodigde reserveringen voor archeologisch onderzoek zullen moeten worden gemaakt. De gemeente heeft hierbij ook een belangrijke voorbeeldfunctie.

Daarnaast zal de gemeente na moeten denken over de wijze van financiering van onderzoekskosten indien archeologische vondsten gedaan worden bij niet-vergunningplichtige projecten of ingrepen die binnen de vastgestelde vrijstelling van onderzoek vallen.

7. Voorlichting en informatie voor betrokkenen

Een goede samenwerking tussen enerzijds de amateur-archeologen en lokale historici, en anderzijds de professionele uitvoerders wordt als onmisbaar gezien voor een goed functionerende archeologische monumentenzorg. De gemeente stimuleert dat lokale amateur-archeologen en vrijwilligers kunnen participeren in archeologische opgravingen op gemeentelijk grondgebied.

De gemeente zal een actief communicatiebeleid moeten voeren op het gebied van archeologie, zodat de consequenties van haar beleid vanaf het begin helder zijn voor grondeigenaren en gebruikers.

Archeologische informatie wordt actueel gehouden en is makkelijk toegankelijk. De resultaten van archeologisch onderzoek worden gebruikt om inwoners van de gemeente te informeren en bewust te maken van de geschiedenis van hun leefomgeving.

Literatuur

Akkerman, E.A., 2004: Cronenburg (Loenen), in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht*, 131-132.

Akkerman, E.A., 2004: *Inventariserend veldonderzoek Cronenburgh, Loenen aan de Vecht*, Arcadis.

Amstel, Th.A.A.M. van, 1999: *De heren van Amstel 1105-1378 : hun opkomst in het Nedersticht van Utrecht in de twaalfde en dertiende eeuw en hun vestiging in het hertogdom Brabant na 1296*, Utrecht.

Anonymus, 1962: Muntvondsten 1961. *Nieuwsbulletin KNOB* 61,94.

Bart, C.J. van & J.H.W. van Bemmelen, 1975: Opgravingen in de Nederlandse Hervormde Kerk te Maarssen, in: *Historische Kring Maarssen* 2.3, 42-48.

Berendsen, H.J.A., 1982: *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, een fysisch-geografische studie*, Thesis Universiteit Utrecht, Utrechtse Geografische Studies 25.

Berendsen, H.J.A., 2004: *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie*, Assen.

Berendsen, H.J.A., 1997: *Landschap in delen. Overzicht van de geofactoren*, Assen.

Berendsen, H.J.A. & E. Stouthamer, 2001: *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta*, The Netherlands. Van Gorcum, Assen.

Berendsen, H.J.A. & K.P. Volleberg, 2007: *New prospects in geological and geomorphological mapping of the Rhine-Meuse delta: application of detailed digital elevation measurements based on laseraltimetry*. Geologie en Mijnbouw/Netherlands Journal of Geosciences.

Blaauw, H, J. Kottman, W. Krause & J. Witte, 1997: *Cruydenbrogh en Endelhof. Geschiedenis en opgraving van twee verdwenen buitenplaatsen aan de Vecht te Maarssen*, Werkgroep Archeologie Historische Kring Maarssen, Oss.

Blijdenstijn, R. (red.), 1985: Tekst deel I uit "*Beeldbepalend in beeld gevangen*", een monumenteninventarisatie van de gemeente Maarssen, Bureau Monumentenzorg en de Provinciale Planologische Dienst Utrecht, Samenstellers: A. van Breugel, M.-T. van Thoor, redactie R. Blijdenstein. Utrecht, met herziening in 2001 door HKM.

Blijdenstijn, R., 2005: *Tastbare tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*, Utrecht.

Boekema, 2007: *Archeologisch onderzoek Golfbaan Loenen: inventariserend veldonderzoek*, Grontmij Archeologische rapporten 390.

Boer, PC de, 2005: *Graven in het Muider slot, gemeente Muiden. Een Archeologische Begeleiding*, ADC Rapport 476, Amersfoort.

Boone, W.J. de, 1959: Oude vondstberichten, in: *Westerheem* 8, 31-33.

Bouma, N., 2009a: *De vroegste sporen van bewoning en landgebruik van historisch Abcoude in Abcoude Zuid/Winkelbuurt. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, ADC ArcheoProjecten, rapport 1737, Amersfoort.

Bouma, N., 2009b: *Een middeleeuwse ontginningsnederzetting begrensd in Abcoude Zuid/Winkelbuurt. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*. Amersfoort (ADC Rapport, 2038).

Bous, M., Estourgie, A., e.a. 2007: *Maarssen. Geschiedenis en architectuur*. Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht, Zeist/Utrecht.

Brons + partners landschapsarchitecten bv 2008. *Beeldkwaliteitplan Breukelen en Loenen*, Culemborg.

Brons + partners landschapsarchitecten bv 2008, *Landschapsonwikkelingsplan Breukelen – Loenen*, Culemborg.

Buitelaar, A.L.P., 1993: *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek*, proefschrift, Hilversum.

Byvanck, A.W., 1943: *Nederland in den Romeinschen Tijd*, Leiden.

Carasso, D.G. & M. Carasso-Kok (red.), 1985: *Abcoude en Baambrugge 900 jaar. Uit de historie van twee dorpen*, Abcoude.

Cruysheer, A.T.E., 2006a: Curieuze Vuurdomper uit Vreeland, in: *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 22.

Cruysheer, A.T.E., 2006b: Sportieve Kolslof uit Loenen aan de Vecht, in: *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 25-28.

Cruysheer, A.T.E., 2006c: Graafwerkzaamheden aan de Bergseweg te Vreeland, in: *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 30.

Cruysheer, A.T.E., 2007a: Vreemd Voorwerp uit Vreeland, in: *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 31-32.

Cruysheer, A.T.E., 2007b: Een Romeinse kruikamfoor te Vreeland, in: *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 36.

Cruysheer, A.T.E., 2007c: Speerpunten uit NH Kerk Vreeland, in: *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 38-39.

Cruysheer, A.T.E., 2007d: Pistool uit Vreeland, in: *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 40.

Cruysheer, A.T.E., 2007e: Twee middeleeuwse kruikjes uit Vreeland, in: *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 43.

- Cruysheer, A.T.E., 2007f: Loenen. Cronenburg, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005*, 282-283.
- Cruysheer, A.T.E., 2007g: Loenen. Cronenburg, poldermolen, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005*, 65-68.
- Cruysheer, A.T.E., 2007h: Loenen. Vreeland, Bergseweg 18, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005*, 283.
- Cruysheer, A.T.E., 2007i: Loenen. Vreeland, Bergseweg 28, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005*, 283-285.
- Cruysheer, A.T.E., 2007j: De Polder Dorssewaard te Vreeland, in: *Tussen Vecht en Eem*, Jrg. 25 nr 1, 38-52.
- Dijk, Th. G. van, 1980: Een kelderrestant van boerderij Den Hoek aan de Molenweg te Maarssen, in: *Historische Kring Maarssen*, 7^e jrg, nr 2, 23-26.
- Donkersloot – de Vrij, M., 1985: *De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap*, Weesp.
- Eerden, M & E. Rensink, 1996: *Van verwachtingskaart tot beleidskaart : terminologie en toepasbaarheid van archeologische kaarten*, Amersfoort.
- Es, H.J. van, 2001a: Kerkbrink 1 te Breukelen: geschiedenis en archeologie, in: *Tijdschrift Historisch Kring Breukelen*, jg. 16, nr. 3, 103-118.
- Es, H.J. van, 2001b: De Poel en Het State Wapen te Breukelen. 1. Van de Middeleeuwen tot omstreeks 1810, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jg. 16, nr. 5, 216-228.
- Exaltus, R. P. & P.J. Orbons, 1995: *Archeologisch onderzoek op de kasteelterreinen Slot van Abcoude, Huis te Vreeland en Huis ter Eem*, RAAP-Rapport 116.
- Fafiani, A.M. (e.a.), 2000: Loenen geschiedenis en architectuur, *Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht* 26, Zeist.
- Feiken, H., 2005: *De ontstaansgeschiedenis van het Vechtgebied met nadruk op het Vecht-Angstel systeem*, doctoraalveldwerk Vechtgebied, Universiteit Utrecht.
- Gemeente Abcoude 2009, *Structuurvisie Buitengebied gemeente Abcoude*.
- Gemeente Breukelen 2008, *Nota Kunst en Cultuur gemeente Breukelen 2008-2011*.
- Gemeente Loenen, *Nota Kunst en Cultuur gemeente Loenen 2008-2011*.
- Gemeente Maarssen 2007, *Nota Kunst en Cultuur gemeente Maarssen 2008-2010*.
- Gemeente Maarssen 2005, *Ruimtelijke Structuurvisie Maarssen. Cultuurhistorie en kwaliteit*.

- Hageman, B.P., 1969: Development of the Western Part of the Netherlands during the Holocene, in: *Geologie & Mijnbouw* 48, 373-388.
- Hessing, W.A.M. & M.M.M. Alkemade 2007, *Voorbeeldbeleidsplan Gemeentelijke Archeologische Monumentenzorg*, versie 2.0, Vestigierapport V500, Amersfoort.
- Hoorn, G. van., 1942: Oude wapens uit de provincie Utrecht. *Jaarboek Oud Utrecht* 1942, 37-38.
- Immerzeel, G., 1997: Een Middeleeuwse vuurdover van kasteel Nijenrode, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 12.2, 105-109.
- Bos, Ingwer J., Hendrik Feiken, Frans Bunnik Jeroen Schokker, 2009: Influence of organics and clastic lake fills on distributary channel processes in the distal Rhine–Meuse delta (The Netherlands). *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, vol 3, 355-374.
- Isarin, R.F.B., 2004: Het landschap van Kockengen en omstreken: een klein riviertje in de Rijn–Maas delta. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 19.4, 185-197.
- Jager, D. H. de, 2000: Breukelen en Loenen, Spooruitbreiding, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1998-1999*, 38-39.
- Jansma, E., 1987: Het wilde woud zonder genade, in: *Westerheem* 36, 239-240.
- Jong, J.W., 1975: (Melding van Romeinse munt) in: *Historische Kring Maarssen* 2.3, 56.
- Jordanov, M.S., 2006: *Plangebied Heicop, nabij de RK-kerk in Kockengen, gemeente Breukelen archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met veldtoets*, RAAP-notitie 1674, Amsterdam.
- Klaveren, H.W. van, Tump, M., Oort, H.J. van & Huizer, J., 2005: *Inventariserend veldonderzoek Rijksstraatweg 256-258 ("Groko-terrein") te Breukelen / Loenen*, Synthesgra-rapport 216.
- Kok (red.), D. H., 1996: Kasteel Vreeland, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1994-1995*, 74-75.
- Kok (red.), D. H., 2000: Breukelen Hazeslinger I en II, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1998-1999*, 46-48.
- Kok, R.S., 2007: Wat de bodem vertelt over de vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vechtstreek en de rol die de amateur-archeoloog daarbij kan spelen, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 22, nr 2, 68-81.
- Kok, R. 2008: De IJzertijd en Romeinse Tijd van de Vechtstreek, in: *Naerdincklant Jaarverslag 2008*, 34-54.
- Kok, R.S., 2009: Geactualiseerde versie van de artikelen Kok 2007 en 2008, nog niet in druk verschenen.
- Kottman, J.F.P., 1992: Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh, *Westerheem* 41, 210-226.
- Kuijl, E.E.A., van der, 2000: *Verkennd archeologisch bodemonderzoek ter plaatse van Centrum Breukelen (omgeving Hazeslinger e.o.)*, Arnicon-rapport C00-636.Z, Nieuwerkerk a.d. IJssel.

Kuyper, J., 1971: *Gemeente-atlas van Nederland: naar officiële bronnen bewerkt, dl. 6: Utrecht, Zaltbommel* (gemeenteatlas 1868).

Landzaat, F.H., 1983: Notities over de steen-, pannen, en tegelbakkerijen langs de Vecht en Vaartse Rijn, in: *Oud-Utrecht* 56 (7/8), 201-206.

Linde, S. van der, 1954: *Duizend jaar dorpsleven aan de Vecht 953-1953*, Loenen a/d Vecht.

Maanen, R. van, 1994: Een curtus in middeleeuws Maarssen? Feiten en hersenspinsels, in: *Historische Kring Maarssen* 21.3, 44-48.

Manten, A.A., 1996: Oude geschiedenis van Kockengen, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 11.1, 43-50.

Manten, A.A., 1997: Dijk aanleg om het ronde dorp van Breukelen in de 11^e en 12^e eeuw, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 12.1, 20-.

Manten, A.A., 2001: Breukelen en omgeving tussen 400 en 1200. Middeleeuwse geschiedenis vanuit een plaatselijke gezichtshoek, Breukelen, *Historische Reeks Breukelen* 3.

Manten, A.A., 2002: *De mens zoekt zijn weg. Historisch overzicht van de infrastructuur in het Breukelse gebied*, Breukelen.

Manten, A.A., 2003: Belangrijke archeologische vondsten in Oukoop, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 18.2, 123.

Manten, A.A. & H. Boele, 2003: Archeologisch onderzoek in de Breukelerwaard en in Nieuwer ter Aa, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 18.3, 175-176.

Marinelli, M.G., 1997: *Rijksweg A2 Noord; aanvullende archeologische inventarisatie*, RAAP-rapport 256, Amsterdam.

Meene, E.A. van de, M. van Meerkerk & J. van der Staay, 1988: *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000*, Blad Utrecht Oost (31O), Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Mulder, F.J. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong, 2003: *De ondergrond van Nederland*, NITG-TNO, Utrecht.

Portengen, J. A., 1918: Een plattegrond van het kasteel Vreeland, in: *Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake*, 43-45.

Pos, R., 1977: Graven in de kerk, in: *Historische Kring Maarssen*, 4.1, 7-8.

Provincie Utrecht 2001, *Ontgrondingenverordening provincie Utrecht 2001*.

Provincie Utrecht 2004, *Streekplan 2005-2015*.

Provincie Utrecht 2005, *Handleiding bestemmingsplannen*.

Provincie Utrecht 2007, *Interim-regeling provinciale vrijstelling archeologietoets*.

Provincie Utrecht 2007, *Richtlijnen voor Bureauonderzoek in de Provincie Utrecht*, versie 3.1.

Provincie Utrecht 2007, *Richtlijnen voor Inventariserend Veldonderzoek in de Provincie Utrecht*, versie 3.1.

Provincie Utrecht 2008, *Uitvoering Beleidslijn nieuwe Wro*.

Provincie Utrecht 2008, *De Vechtstreek: het buiten van de Randstad. Een gemeenschappelijke en integrale opgave voor een duurzame Vechtstreek*.

Provincie Utrecht 2009, *Ontwerp en toelichting provinciale ruimtelijke verordening*.

Raemaekers, D.C.M., 2002: De Werf (Loenen), in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001*, 89.

Regteren Altena, H.H. van, 1965: Vreeland (Utr.), in: *Westerheem* 1965, 114.

Reinders, H.R. & R.M. van Heeringen, 2002: Een ijzertijdboomstamboot te Nigtevecht, in: A.F.L. van Holk, R. Oosting, H.R. Reinders & R.M. van Heeringen. Documentatie, conservering en restauratie van kleine houten vaartuigen uit scheepsarcheologisch onderzoek. In R. Reinders, Th. Fruithof & A. van Holk (Eds.), *Kleine houten vaartuigen. Inleidingen gehouden tijdens het achtste Glavimans symposium Enkhuizen 2 november 1995*, 77-90. Groningen

Renaud, J.G.N., 1965a: Archeologisch nieuws, in: *Nieuwsbulletin KNOB* 64, 5.

Renaud, J.G.N. 1965b: Archeologisch nieuws, in: *Nieuwsbulletin KNOB* 64, 82.

Rooijen, A. van, 2000: Maarssen. Ter Meer, in: D. Kok (red.), *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1998-1999*, Utrecht.

Rooijen, A. van, 2007: Loenen. diverse meldingen, in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005*, 285-286.

Schutte, A., 2002: *Rapportage van de archeologische begeleiding te Loenersloot* (briefrapport ADC), Amersfoort.

Sloet, L.A.J.W., 1885: Vondst van hoefijzers te Nieuwersluis, in: *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, afdeling letterkunde, derde reeks, 315-343.

Sloos, A. (red.), 2003-2009: *Handleiding voor de Archeologische monumentenkaart*, RCE, Amersfoort.

Stouthamer, E., H.J.A. Berendsen, J. Peeters & M.T.I.J. Bouman, 2008: *Toelichting Bodemkaart Veengebieden provincie Utrecht*, schaal 1:25.000, Den Haag.

Stuurman, P., 1967: De A(a) van archeologie (5). Breukelen (U.), in: *Westerheem* 16, 197.

Tent, W.J. van, 1972: Loenen a/d Vecht (randscherf Terra Sigillata-bord), in: Archeologisch nieuws. *Nieuwsbulletin KNOB* 71, 132.

- Tent, W.J. van, 1973: Archeologisch nieuws, Abcoude, in: *Nieuwsbulletin KNOB* 72, 57-58.
- Tent, W.J., 1992: Nigtevecht in: *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1985-1987*, 37-39.
- Tent, W.J. van, 1997: Abcoude Kerkstraat, in: Kok, D.H. (red.), *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht 1990-1991*, Utrecht.
- Törnqvist, T.E., 1993: *Fluvial sedimentary geology and chronology of the Holocene Rhine Meuse delta, The Netherlands*, Thesis Universiteit Utrecht.
- Tuyll van Serooskerken, W.N.A. van, 1987: Het geslacht van Zuylen in: *Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'*, 1987, 38-41.
- Velde, H.M. van der, S.B.C. Bloo, L. van Beurden, D.C. Brinkhuizen, J. van Dijk, M. van Dinter, E. Esser, E. Schrijer, M. Spanjer 2003: *Archeologisch onderzoek in het kader van de verbreding van de A2. Aanvullend archeologisch onderzoek naar een vindplaats uit de IJzertijd en de Hollandse waterlinie*, ADC-rapport 167, Amersfoort.
- Verroen, A.H., 1992: Brokstukken uit het verleden in Broeckland, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, Jrg. 7-2, 83-97.
- Vis, J., 1931: De restauratie van de Herv. Kerk te Abcoude, in: *Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Niftarlake"*, 21-33.
- Visser, R., Cruysheer, A.T.E. & J. van der Sar, 2006: Opgraving 'de Hollandsche Molen' te Loenen aan de Vecht, in: *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 37-42.
- Weerts, H., P. Cleveringa & M. Gouw (2002). De Vecht/Angstel, een riviersysteem in het veen. *Grondboor & Hamer* 3/4, pp. 66-71.
- Witte, J., 1985: Archeologisch onderzoek Breedstraat, in: *Historische Kring Maarssen*, 12e jrg nr 3, 43-45.
- Witte, J., 1988: Een bijzondere vondst, in: *Historische Kring Maarssen*, 15^e jrg, nr 1, 20-21.
- Woude, J.D. van der, 1981: *Holocene Paleoenvironmental Evolution of a Perimarine Fluvial Area*. Thesis, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Zwarte, R. de, 1970: Baambrugge, gem. Abcoude (Utr.), in: *Westerheem* 19, 62.
- Zwarte, R. de, 1982: Sporen van prehistorische bewoning in de Vechtstreek, in: *Westerheem* 31, 90-100.
- Zweden, R.R. van, E. Jansma & K.J. Steehouwer, 1985: *Archeologische inventarisatie van de Vechtstreek*, intern rapport IPP, Amsterdam.

Websites

<http://archis2.archis.nl/archisii/html/index.html>
http://home.wanadoo.nl/benno_visschedijk/index2.html (historische kring Maarsen)
www.abcoude.nl
www.atlas1868.nl
www.breukelen.nl
www.buitenplaatsennederland.nl/
www.histkringbreukelen.nl/
www.hkgi.nl/ (Historische kring Loenen)
[www.kerkTienhoven/ Oud Maarsseveen.nl/html/paginas/geschiedenis.html](http://www.kerkTienhoven/Oud_Maarsseveen.nl/html/paginas/geschiedenis.html)
www.loenen.nl
www.maarssen.nl
www.provincie-utrecht.nl/chat
www.slotzuilen.nl/
www.watwaswaar.nl

Kaartmateriaal

- Bureau Militaire Verkenningen, verschillende jaargangen 1:25.000, bladnummers 386, 387, 405, 406, 425, 426.
- Detail van de *Caerte vande Vryheid der stad Utrecht volgens decisie van den jare 1539*, uitgegeven door C. Specht, 1696.
- *Een klein gedeelte van de Heerlijckheit Maerseveen*, Jacob Bosch, 1660, Gemeente atlas van Kuiper (1869).
- *Feiken, H., 2005: De ontstaansgeschiedenis van het Vechtgebied met nadruk op het Vecht-Angstelsysteem, doctoraalveldwerk Vechtgebied, Universiteit Utrecht en daarin de geomorfogenetische kaart Vechtgebied 1:25.000.*
- *Gront-Caerte van het Dorp van Breuckelen, waar op aengewesen worden de Erven die langs de Kerckgraft gelegen met de namen der Eijgenaars*, Bernard van Roij, 1681.
- *Het gebied tussen de Vecht en de Angstel tussen Nieuwersluis, Nieuwer ter Aa, Vreeland en Loenersloot*, waarschijnlijk door Bernard van Roij, ca. 1672.
- *Het Oud Adelijk Huys en Ridderhofstad Ter Meer, toebehorende den Hoogwelgeboren Heer Vincent Maximiliaan, Baron van Lockhorst, Heere van Ter Meer, Maarssen*, Hendrik de Leth, 1739.
- *Kaart van thuys te Goudensteeyn, toebehoorende De Heer Joan Huydekooper, Gelegen int Gerecht van Maerssen*, Balthasar Florisz van Berckenrode, 1629.
- *Land-Kaartjen, aanwijzende de Plaatsen en Huysen van utrecht tot aan Muyden*, Daniel Stoopendaal, 1719.
- *Nieuwe kaart van Loenen*, C.C. van Bloemswaerd ca. 1726.
- *Percelen bij slot Zuilen tussen de Vecht en het Tienhoven/ Oud Maarsseveense kanaal*, Henrick Verstraten, eind augustus en begin september 1624.
- *Plan van het fort Nieuwersluis met visum van de franse generaal de Genie Dejean uit het jaar VI of 1797 (situatie voor 1745).*
- Plan van het fort Nieuwersluis (situatie 1745-1880), 1879.
- Rijks geologische dienst, 1982: *Geologische kaart van Nederland*, blad 310 Utrecht Oost.
- Stichting voor Bodemkartering, 1975: *Geomorfologische kaart van Nederland*, schaal 1:50.000, blad 310 Utrecht.

- Stichting voor Bodemkartering, 1970: *Bodemkaart van Nederland* schaal 1:50.000, blad 310 Utrecht.
- Stouthamer, E., H.J.A. Berendsen, J. Peeters & M.T.I.J. Bouman, 2008: *Kaarten en Toelichting Bodemkaart Veengebieden provincie Utrecht*, schaal 1:25.000, Den Haag.
- Topografische kaart (GBKN) van de gemeenten.
- Veldminuten, 1811-1832 (via www.watwaswaar.nl).

Lijst van afbeeldingen

- Afb. 1.1 Overzicht het onderzoeksgebied
- Afb. 1.2 Het onderzoeksgebied op de IKAW 3^e generatie
- Afb. 2.1 Topografie van het onderzoeksgebied
- Afb. 3.1. Overzicht van de geomorfologie van een meanderende rivier (Berendsen 2004)
- Afb. 3.2. Avulsie bij Loenen op het AHN (Feiken 2005)
- Afb. 4.1 Overzicht vindplaatsen uit de IJzertijd
- Afb. 4.2 Versierd aardewerk van het archeologisch onderzoek in de Breukelerwaard (Van der Velde et al. 2003)
- Afb. 4.3 De boot van Nigtevecht (Reinders, H.R. & R.M. van Heeringen, 2002)
- Afb. 4.4 Overzicht vindplaatsen uit de Romeinse tijd
- Afb. 4.5 Romeinse grafsteen op de *Nieuwe Kaart van Loenen*
- Afb. 4.6 Overzicht vindplaatsen uit de Middeleeuwen
- Afb. 4.7 Cope-ontginningen rond Kockengen (Bonnekaart blad 425 uit 1874)
- Afb. 4.8 Ontginningsblokken ten westen van de Vecht (Manten 2001)
- Afb. 4.9 Hollandse ontginningen ten oosten van de Vecht (<http://www.atlas1868.nl>)
- Afb. 4.10 Nieuwe kaart van Loenen 1726 (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt 25)
- Afb. 4.11 Bastion de Waakzaamheid bij Breukelen (Van der Velde et al. 2003)
- Afb. 4.12 Luchtfoto van het terrein van Slot Abcoude
- Afb. 4.13 Kasteel Abcoude door R. Roghman 1646/1647 (www.kasteleninnederland.nl)
- Afb. 4.14 Archeologisch onderzoek Abcoude Zuid/Winkelbuurt (foto: ADC ArcheoProjecten)
- Afb. 4.15 Buitenplaatsen langs de Angstel bij Baambrugge (gedeelte van de Nieuwe kaart van de Mynden en de 2 Loosdrecht, midtsgaders van 's Gravenland, nevens het gerecht van Breukelen en Loendersloot), Nicolaes Visscher, 1750
- Afb. 4.16 Kasteel Gunterstein, Louis Philip Serrurier uit ca.1730, naar een tekening van Roelant Roghman uit 1646/47 (www.hetutrechtsarchief.nl).
- Afb. 4.17 Gezicht op de achter- en zijgevel van het kasteel Oudaen bij Breukelen uit het noorden Kasteel Oudaen Tekening van Louis Philip Serrurier uit ca.1730, naar een tekening van Roelant Roghman uit 1646/47 (www.hetutrechtsarchief.nl).
- Afb. 4.18 Kaart van Breukelen door B. de Roij 1681 (Manten 1997)
- Afb. 4.19 Terrein Huis Ruwiel (foto ADC ArcheoProjecten)
- Afb. 4.20 Minuutplan Kockengen 1811-1832 (www.watwaswaar.nl)
- Afb. 4.21 Kasteel Cronenburg door J. Schijnvoet (www.hetutrechtsarchief.nl)
- Afb. 4.22 Archeologische onderzoek Hollandse molen (foto Naerdincklant)
- Afb. 4.23 Kaart van Loenen door B. de Roij ca. 1672 (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt16)
- Afb. 4.24 Kasteel Loenersloot, anonieme prent afkomstig uit een onbekende publicatie uit 1730 (www.hetutrechtsarchief.nl). Het dorp Loenersloot zal in de loop van de 16^e eeuw in de omgeving van de kapel zijn ontstaan en bestond enkele eeuwen uit een kleine gemeenschap.
- Afb. 4.25 Nieuwersluis met torenfort uit 1849-1851 binnen de contouren van de vesting uit 1745 (Blijdenstijn 2005)

Afb. 4.26 Tekening van de door G. van Reede in 1653 opgegraven fundamenten van kasteel Vreeland
(Kok (red.)1996)

Afb. 4.27 Terrein van Oostwaard (foto ADC ArcheoProjecten)

Afb. 4.28 Snaafburg, anoniem ca. 1722 (www.hetutrechtsarchief.nl)

Afb. 4.29 Terrein van Snaafburg (foto ADC ArcheoProjecten)

Afb. 4.30 Heerlijkheit Maerseveen, kopergravure van J. Bosch (Donkersloot – de Vrij, M., 1985. krt15)

Afb. 4.31 Opgraving door de toenmalige ROB Slot Zuilen, 1981 (foto toenmalige ROB)

Afb. 4.32 Ontginningsas op weg naar Oud Zuilen (foto ADC ArcheoProjecten)

Afb. 4.33 Percelen ten oosten van de Vecht nabij Slot Zuilen, door H. Verstralen1624
(<http://www.slotzuilen.nl>)

Afb. 4.34 Slot Zuilen (foto ADC ArcheoProjecten)

Afb. 4.35 Boerderijlinten van Tienhoven/Oud Maarssenveen (www.googlemaps.nl)

Bijlage 1

Verklarende woordenlijst

Amorf: vormloos.

Andenne-aardewerk: het aardewerkproductiecentrum Andenne bij Luik bloeide tussen 900 en 1200. Andenne-aardewerk is wit of geel en werd op de draaischijf gemaakt. Vroeg Andenne-aardewerk heeft geel glazuur, een holle kraagrand en een bolle lensbodem; later ontstaan er ook bolle kannen met een platte bodem en roodbruin glazuur.

Antropogeen: alles wat van menselijke oorsprong is, of door de mens teweeggebracht.

Archeologie: bestudering van de sporen en artefacten van vroegere menselijke gemeenschappen.

ARCHIS: ARChEologisch Informatie Systeem. Het huidige, landelijke archeologische informatiesysteem dat door de RCE wordt beheerd. ARCHIS ontsluit het CMA en het CAA (Centraal Informatiesysteem).

ARCHIS II: aanduiding voor het landelijke archeologische informatiesysteem dat door de RCE wordt beheerd. ARCHIS II voldoet aan de eisen van het Centraal Informatiesysteem.

ARCHIS-melding: in algemene zin elke melding bij het centraal informatiesysteem (ARCHIS). In wettelijke zin de melding die bij ARCHIS wordt gedaan van de eerste bevindingen van een opgraving, maximaal twee weken na het beëindigen een opgraving. De RCE hanteert hier de term “vondstmelding”.

Artefact: alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen.

Avulsie: een plotselinge riviervlegging waarbij een nieuwe loop ontstaat.

Crevasse: doorbraakgeul door een oeverwal.

Dekzand: fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een ‘dek’ (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente).

Dendrochronologie: de wetenschapsdiscipline die zich bezighoudt met het dateren aan de hand van in hout herkenbare groeiringen.

Eerdgronden: begrip uit de Nederlandse bodemclassificatie. Hieronder verstaat men alle moerige gronden en minerale gronden met een humusrijke bovengrond (minerale eerdlaag, een Ap of Ah horizont). Bovendien bevindt zich binnen 40 cm geen kalkhoudend vast gesteente. Eerdgronden waarin de verschillende bodemvormende processen nog weinig invloed hebben gehad. Voorbeelden van eerdgronden zijn oude bouwlandgronden op essen.

Enkeerdgrond: een door de mens gevormde bodem met een humusrijke bovenlaag van 50 cm of meer. De bovenlaag is ontstaan door langdurige bemesting en/of opplagging.

Eolisch: door de wind gevormd, afgezet.

Fibula: kledingspeld.

Fluviatiel: door rivieren gevormd, afgezet.

Geologie: wetenschap die de aarde en haar ontstaan bestudeert.

Geomorfologie: wetenschap die de natuurlijke vorm van het landschap bestudeert, zoals die is ontstaan door geologische processen en eventueel is beïnvloed door menselijk handelen.

Grid: regelmatig raster van hulplijnen om het positioneren en uitlijnen van elementen te vergemakkelijken.

Holocene: jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste IJstijd: ca. 8800 jaar voor Chr. tot heden).

In situ achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponeerd, weggegooid of verloren.

Inundatie: het met opzet onder water zetten van land met als doel de opmars van de vijand te verhinderen of te vertragen.

Klastisch: ‘klastisch’ wil zeggen dat een gesteente of sediment is opgebouwd of bestaat uit fragmenten van afgebroken gesteente (zogenaamde klasten).

Kronkelwaard: stroomrug binnen de meanders van een rivier met een bultig reliëf (rivierenlandschap).

Kwartair: de jongste geologische periode die ca. 2.500.000 jaar geleden is begonnen en die tot op heden doorloopt. Bestaat uit de tijdvakken Pleistoceen en Holoceen.

Lagunair: betrekking hebbend op een ondiepe baai, beschermd -door strandbank, rif of eiland- langs een kust.

Paffrath-aardewerk: handgevormd aardewerk en in oorsprong van het Duitse Rijnland, genoemd naar het productiecentrum in Paffrath. Zeer typisch zijn de kogelpotjes met een korrelige metaalglanzend grijs over blauw tot zwart oppervlak en een witte bladerdeegachtige structuur die zichtbaar is op een breukvlak. Ze komen voor in de periode tussen 1100 en 1250.

Periglaciaal: is een term die betrekking heeft op het klimaat en de kenmerkende processen en verschijnselen die aanwezig zijn in aan landijs grenzend gebied. Het zijn plaatsen die niet begraven waren onder sneeuw en ijs maar waar hevige stormen van sneeuw plaats ondervonden

Perimarien: milieu waarin sedimentatie en sedimentatie ('veenvorming') sterk onder invloed van de zeespiegelrijzing staan, maar waar mariene afzettingen zelf ontbreken. Een gebied waar de sedimentatie of veengroei plaatsvond onder directe invloed van de relatieve zeespiegelmovements, maar waar mariene of brak-waterafzettingen zelf afwezig zijn.

Pingsdorf-aardewerk: aardewerk genoemd naar een plaats ten zuiden van Keulen. Dit aardewerk met de karakteristieke rode verfstrepen werd ook op andere plaatsen in het Rijnland gemaakt en in ons land, in Brunssum en Schinveld. Pingsdorfproductie ca 870-880 – ca. 1225 na Chr.

Pleistoceen: geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatswisselingen van gematigd warm tot zeer koud (de vier bekende IJstijden). Na de laatste IJstijd begint het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.).

Podzolgronden: gronden genoemd naar het Russische begrip podzol (= as). 'Podzolering' is een bodemvormend proces waarbij door wegzijgend water humus en mineralen uit- en inspoelen.

Kenmerkend zijn een loodzandlaag (deze is asgrijs, vandaar de naam) en een inspoelhorizont, ook wel »oerbank genoemd (zie ook: Bodem). De podzolgronden zijn nader ingedeeld.

Saalien: voorlaatste ijstijd (ca. 200.000-100.000 jaar geleden) in N.W.-Europa, met in de koudste fase (de 'Drente-tijd') vergletsjering vanuit het Noorden tot, wat Nederland betreft, de lijn Haarlem-Nijmegen.

Silt: vertegenwoordigt binnen de indeling naar korrelgrootte en textuur van een sediment de fractie van 0,002 - 0,0063 mm (tussen lutum en zand in).

Standerdmolen: de 'standerdmolen', 'standaardmolen' of 'staakmolen' is het oudste houten type windmolen in de Lage Landen. De naam is afkomstig van het feit dat de kast van de molen op een standaard, een rechtopstaande, ongeveer 60-80 cm dikke stam zit.

Strandwal: een door de branding opgeworpen, boven het zeeniveau liggende, zandbank. Een strandwal is langgerekt en is enkele meters hoog. Oudere strandwallen zijn in Nederland gevormd tijdens het Holoceen, evenwijdig aan de huidige kust, die bij normale getijden boven water uitstak. Hierop hebben zich de oude duinen gevormd.

Stroomrug: een stroomrug is een in het landschap zichtbaar restant van een voormalige rivierbedding.

Vaaggronden: bodem waarbij de bodemvorming te kort duurde voor een goede horizontontwikkeling.

Weichselien: laatste ijstijd die Nederland heeft gekend. Nederland werd niet door het ijs bedekt maar had te maken met grote stofstormen die op grote schaal dekzand en löss hebben neergelegd op de oudere grondlagen.

Wiel: kolkgat dat tijdens een dijkdoorbraak door het zich naar binnen stortende water wordt uitgeschuurd in het land achter de dijk.

Bijlage 2

Gebruikte afkortingen

AAO Aanvullend Archeologisch Onderzoek.

AHN Actueel Hoogtebestand voor Nederland.

AMK Archeologische Monumenten Kaart.

AMR Actualisering van het Monumentenregister.

ARCHIS Archeologisch Registratie en Informatie Systeem.

AWN Archeologische Werkgemeenschap Nederland.

CAA Centraal Archeologisch Archief. Onderdeel van ARCHIS met digitaal ontsloten gegevens over archeologische vindplaatsen en vondsten (CMA).

CMA Centraal Monumenten Archief is een onderdeel van ARCHIS met digitaal ontsloten gegevens over wettelijk beschermde archeologische vindplaatsen en andere terreinen met vastgestelde waarde danwel vermoedelijk behoudenswaardige vindplaatsen.

GIS Geografisch Informatie Systeem.

IKAW Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden.

KNA Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.

LNV ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

OCW ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

RACM Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (voormalige ROB), vanaf 11 mei 2009 heet deze dienst RCE.

RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (vanaf 11 mei 2009).

ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, tegenwoordig RCE.

VROM ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

WAMZ Wet archeologische Monumenten Zorg.